

Onomastika

Distanční studijní text

Zbyněk Holub

Opava 2018

**SLEZSKÁ
UNIVERZITA**
FILOZOFICKO-
PŘÍRODOVĚDECKÁ
FAKULTA V OPAVĚ

Obor: 0014 Příprava učitelů s předmětovou specializací, 0232 Literatura a lingvistika

Klíčová slova: Onomastika, vědní obor, výzkum, onyma, propria, apelativa, klasifikace onym, onymie, lexikální báze, subdisciplíny, funkce, interakce, onymický objekt, onymický areál, onymické heslo, onymický obsah, denotát, onomastický slovník, objekty heterogenní a homogenní, pojmenování vnější a vnitřní, exonyma, endonyma, propriální sféra, geonymie, bionymie, chrématonymie, propriální příznak, paradigma, model vztahový a slovotvorný, slovotvorný typ, propriální nominace, propriálně pojmenovací akt, transonymizace, fundace, oikonyma, anoikonyma, interpretace, fixace, makrotyp, mikrotyp, metoda malých typů, onymické jádro, aspekty, rekonstrukce, rekurs, onomastická gramatika, kontext, morfemická struktura, sémantický popis, motiv, toponomastika, problémy, materiál, hypotézy, zásady, explorace, metodologie, terminologie, prameny, pomezí vědy

Anotace: Předmět onomastiky jako vědeckého oboru popisujeme prostřednictvím charakteristiky vlastních jmen (na rozdíl od apelativ) a jejich klasifikace. Vyčleňujeme lexikální (materiálové) báze (apelativní a propriální), popisujeme tematizaci onymie a její funkce v rovině onymických objektů, jevů a vztahů; kategorie onymického obsahu a onymického hesla. Představujeme onomastické slovníky a využití topografických příruček i mapových podkladů, dále teoreticko-metodologická východiska vyjádření denotátu a klasifikaci pojmenování i objektů (podle struktury i exonymie či endonymie, podle původu, úzu, způsobu i motivace pojmenování, podle slovotvorného vývoje základů jmen), paradigmata a znakovost onomastiky. Zařazujeme výklad o vztahových modelech, o vztahu pojmenovatele k pojmenovanému objektu, o procesu fixace a lokalizace jmen, o rozdílech onymického makrotypu a mikrotypu (s využitím metody malých typů). Popsali jsme onymické jádro, rekonstrukci a rekurs, koncepci onomastické gramatiky a návrh tematického vymezení náplně a vnitřní strukturace onomastiky (na základě funkčního pojetí proprií).

Autor: **Doc. PhDr. et PaedDr. Zbyněk Holub, Ph.D.**

Obsah

ÚVODEM.....	6
RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY.....	8
1 ONOMASTIKA JAKO VĚDECKÝ OBOR.....	9
1.1 Onomastika jako vědní obor	10
1.2 Předmět onomastického výzkumu (vlastní jména; onyma, propria).....	11
1.3 Definice onomastiky a vlastních jmen	12
1.4 Hlavní oddíly onomastiky	14
1.5 Tematizace onymie	14
1.6 Další onomastické obory	15
1.6.1 Literární onomastika	15
1.6.2 Politická onomastika.....	16
2 PODSTATA VLASTNÍCH JMEN, VLASTNÍ JMÉNO JAKO VÝSLEDEK INTERAKCE.....	22
2.1 Rovina objektů, jevů a vztahů.....	23
2.2 Onymický obsah, onymický objekt.....	25
2.2.1 Onymické objekty.....	26
2.3 Onymický areál	27
2.4 Interpretace proprií a hromadné objekty	28
2.4.1 různorodé (heterogenní).....	28
2.4.2 stejnorodé (homogenní)	28
2.5 Onymická (zejména tzv. toponymická) pojmenování „vnější“ a „vnitřní“	29
2.5.1 Exonymum.....	29
2.5.2 Endonymum.....	33
2.6 Zájem nelingvistických disciplín	33
3 PROPRIÁLNÍ SFÉRA JAZYKA, KLASIFIKACE ONOMASTICKÝCH VĚD	36
3.1 Trichotomie tříd vlastních jmen	37
3.2 Původ a vývoj našich příjmení.....	38
3.3 Jiná kritéria třídění vlastních jmen.....	40
3.3.1 Propria (zejména anoikonyma) přímá a nepřímá.....	40
3.3.2 Kartografické zpracování přímých a nepřímých anoikonym.....	42
3.3.3 Jména primární a sekundární	42

3.3.4	Propria topografická a kulturní	43
3.4	Percepce a reflexe roviny faktů	44
3.4.1	Rovina faktů jazykové povahy	44
3.4.2	Rovina faktů komunikační povahy	46
3.5	Funkční pojetí onomastiky	46
3.5.1	K pojetí funkcí a k jejich hierarchii	46
3.5.2	Propriální příznak	48
3.5.3	Paradigma onomastiky	49
3.5.4	Proprium jako znak, propriální systém	49
3.5.5	Propriálně pojmenovací akt	50
3.6	Pojem onymie (aspekty)	61
3.7	Apelativní a propriální sféra jazyka	62
3.7.1	Vzájemný vztah	63
3.7.2	Přechodový pás	63
3.7.3	Geneze onymie	64
3.8	Komponenty onomastické práce	66
3.8.1	Metodologický aspekt	66
3.8.2	Teoretická a metodologická východiska (včetně klasifikace příjmení)	74
4	INTERPRETACE ONYMIE	77
4.1	Fixace, její druhy	79
4.1.1	Fixace	79
4.1.2	Síť onymických objektů a areál proprií	81
4.1.3	Vztah fixace a lokalizace	82
4.2	Makrotyp a mikrotyp	83
4.2.1	Pojem makrotyp	83
4.2.2	Pojem mikrotyp	83
4.3	Areálové aspekty onymie	85
4.3.1	Areálovost toponymie a její interpretace	85
4.3.2	Propriální jádro	86
4.4	Rekonstrukční a rekurzní aspekt	89
4.5	Onomastická rekonstrukce	89
4.6	Onomastický rekurz	91
5	ONOMASTIKA A NĚKTERÉ JINÉ JAZYKOVĚDNÉ OBORY, ZÁSADY STUDIA OBORU	93

5.1	K vymezení onomastické gramatiky	95
5.1.1	Popis v kontextu s apelativy	96
5.1.2	Aspekty interně onomastické	96
5.1.3	Předpoklady definování onomastické gramatiky	96
5.1.4	Pojem „onomastická gramatika“ z hlediska významu	97
5.1.5	Speciální funkce ve společenské komunikaci	99
5.1.6	Vztah k pojmu gramatika	99
5.2	Toponomastika, její nebezpečí i význam	101
5.2.1	Toponomastika (nauka o vlastních jménech zeměpisných, geografických) 101	
5.2.2	„Nebezpečí v materiálu“	103
5.2.3	Hypotetičnost závěrů	104
5.2.4	Několik základních zásad	104
5.2.5	Rady mladému toponomastikovi (podle V. Šmilauera)	105
6	VNITŘNÍ ČLENĚNÍ ONOMASTIKY	109
	KLÍČ KE CVIČENÍM	123
	LITERATURA	131
	SHRNUTÍ STUDIJNÍ OPORY	135
	PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON	137

ÚVODEM

Opora, kterou právě otevíráte, si neklade za cíl nahrazovat (tedy „suplovat“) skripta. Dnes je totiž k dispozici několik velmi solidních učebnic k **onomastice**. Opora proto z větší části přebírá texty existující, které přehledně a systematicky zpracovali naši čelní onomastici. Z největší části uvádím doslovně části knihy R. Šrámkova *Úvod do obecné onomastiky*; a to v důsledku toho, že si tato opora neklade (a ani klást nemůže!) žádný nárok na autorskou původnost, ale upozorňuje výhradně na literaturu, z níž můžete problematiku onomastiky studovat.¹ Vzhledem ke studijnímu plánu předpokládám, že jste se již před zahájením studia onomastiky seznámili se základy lexikologie a lexikografie, popř. také se základy dialektologie.

Dalšími zdroji opory jsou toponomastická díla V. Šmilauera; především *Úvod do toponomastiky* (1966) a *Osídlení Čech ve světle místních jmen* (1960), ale i jiná. Z hlediska dalších směrů onomastického výzkumu nechybí odkazy na práce Benešovy, Davidovy, Harvalíkovy, Knappové, Kopečného, Moldanové, Olivové-Nezbedové, Svobodovy a jiné. U každé dílčí části této opory je potom (vždy) uveden odkaz na autora výkladu, popř. na kolektiv autorů.

Jedná se tedy o text, který si klade za úkol seznámit čtenáře se základními záměry (a cíli), s metodami a s prostředky současné onomastiky, s její klasifikací, s vývojem oboru i s perspektivami jeho dalších proměn – ale na textech jiných. Odkazuji zde (v souladu se závěry prof. Šrámkova) především na skutečnost, že se systém nauky o vlastních jménech (onomastiky) od 50. – 60. let minulého století (kdy česká onomastika vybuchovala svá základní materiálová východiska a značně komplexní vědní systém) značně proměnil. Od původní pomocné vědy historické (geografické, sociologické, kulturologické apod.) se obor přesunul do věd lingvistických (v 60. a 70. letech minulého století, kdy bylo možné vztáhnout problematiku oboru výsledky tradiční české funkčně orientované lexikologie). Náš přední onomastik, R. Šrámek, opakovaně upozornil na rozvoj obecné onomastické teorie (s ohledem na klasifikaci vlastních jmen, vymezení diferencí mezi apelativy a proprii, zejména po stránce obsahu, základního významu, a na studium vlastních jmen jako integrální součásti národního jazyka v rámci soustavnějšímu výzkumu teoretického zaměření (Šrámek 1999).

Nelze však (v rámci jedné textové opory) postihnout onomastickou teorii v celé její úplnosti. Především z tohoto důvodu je nutné zaměřit se v první řadě na metodologii (srov. výše; obzvláště na metodologický aparát výzkumné práce). Nestačí ovšem naučit se pouze zaznamenávat výsledky sběru materiálu či zaměřovat se na etymologický výklad vlastních jmen. Tato textová opora vychází z potřeby seznámit posluchače s možnostmi studia problematiky propriální sféry jazyka vůbec (v oboru obecné onomastiky, v jejím rámci pak

¹ V tomto smyslu tu nevyvstává problém úplnosti informací v této opoře, protože její text není vydáván za nic jiného než za to, čím být má; tedy za komentovaný soubor podkladů a odkazů, který slouží (především) jako návod (spíše však jako doporučení) k organizaci vašeho studia.

především obecné onomastické teorie z hlediska lingvistických i ontologických zkoumání; paradigmatu oboru; srov. Šrámek 1999).

Proces poznání struktury onomastiky jako vědního oboru je jistě značně obtížný a dlouhodobý. Můžeme proto sledovat jen uzlové body teorie onomastiky (lingvisticky funkčního pojetí)

V textu kapitol jsou zapojeny příslušné distanční prvky. V každé kapitole jsou doplněny průvodní výklady (ke studiu i k textu samotnému; každá kapitola je ukončena shrnutím (shrnutí celé opory je připojeno za poslední kapitolou opory). Výrazněji odlišují části určené k zapamatování, definice apod. Součástí jednotlivých kapitol jsou dílčí úlohy (včetně samostatných, korespondenčních a problémových úkolů); nechybějí ani kontrolní otázky a různá cvičení. Průběžně odkazují na další zdroje studia. Tato opora není učebnicí, ale průvodcem vašim vlastním studiem oboru!

Z hlediska reflexe výuky byste měli být po prostudování opory schopni vyhledávat si příslušnou literaturu, orientovat se v teorii pojmenování a nacházet styčné body onomastiky a lexikologie. Současně budeme sledovat nejen vnitrojazykové a interlingvistické aspekty studia oboru, ale též na vztah onomastiky k jiným (sub)disciplínám jazykovědy.

RYCHLÝ NÁHLED STUDIJNÍ OPORY

V této studijní opoře vám představíme onomastiku jako vědecký obor (tedy jako specifickou oblast vědeckého výzkumu, předmět jejího zkoumání, charakteristiku vlastních jmen (onym čili proprii; na rozdíl od apelativ) a jejich klasifikace. Od historické a filologické klasifikace problémů dospějeme k pojmu lexikální (materiálové) báze (apelativní, propriální), k tematizaci onymie i jejích funkcí v rovině onymických objektů, jevů a vztahů. Seznámíme se též s kategorií onymického obsahu *a* onymického hesla, připomínáme užívání onomastických slovníků, topografických příruček a mapových podkladů. Teoreticko-metodologická východiska se rovněž vztahují k zastoupení denotátu; odlišíme hromadné objekty heterogenní či homogenní, pojmenování „vnější“ a „vnitřní“ (exonyma a endonyma). Systémové klasifikace onym diferencují hodnocení jmen podle původu (diachronní) i podle jejich současného úzu (synchronní), jména domácího (slovanského) původu a jména původně přejatá (z hlediska geneze onymie), propria přímá a nepřímá, primární a sekundární, topografická a kulturní; relační názvy a relační objekty, slovtvorný vývoj základů jmen, dílčí klasifikace komunikační funkce proprii, paradigmata a znakovost onomastiky. Zařazujeme výklad o vztahových modelech (o modelu vztahovém a o modelu slovtvorném), o vztahu pojmenovatele k pojmenovanému objektu (na základě sémantické kategorie popisu/charakteristiky, okolností a přivlastnění) a o dalším třídění objektů. Prezентujeme kategorie vyplývající pro interpretační praxi z funkčního pojetí onomastiky (z charakteru propriálně pojmenovacího aktu); dále proces fixace jmen, onymický makrotyp a mikrotyp (metodu malých typů), onymické jádro, rekonstrukci a rekurs. Významné bude právě posouzení problematiky poměru onomastiky k jazykovědě. V další části textu proto zmíníme vztah onomastiky ke gramatice, lexikografii a dialektologii. Především se budeme věnovat koncepci onomastické gramatiky, obecnému výkladu o podstatě toponymie, o jejím významu a problémech (zejména v převzaté části textu podle V. Šmilauera, který byl určen začínajícím badatelům). Z hlediska subdisciplín onomastiky se pokusíme (na základě modelu R. Šrámka) o tematické vymezení náplně a vnitřní struktury onomastiky jako relativně samostatné vědní disciplíny (na základě funkčního pojetí proprii).

1 ONOMASTIKA JAKO VĚDECKÝ OBOR

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V následující kapitole představíme onomastiku jako vědecký obor (tedy jako specifickou oblast vědeckého výzkumu). Objasníme, jaké problematice se tato věda věnuje, a seznámíme se s předmětem jejího zkoumání, s charakteristikou vlastních jmen (onym čili proprií) a jejich klasifikace. Na základě definice oboru odlišíme problematiku zásadní a dílčí (historickou i filologickou, antroponomastickou a toponomastickou), klasifikaci problémů, lexikální bázi (apelativní, propriální), tematizaci onymie a některé subdisciplíny i jejich funkce (např. literární či politickou onomastiku, v jejím rámci pak problematiku tzv. honorifikačních toponym).

CÍLE KAPITOLY

1. **Seznámíte se:**
 - s problematikou onomastiky jako vědního oboru
 - s popisem (a definicemi) jejího pojmosloví
2. **Budete schopni:**
 - na základě výkladu (výčtu) pojmů (a jejich osvojení) vysvětlit předmět, tematizaci i klasifikaci subdisciplín.
 - v rámci osvojených dovedností: užívat interpretace pojmů; zejména z hlediska využití základního učiva
3. **Porozumíte:**
 - přehledné klasifikaci oboru.
 - na základě stanovených kritérií: významu některých specifických (dílčích) oborů (např. na pomezí literárních či politických věd)
 - interpretaci výkladu v související literatuře.

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

onomastika (historická a filologická), vědní obor, výzkum, onyma (propria), klasifikace onym, onymie, antroponomastika a toponomastika, lexikální báze (apelativní, propriální), onomastické obory, onomastika literární, politická, funkce, honorifikační toponymum

PRŮVODCE TEXTEM

Nejprve se zaměříme na problematiku vědeckého poznání a na úlohu onomastiky v tomto systému (jako jedné z jeho oblastí).

Povšimněte se výkladu onomastické problematiky, zejména předmětu jejího zkoumání (včetně definice oboru, subdisciplín a jejich funkcí).

Pokusíme se o prvotní klasifikaci základních typů vlastních jmen (oným čili proprií).

Problematika výkladu se tedy člení na část základní a dílčí; zejména:

- na pojetí historické i filologické
- na odlišení antroponomastiky a toponomastiky
- na popis problémů

Musíme odlišit lexikální bázi apelativní a propriální (s ohledem na tematizaci onymie).

Jako specifické subdisciplíny uvádíme literární či politickou onomastiku (včetně popisu honorifikačních toponym); podrobnější výčet podobných subdisciplín však podáváme v 6. kapitole.

1.1 Onomastika jako vědní obor

Onomastika jako vědní obor se v českých zemích konstitovala na přelomu 18. a 19. stol., a to jako pomocná věda historická, v níž se postupně zformovaly dvě větve:

1. historická,
2. filologická (lingvistická).

Od druhé poloviny 19. století, kdy se při výzkumu proprií klade stále větší důraz na filologickou a etymologickou analýzu, začíná postupný přesun **onomastiky** z historických oborů do jazykovědy. Tento proces byl ukončen v druhé polovině 20. stol., kdy převládlo její dnešní pojetí.

DALŠÍ ZDROJE

Pleskalová 2017c

Povaha onomastiky jako vědeckého oboru a její postavení v systému společenských věd jsou dány:

- a) předmětem výzkumu, tj. vlastními jmény (onymy, propria) jako prvků (jevů) jazyka,
- b) povahou a podstatou systému jazykových i mimojazykových kategorií, které jsou nezbytně nutné ke vzniku vlastních jmen a jejich fungování ve společenské komunikaci (patří sem především kategorie onymického objektu, onymického obsahu a onymických funkcí),
- c) teoretickými východisky a speciálními pracovními metodami (tj. obecnou onomastickou teorií a metodologií).

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999

1.2 Předmět onomastického výzkumu (vlastní jména; onyma, propria)

Předmětem onomastického výzkumu jsou vlastní jména (onyma, propria). Jsou to jazykové (lexikální) jednotky, které v protikladu k apelativům (jménům obecným) na nepojmové bázi pojmenovávají komunikativně individualizované objekty (k vymezení „objektů“ srov. dále). Hlavní funkcí vlastních jmen (VJ) je propriálně pojmenované objekty v rámci objektů téhož druhu individualizovat (tj. ohraničit je jako neopakovatelnou jednotlivinu), diferencovat (tj. odlišit v rámci téhož druhu objektů jednotlivé prvky dané množiny nezaměnitelným způsobem od sebe) a lokalizovat (tj. zařadit propriálně pojmenovaný objekt do určitých věcných, prostorových, sociálních, kulturních, historických nebo ekonomických vztahů). Z těchto hlavních funkcí vyplývají všechny vlastnosti a systémové jevy, které jsou charakteristické pro vlastní jména a které na obecné úrovni tvoří opozici vůči vlastnostem a funkcím apelativ. Jedná se tu tedy o nauku o vlastních jménech (onymech, propriích). O konkrétní náplni oboru a o postavení onomastiky v systému společenských věd však panují různé názory. V českém prostředí je onomastika považována za relativně samostatnou subdisciplínu lingvistiky s vysokou mírou autonomie a interdisciplinarity. Je chápána jako nauka o vzniku, fungování a strukturaci propriální sféry jazyka, tj. jako nauka o propriálních pojmenovacích soustavách, o jejich realizaci v konkrétních podmínkách společenských, komunikačních, časových a místních a zároveň jako nauka o konkrétních prvcích těchto soustav (tj. o konkrétních propriích, pojmenovacích principech, onymických objektech, areálech atd.). Teoretickým základem tohoto vymezení jsou funkční difference propriální sféry jazyka od sféry apelativní. R. Šrámek (2003:31–42) navrhl koncepci slovanské onomastické terminologie, její aktuální stav postihl Harvalík (2004).

Obecná lexikologie právem proto vidí ve vlastních jménech (kromě jiného) tzv. druhou vrstvu jazyka:

- a) z hlediska odlišnosti kategorií (opozic) apelativního a propriálního obsahu. Jde tu o protiklad dvou různých způsobů vztahu mezi pojmenováním a pojmenovaným v rámci téhož jazyka.
- b) na základě vztahu mezi propriálním pojmenováním a objektem daného pojmenování, jehož referenční povaha je sice zřejmá, ale do jehož individualizující funkce, která je hlavním cílem propriálního pojmenování, není zakomponován „pojmový“, „pojmově zobecňující“ význam, jak je tomu u apelativ (např. slovo *most* označuje obecně reálii, ale pojmenování *Most* se vztahuje k pojmenování obydlí).

DALŠÍ ZDROJE

Srov. dále Šrámek 1999; k lexikologii obecněji např. FILIPEC – ČERMÁK 1985; k toponomastice Šmilauer 1966.

1.3 Definice onomastiky a vlastních jmen

Rudolf Šrámek chápe onomastiku jako nauku o vzniku a fungování propriálních pojmenovacích soustav, o jejich realizacích v konkrétních podmínkách společenských, časových a místních a jako nauku o konkrétních prvcích těchto soustav (tj. nejen o konkrétních propriích, ale i např. o pojmenovacích principech, motivech, objektech, areálech atd.). Onomastika je subdisciplína lingvistiky s relativně značnou mírou autonomnosti, danou nejen rozsahem přítomnosti mimojazykových faktů, ale rovněž (a z hlediska jazykovědy především) přítomností systémotvorných kategorií odlišujících se od apelativní sféry jazyka. Na prvním místě jsou to kategorie onymického obsahu s jeho nepojmovým charakterem a specifickým (totiž singulativním) referenčním vztahem, kategorie propriálních funkcí a kategorie modelových hodnot vstupujících do propriálního pojmenovacího aktu.

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999

Vlastní jméno jako entita a pojem je někdy velmi obtížně definovatelné. Mezi jmény vlastními (proprii, onymy) a obecnými (apelativy) leží totiž široký přechodný pás. Mnohá

jména oscilují mezi oběma skupinami. Záznamy promluv v různých jazycích i různých jazykových systémech jsou z hlediska užití velkých písmen rozdílné.

Základní **třídění českých vlastních jmen** odpovídá rovněž systému Pravidel českého pravopisu. Jako vlastní jména jsou tu uvedena pojmenování pro následující entity:

- jména živých bytostí (osob, zvířat, národů, kmenů, obyvatel, dále pohádkových personifikovaných a nadpřirozených bytostí)
- astronomické jevy („hvězdařská jména“, nebeská tělesa a souhvězdí) a astrologická znamení
- zeměpisné útvary a jevy (světadíly, země, území, vodstva, hory, pohoří, nížiny, obce, města, městské části, sídliště, ulice, třídy, nábřeží, náměstí, mosty, sady, zahrady, aleje, kolonády apod.)
- lidské výtvořiny a zařízení (stavby a jejich části, stanice a zastávky), organizace (státy, správní oblasti, zastupitelské sbory, ministerstva, školy, divadla, veřejné instituce apod.), organizační složky (pobočka, úsek, odbor, výbor apod.)
- dokumenty, umělecká a odborná díla
- dějinné události, památné dny a svátky
- akce, soutěže
- výrobky, odrůdy, plemena
- vyznamenání
- zástupné názvy
- přírodní útvary

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Cvičení 1/1

U následujících „lidových“ označení příslušníků národů (*Moravák, Rakušák, Frantík, Rusanda, Čechanda, Moravačka, Prajzák, Talián, Hispánec, Jenkí*, apod.) určete:

- a) skupiny slov podle jejich významu a způsobu tvoření; klasifikujte jednotlivé typy!
- b) Určete motivaci pojmenování
- c) Popište expresivitu nebo jiný typ stylové příznakovosti uvedených pojmenování (Čechová – Oliva 1993)

1.4 Hlavní oddíly onomastiky

K hlavním oddílům onomastiky patří:

- a) antroponomastika (nauka o vlastních jménech lidských)
- b) toponomastika (nauka o vlastních jménech zeměpisných).

Budeme-li se dále podrobněji věnovat především jménům zeměpisných, potom můžeme jejich hlavní typy v češtině určovat podle obyvatelstva, podle příslušnosti k osobě, podle označení věcného (např. u pojmenování přírodních jevů nebo u jmen kulturních), z hlediska adaptací (např. jména cizího původu, přejatá: před slovanské typy, často ale pomístní jména, jména biblická, původně z němčiny, z latiny, italštiny, maďarštiny, jména nejasného původu apod.). Pomístní jména (dále PJ) potom označují obecné vztahy a vlastnosti, země, rostlinstvo, zvířectvo, tematický okruh lidské existence: související poměry majetkové a právní, lidskou práci (včetně označení pracovního materiálu a náradí), lidské výtvořiny a dílo člověka, představy, společenský život, dějiny apod.

DALŠÍ ZDROJE

K tomu dále: <http://prirucka.ujc.cas.cz/> (Psaní velkých písmen, PVP), Šmilauer 1966:7-8; k pravopisu příjmení také Moldanová 2004:25; Šmilauer 1966:8, systém a společenská funkce zeměpisných jmen: Lutterer-Šrámek 1997:16-28, 31-33

1.5 Tematizace onymie

K tematizaci onymie (k ideografickému pojetí lexikálních bází) se také vztahuje popis motivující jmen. Podle původu pojmenování (podle toho, jaký objekt motivoval pojmenování) se jedná o lexikální báze:

1. apelativní (poloha, tvar, terénní útvar – včetně metaforiky; půda: druhy půd, nerosty, kovy aj.; získávání kulturní půdy; upřesnění modelu využití půdy: pole, louky, prostranství, sady, vinice, chmelnice, zahrady; voda, vodní toky a nádrže, vodní zařízení; rostlinstvo; zvířectvo; sídliště, stavby a jejich části; doly, lomy a těžba; hranice a ohrady; cesty, brody a mosty)
2. propriální (antroponyma, oikonyma, patrocina, anoikonyma)

DALŠÍ ZDROJE

Harvalík 2004:83-96, Olivová-Nezbedová 1995, Beneš 1962, Knappová 1992: 146; Moldanová 2004, Šrámek 1999

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Cvičení 1/2

Vysvětlete původ vašeho příjmení. Text pak porovnejte s tím, co o původu vašeho příjmení říkají odborné příručky.

1.6 Další onomastické obory

1.6.1 LITERÁRNÍ ONOMASTIKA

Vychází z obecně onomastických teoretických východisek; její „literární“ zřetel proniká prostřednictvím textologických vlastností jmen, tj. především jejich funkcí v textu. Obecně přijímaný výčet funkcí literárních jmen nebyl dosud podán. Zpravidla se rozlišují jednak funkce týkající se literárních postav, jednak funkce týkající se postavení a úlohy vlastních jmen v textu.

Vedle základní (a) **pojmenovací** a **identifikační funkce**, vyvolávající též různou míru „iluze“ o existenci jména v reálném světě, se obvykle ještě vyčleňují:

(b) **Funkce sociálně klasifikující**, a to z hlediska etnického, regionálního, společenského, chronologického, náboženského aj., dodává dílu historický kolorit uváděním autentických jmen a pomáhá zařadit postavy z hlediska časového. Např. v č. románech z 19. stol. jsou pro venkov typická jména jako *Mařka*, *Tonička*, v satíře S. Čecha časově lokalizované do 15. stol. se vyskytuje *Janek od Zvonu*, v historických románech A. Pludka vystupuje egyptský faraon *Achnaton*. Dobové pojmenovací zvyklosti mohou časem ustrnout ve stereotyp a klišé a stávat se i zdrojem parodie (*Skalský*, *Dubský* ve filmu Pytlákova schovanka).

(c) **Funkce charakterizační**, jde o tzv. jména mluvící, např. fiktivní osobní jména, opírající se o apelativní sémantiku základu (*Lesana*, řezník *Masorád*, *Hrdopyška*).

(d) **Funkce asociační, evokační, popř. konotační**, odkazující na objekty známé z historie, z literárních děl apod. (*Napoleon, Barunka, Metuzalém*), popř. na jejich symboliku, pro niž je někdy vyčleňována tzv. funkce mytizační (*Blaník, Bivoj*).

(e) **Funkce estetická, poetická**, opírající se o formu (znění) jména (loupežník *Rumcajs, Eulálie Čubíková*). Se zamýšlenou funkcí jmen je v díle svázána autorská poetika a žánrové zařazení konkrétního díla, přičemž dobovou poetiku chápeme jako souhrn uměleckých zásad převažujících v době vzniku literárního díla. Při konfrontaci literární a reálné onymie se zkoumá, zda jsou literární jména zvolena v souladu s pojmenovacími zvyklostmi dané doby a zda jsou fiktivní jména tvořena s ohledem na danou epochu či naopak v kontrastu k ní. Ukazuje se, že vztah literární a reálné onymie není jednosměrný, literární onymie se sice do značné míry inspiruje reálnými jmény, ale reálná onymie je zpětně ovlivňována módou literární (přejetí jmen *Esmeralda a Emanuela* z telenovel pro pojmenování dětí).

DALŠÍ ZDROJE

Knappová 2017d

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Cvičení 1/3

Určete u vybraných jmen další literárně onomastické funkce: *Achnaton, Barunka, Bivoj, Blaník, Eulálie Čubíková, Hrdopyška, Janek od Zvonu, Lesana, Mařka, Masorád, Metuzalém, Napoleon, Rumcajs, Tonička ...*

1.6.2 POLITICKÁ ONOMASTIKA

Jedná se o relativně mladou disciplín, která dosud nemá vypracovanou ucelenou teorii ani jasně definovaný předmět svého studia. Zkoumá působení politiky na soustavu vlastních jmen. Formuje se především v toponomastice (tj. ve vědě o toponymech) a antroponomastice (tj. ve vědě o antroponymech, kde se tento vztah projevuje nejvýrazněji). Vlastní jména vznikají jako nástroj a výsledek společenské komunikace, proto také odrážejí proměny nejen společenské, ale i politické situace. Politická onomastika se zabývá nejen působením politiky na propria, ale rovněž jeho reflexí v onomastice jakožto vědní disciplíně. Existují dva možné přístupy ke vztahu ideologie, politiky a onomastiky: sledování úlohy vědního oboru při formování ideologie, nebo naopak popis vlivů ideologie na vědní disciplínu. Nejnápadnějším projevem politického vlivu na onymii jsou změny v antroponymii a toponymii vyvolané cíleným působením, často však oficiálně

zdůvodňovaným úsilím o standardizaci dané propriální soustavy (vytváření tzv. státní krajiny). Jejich skutečným záměrem je nejčastěji nahrazení jinojazyčných onymických soustav nebo vlastních jmen v dané politické situaci pocíťovaných jako nevhodné, např. odstraňování toponym a antroponym s náboženským podtextem v zemích sovětského bloku po roce 1945: *Svatý Kopeček – Kopeček u Olomouce*, *Turčiansky Svätý Martin – Martin*, bulharský ostrov *Sveta Anastasija – Bolševik*, nahrazování německých, maďarských a polských antroponym a toponym v Československu, zejména po 1. a 2. světové válce: *Rudolf Salzmann – Rudolf Slánský*, *František Oberpfalcer – František Jílek*, *Fryvaldov – Jeseník*, *Schönbach – Luby*, *Parkan/Parkany – Štúrovo*) nebo zavádění honorifikačních jmen: *Zlín – Gottwaldov*, *Katowice – Stalinogród*, *Chemnitz – Karl-Marx-Stadt* (viz dále **honorifikační toponymum**). Politicky motivované ovlivňování onymie vyvolává napětí a je zdrojem národnostních a politických konfliktů, srov. např. používání podob *Falklandy* a *Malvíny*, *Republika Makedonija – Poranešna Jugoslovenska Republika Makedonija* (tj. bývalá jugoslávská republika Makedonie), *Perský záliv – Arabský záliv*, *Podkarpatská Rus – Zakarpatská Ukrajina*.

Součástí oboru politické onomastiky je rovněž reflexe působení politiky a ideologie na propriální sféru jazyka a onomastiku, probíhaly např. diskuse o poválečné degermanizaci české oikonymie, o slovakizaci a nahrazování maďarských toponym na Slovensku v r. 1948 nebo o změnách sovětské toponymie (což někdy souvisí s tzv. politickou korektností).

DALŠÍ ZDROJE

David 2017a

OTÁZKY

Cvičení 1/4

1. V jakých onomastických disciplínách se formuje politická onomastika především? (Je v nich nejvýraznější pomezí charakter onomastiky a politických, sociologických věd.)
2. Politická onomastika zkoumá v první řadě působení:
 - a) politologické teorie na analýzy vztah apelativ a proprií
 - b) praktické politiky na proměny soustavy vlastních jmen
 - c) propagandistických přístupů k využití vlastních jmen v rámci určitých agitačních schémat

3. Doplňte:

Politická onomastika se zabývá nejen působením politiky na propria, ale rovněž

- a) jeho reflexí v onomastice jakožto vědní disciplíně.
- b) využitím onomastiky jako vědy podporující příslušné politické teze
- c) možnostmi praktické ideologizace onymie

HONORIFIKAČNÍ TOPONYMUM

Jedná se o vlastní jméno zeměpisné přidělení objektu na počest osoby, skupiny osob, organizace, hnutí nebo významné události. Nejvýraznějšími reprezentanty **honorifikačních toponym** jsou **urbanonyma** (k tomu dále srov.: Šrámek 1990 či podobné zdroje); např. *náměstí E. Beneše, ulice Československých legií, Obětí nacismu, třída 17. listopadu* apod..

Vymezení **honorifikačních toponym** v odborné literatuře není jednoznačné. V úzkém pojetí jsou k nim řazena pouze toponyma motivovaná prokazatelnými ideologickými či politickými důvody, např. jmény státníků a významných osobností, názvy organizací n. hnutí, daty historických událostí: urbanonyma *náměstí T. G. Masaryka, ulice Boženy Němcové, třída Jugoslávských partyzánů, náměstí OSN, třída 28. října*, oikonyma *Gottwaldov, Havlíčkův Brod*. Širší pojetí k nim řadí např. také detoponymické názvy typu *Argentinská, Mongolská, Moskevská, Obce Ležáky, Polská*. Je však třeba rozlišovat mezi pojmenováním ulic skutečně vedoucích daným směrem, např. *Jablonecká, Pražská, Zhořelecká*, a názvy typu *Humpolecká, Košická, Londýnská* n. *Voroněžská* (Liberec).

V širokém pojetí lze za honorifikaci považovat i případy, kdy je objekt nazván po svém skutečném vlastníkovi, objeviteli, vynálezci, tvůrci, n. jako výraz úcty či jiného vztahu, např. z marketingových důvodů, aniž by v pozadí byl přítomen politický motiv, např. *vila Tugendhat, Divadlo Bolka Polívky, koncern Baťa, a. s., Zemanova cukrárna a kavárna Brno, a. s., Halleyova kometa, Baffinův ostrov, samopal Kalašnikov, jednotka výkonu Watt, Pythagorova věta, planeta Venuše, parník Brno, kostel sv. Jana Nepomuckého, pizzerie Venezia, hotel Santini*.

Z hlediska modelové teorie toponym (srov. **modelovou klasifikaci vlastních jmen místních**) se jedná o vztah nepravé posesivity – „ztráta poukazu na skutečné přivlastnění objektu“.

Honorifikační toponymum nepředstavuje specifikum jedné země, epochy dějin n. politického systému, srov. např. oikonyma *Franklin, Lafayette, Washington* v USA a *Gorkij* (dnes *Nižnij Novgorod*), *Kaliningrad* (pův. *Königsberg*), *Leningrad* (dnes *Sankt Peterburg*) v bývalém Sovětském svazu, urbanonyma motivovaná jmény politiků v Chicagu, např. *Lincoln Avenue, Pershing Road, Roosevelt Road*, anoikonyma *Barentsovo moře, Mount McKinley, Viktoriiny vodopády*. Používání honorifikačních geografických

jmen a s nimi spojené přejmenování však představují zdroj národnostních a politických konfliktů.

Pronikání honorifikačních toponym do české toponymie je spojeno s rozvojem moderního politického života, např. pojmenování *Karlova ulice* (pův. *Jezuitská*), *Václavské náměstí* (pův. *Košský trh*) a *Karlovo náměstí* (pův. *Dobytčí trh*) v Praze v revolučním roce 1848. V urbanonymii se však tato toponyma plně uplatňují až od konce 19. stol. (rozvoj politického stranictví, potřeba nových pojmenování) a zejména ve 20. stol. V oikonymii se začínají honorifikační toponyma výrazněji objevovat od 18. stol., např. *Františkovy Lázně*, *Josefov*, *Juliánov*, *Klánovice*, *Terezín*, zejména ale po 2. světové válce. Na rozdíl od ostatních zemí bývalého sovětského bloku se honorifikační toponyma v české oikonymii vyskytují pouze minimálně, např. *Gottwaldov*, *Havířov*, *Havlíčkův Brod*, *Havlíčková Borová*, *Švermov*, což je dáno nejen vysokou úrovní č. názvoslovné kultury, zapojením odborníků-toponomastiků do schvalovacího procesu, ale i existencí zákonů (zák. č. 266/1920 Sb., zák. č. 267/1920 Sb., zák. č. 36/1960 Sb. a zák. č. 128/2000 Sb.). Téměř vůbec se honorifikační toponyma neuplatňují v anoikonymii, jejíž objekty, s výjimkou významných krajinných dominant, např. hory, jezera, nesplňují požadavek reprezentativnosti, např. *Stalinův štít* (dnes *Gerlachovský štít*), *Máchovo jezero*. Naopak vysoký výskyt honorifikačních toponym zaznamenáváme v urbanonymii, a to již od konce 19. stol., s vrcholem v období 40 – 50. let 20. stol.

V komunikaci se honorifikační toponyma vyznačují řadou specifik:

- a) referenční nejednoznačností k pojmenovanému objektu, např. opakování modelu toponymie městských center – *Masarykovo náměstí*, *28. října*, v období před rokem 1990 např. *Gottwaldovo náměstí*, *7. listopadu*; v bývalém Sovětském svazu bylo v roce 1979 toponymum *Leninskoje* zastoupeno 45×, *Lenino* 29×, *Leninskij* 23×, *Leninabad* 10× a *Leninsk* 9×;
- b) nestabilitou a častým nahrazováním (podle „politické objednávky“), srov. např. proměny názvu dnešního brněnského *náměstí Svobody* ve 20. stol.: *Kaiser Franz-Josef-Platz* > *náměstí Svobody* > *Adolf-Hitler-Platz* > *Freiheitsplatz* > *Viktoria-Platz* > *náměstí Svobody*,
- c) vytvářením ahistorického kontextu: *Karel Havlíček studoval v Havlíčkově Brodě* (pův. *Německý Brod*), *bitva u Stalingradu* (dnes *Volgograd*).

Pro honorifikační toponyma je typické využívání parasystémových, často archaických, neběžných n. nedomácích názvotvorných prostředků, např. návrhy pro město *Havířov* (1955): *Bezručov*, *Budovany*, *Průkopníkovo*, *Šešublu*, *Uhlibaňsk*, *Uhlohrad*, *Uhlokopy*, *Uhloruby*.

Honorifikační toponyma jsou považována za jeden z nejnápadnějších projevů ideologického vytváření prostoru tzv. státní/politické krajiny a prostředek ovládnutí paměti krajiny (srov. environmentální přístup a historický přístup); jsou předmětem studia politické onomastiky.

DALŠÍ ZDROJE

David 1997b

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Cvičení 1/5

V rámci procesu nahrazení jinojazyčných onymických soustav nebo vlastních jmen v dané politické situaci pocíťovaných jako nevhodné docházelo (a stále dochází) k substituci užití jmen typu *Divadlo Bolka Polívky, Gottwaldov, František Oberpfalcer – František Jílek, Frývaldov – Jeseník, Halleyova kometa, Chemnitz – Karl-Marx-Stadt, Katowice – Stalinogród* koncern *Baťa, a. s., náměstí E. Beneše, Německý Brod - Havlíčkův Brod, Oběti nacismu, Parkan/Parkany – Štúrovo, Rudolf Salzmann – Rudolf Slánský, Schönbach – Luby, Svatý Kopeček – Kopeček u Olomouce, Sveta Anastasija – Bolševik, třída 17. Listopadu, Turčiansky Svätý Martin – Martin, ulice Československých legií, vila Tugendhat, Zemanova cukrárna a kavárna Brno, a. s., Zlín – Gottwaldov* (srov. výše).

Ve kterých uvedených případech se jedná o tzv. honorifikační toponyma?

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ

Cvičení 1/6

Doložte příklady politicky motivovaného ovlivňování onymie, které vyvolává napětí (a je zdrojem národnostních a politických konfliktů).

SHRNUTÍ KAPITOLY

V této kapitole jsme si představili onomastiku jako vědní obor. Seznámili jsme se s genezí disciplíny jako pomocné vědy historické i s pozdějším utvořením větve historické a filologické (lingvistické). Zařadili jsme onomastiku do systému společenských věd (na základě předmětu výzkumu, tj. vlastních jmen, jazykových i mimojazykových kategorií, teoretických východisek i metodologie). Základní třídění českých vlastních jmen jsme vztáhli též k systému Pravidel českého pravopisu. Odlišili jsme hlavní oddíly onomastiky (antroponomastiku a toponomastiku). K tematizaci onymie (k ideografickému pojetí

lexikálních bází) jsme klasifikovali (podle původu pojmenování) lexikální báze apelativní a propriální. Samostatně jsme popsali některé další onomastické obory; např. onomastiku literární a politickou. V rámci systému literární onomastiky jsme upozornili na její funkce (pojmenovací a identifikační, sociálně klasifikující, charakterizační, asociační, evokační, popř. konotační, estetické – poetické). K výkladu o politické onomastice jsme přiřadili popis tzv. honorifikačních toponym (např. urbanonym).

2 PODSTATA VLASTNÍCH JMEN, VLASTNÍ JMÉNO JAKO VÝSLEDEK INTERAKCE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V následující kapitole představíme vlastní jména jako výslednici interakce jevů. Nejprve v rovině objektů, jevů a vztahů. Seznámíme se s kategorií onymických objektů (v protikladu ke kategorii objektů apelativních). Posoudíme vztah mezi vlastním jménem a objektem (denotátem) na základě onymického obsahu, specifickou problematiku onymického hesla, druhové různosti onomastických slovníků, jejich materiálové báze (včetně podkladových map), topografických příruček a pojetí výkladů (z pohledu teoreticko-metodologických východisek). Onymické objekty rozčleníme podle zastoupení denotátu (jednoho či vícera) a definujeme onymický areál. Při interpretaci proprií vezmeme v úvahu druh složení množiny hromadných objektů heterogenních či homogenních, povšimneme si kategorie zaměnitelnosti objektů. Odlišíme onymická (zejména tzv. toponymická) pojmenování „vnější“ a „vnitřní“; tedy exonyma a endonyma (včetně jejich lingvistické klasifikace). Následně přihlédneme k hodnocení nelingvistického charakteru.

CÍLE KAPITOLY

1. Seznámíte se

- s charakterem onymických objektů, jevů a vztahů
- s typy objektů (v protikladu k apelativním)
- s onymickým obsahem a s onymickým areálem
- s typy pojmenování vnitřními i vnějšími

2. Budete schopni:

- klasifikovat vztah mezi vlastním jménem a objektem (denotátem) na základě onymického obsahu
- odlišit problematiku onymického hesla
- pracovat s onomastickými slovníky, s topografickými příručkami a s podkladovými mapami
- popsat teoreticko-metodologická východiska onymie

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

interakce, onymický objekt, onymický areál, onymické heslo, onymický obsah, denotát, onomastický slovník (lexikon), objekty heterogenní a homogenní, pojmenování vnější a vnitřní, exonyma, klasifikace exonym, endonyma, lingvistický a nelingvistický pohled

PRŮVODCE TEXTEM

Následující text chápe vlastní jméno jako výslednici interakce jevů (kategorií). V rovině objektů, jevů a vztahů; zde si povšimneme kategorie onymických objektů. Naučíme se odlišovat objekty apelativní a proces apelativizace (deproprializace). K objasnění onymického obsahu se zaměříme na trvalé spojení mezi denotátem (objektem) a vlastním jménem, na tvorbu onymického hesla, na různé typy onomastických slovníků, jejich materiálové báze a teoreticko-metodologická východiska. Dále určíme onymické objekty podle zastoupení denotátu a popíšeme onymický areál. Povšimněme si také hromadných objektů různorodých a stejnorodých, exonym (a jejich druhů) a endonym, rozdílů pojetí lingvistického a nelingvistického.

Každé vlastní jméno je výslednicí interakce jevů (okolností, podmínek, kategorií) ze tří rovin:

2.1 Rovina objektů, jevů a vztahů

Jde o takové objekty, jevy a vztahy, které je třeba z komunikačních důvodů pojmenovat propriálně; svou podstatou jsou to fakta mimojazyková, ale představují věcný (objektový) základ, na nějž se upíná propriálně pojmenovací činnost společnosti. Vzniká tak kategorie **onymických objektů** (Šrámek 1981); pojem, objekt' má v tomto terminologickém užití souhrnný význam - vztahuje se jak na objekty reálné (např. ‚ves' *Bohunice*, ‚muž' *Pavel Novák*, ‚hotel' *Kozák*, ‚sériový výrobek' zubní pasta *Kaladont'*) nebo nereálné (např. pohádková postava' *Honza*, ‚literární postava' *Josef Švejk*, ‚literární toponymum řeka *Orše*, mytologické zoonymum' kůň *Pegas*), tak na jevy (např. ‚významný den' *Vánoce*, *Nový rok*, *Den učitelů*) a ‚vztahy' (např. *Postupimská dohoda*, *Kutnohorský dekret*).

Objekty, jevy, vztahy, skutečnosti, které nás obklopují, jsou primárně pojmenovávány apelativně. V protikladu ke kategorii objektů onymických je lze na obecné úrovni nazvat **objekty apelativními**. Každý z apelativních objektů se může stát objektem onymickým (propriálním), a to tehdy, jestliže se ve společenské komunikaci (tj. z mimojazykových důvodů) vyskytne potřeba s tímto objektem manipulovat jako s jednotlivinou. Konkrétní vlastní jméno je pak vnějším výrazem této společenské potřeby. Avšak ne každý propriální

objekt se může měnit v apelativní, ne každé proprium se apelativizuje. Deproprializace netkví ve vyčlenění jednotliviny, ale ve zbavení individuality tím, že se zobecní jedna vlastnost, jeden příznak onymického obsahu vlastního jména (popř. komplex vlastností, příznaků), tedy jeden „onosém“ (popř. jejich komplex). Důležitým předpokladem je tu reprodukce vztahu objekt - vlastní jméno.

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Cvičení 2/1

Vyberte správné možnosti:

1. Hodnotíme-li objekty, jevy a vztahy, jež je nezbytné pojmenovat propriálně (svou podstatou fakta mimojazyková), musíme si především uvědomit, že:
 - a) přímo „v objektu“ jde o přímé naplnění reálie speciálním, tzv. *onymickým obsahem*, který zaručuje trvalé spojení mezi denotátem (objektem) a „jeho“ vlastním jménem
 - b) vlastní jméno tu označuje druh (třídu) jevů nebo objektů jako celek
 - c) představují věcný (objektový) základ, na nějž se upíná propriálně pojmenovací činnost společnosti
 2. Kategorie *onymických objektů* zahrnuje pojem, objekt'. Ten se vztahuje na objekty reálné nebo nereálné i na jevy a vztahy. Doložte příklady pojmenování objektů reálných i nereálných, jevů a vztahů, kterých se toto tvrzení týká.
 3. Proces deproprializace spočívá (tím, že se zobecní jedna vlastnost, jeden příznak onymického obsahu vlastního jména, popř. komplex vlastností, příznaků, tedy jeden „onosém“ (popř. jejich komplex).
 - a) ve vyčlenění jednotliviny
 - b) ve zbavení individuality (v rámci reprodukce vztahu objekt - vlastní jméno)
 - c) v posílení funkce vlastního jména jako vnější reflexe společenské potřeby
-

2.2 Onymický obsah, onymický objekt

Vztah mezi vlastním jménem a objektem (denotátem), na který se vztahuje, je naplněn speciálním, tzv. **onymickým obsahem**, který zaručuje trvalé spojení mezi denotátem (objektem) a „jeho“ vlastním jménem, které (na rozdíl od apelativ) neoznačuje druh (třidu) jevů nebo objektů jako celek, nýbrž pojmenovává. V komunikaci pak identifikuje daný objekt (denotát) jako individualizovanou jednotlivinu (např. lexém *vrba* znamená lat. „salix“, lexém *Vrba* znamená „pan Vrba“, a to „konkrétní pan Vrba“). Tento zásadní rozdíl, který je podstatou odlišného postavení vlastních jmen v jazyce i v komunikaci, než je tomu u apelativ, je rovněž základním důvodem vzniku speciálních slovníků vlastních jmen i specifické problematiky **onymického hesla, druhové různosti onomastických slovníků, jejich materiálové báze a pojetí výkladů**.

Byla vypracována teorie **onymických objektů** denotátu, která systémově zdůvodňuje existenci druhů vlastních jmen; zároveň však vytváří teoretické podloží pro tvorbu hesel a jejich organizaci (způsob řazení) v onomastických slovnících. Zásadní význam tu má problematika **pojetí a formulování onymického hesla** • (lemmatu) jako odraz systému (druhu, charakteru) onymických objektů, neboť ty tvoří mimojazykové pozadí, které umožňuje vznik kategorie vlastních jmen a jejich druhovou diferenciaci; dále problematika **výkladu proprií** jako odraz nejen kategorie „specifický onymický obsah“, ale také fundující úlohy daného jazyka při tvorbě propriálně pojmenovacích jednotek. To vše musí být ve zobecněné podobě obsaženo v **teoreticko-metodologických východiscích**, která musejí onomasticky lexikografické práci předcházet a neustále ji doprovázet. Současně má základní význam určení **typu (druhu) slovníku**, otázka **materiálové báze** slovníku a **obsah heslového odstavce** včetně jeho technické konstrukce.

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1975, 1978; k výkladu pojmenovávacích postupů, klasifikace typů propriálního pojmenování a onomastických slovníků (katalogů, rejstříků, odborných onomastikonů apod.) srov. dále Šrámek 1999.

Onomastická lexikografie není mechanickým přenesením zásad a teorie lexikografického zpracování apelativ. Je sice součástí obecné lexikografie, ale má svá specifika, která vyplývají z jiného vymezení kategorie „onymický obsah“, a to z jinak dimenzovaného vztahu mezi pojmenovaným a pojmenovávacím, z odlišných funkcí v jazykové komunikaci a ze specifické důležitosti frekvenčních, areálových, časových a sociálních aspektů. Z toho všeho vyplývá velká náročnost přípravných i výkladových fází každé lexikografické práce onomastického typu. Obecná onomastická lexikografie, zejména ta část, která se týká problematiky lemmatizace materiálu a výkladů v heslech, by měla být odrazem principů obecné onomastické teorie, která má, jak vývoj této disciplíny ukazuje, styčné body s obecnou lexikologií.

Praktický návod k sestavování slovníků vlastních jmen pak najdeme také (např.) v *Úvodu do toponomastiky* V. Šmilauera (Šmilauer 1966).

A byl to opět R. Šrámek, kdo podal podrobný přehled nejvýznamnějších děl, která s onomastickou problematikou přímo souvisejí, popř. se jí bezprostředně týkají. Zaznamenal též různé topografické příručky a lexikony, podkladové mapy, práce a postupy související s dialektologickým výzkumem (srov. např. výklad jazykovězeměpisné problematiky v naší opoře věnované dialektologii) apod.

2.2.1 ONYMICKÉ OBJEKTY

Podle zastoupení denotátu lze objekty rozdělit na dvě velké skupiny:

1. **Objekty jednodenotátové (singulativní):** jednomu objektu je přiřazeno (zpravidla) jedno proprium, např. ‚konkrétní řeka‘ = *Odra*, ‚konkrétní osídlené místo‘ = *Brno*, *Ubušín*, *Stará Lhota*, ‚ta a ta hora‘ = *Praděd*, ‚ta a žádná jiná osoba‘ = *J. A. Komenský*, ‚konkrétní stavba, zařízení‘ = *J. F. Kennedy-Airport New York*, ‚ten a ten výrobek‘, např. loď *Queen Elisabeth*).
2. **Objekty vícedenotátové (mnohodenotátové):** jedno proprium platí pro více objektů druhově stejných (např. v r. 1990 neslo téměř 80 tisíc občanů ČSFR příjmení *Novák*), nebo pro více objektů druhově odlišných (např. *Praha* = ‚město, kopec, kino, hotel, loď, letadlo, oplatky, letní tábor, zmrzlinový pohár, rozhlasová stanice, časopis ...‘)• Mnohodenotátové objekty lze nazvat *hromadné (komplexní)*.

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Cvičení 2/2

Odlište na příkladech onymické objekty jednodenotátové a vícedenotátové (mnohodenotátové).

2.3 Onymický areál

Za **onymický areál** považujeme:

- a) území národního jazyka (prostor, na němž se realizují areály jeho vlastních jmen)
- b) území, kde nacházíme spojitosti národního jazyka (nářečí) s mimolingvistickým světem objektů
- c) prostor, kde dochází k *pulzací* z jiných příčin, než je tomu u areálu apelativního; odlišný je též průběh této *pulzace*
- d) území vymezené na základě elementárního onomastického přístupu při studiu areálovosti jmen: na základě analýzy procesu tvorby jmen (realizace propriální pojmenovacího aktu).

Jedině moment vzniku jmen a jejich ustálení v společenské praxi je opřen o onymický systémotvorné a konstitutivní zákonitosti. Rozhodující je proto analýza druhů onymické designace a z ní plynoucí areálová diferencovanost, nikoli jen a pouze způsob jazykového ztvárnění proprií. Jazyková matérie sloužící k propriální nominaci je (až na výjimky) vždy čerpána z národního jazyka, a proto je i onymický slovtvorná diferenciaci vzhledem k nářeční diferenciaci až sekundární, třebaže se užívateli jmen jeví jako primární.

- e) areál formální výstavby jmen je vždy nositelem informací o systémových složkách inherentně onymických.

Formální analýza jmen bude vždy první, která ukáže prostorovou diferenciaci jmen (jako úvod ke studiu a objevení zákonitostí vzniku a fungování propriálních pojmenování).

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Cvičení 2/3

Která z následujících možností neodpovídá definici *onymického areálu*?

- f) území národního jazyka (prostor, na němž se realizují areály jeho vlastních jmen)
- g) území, kde nacházíme spojitosti národního jazyka (nářečí) s mimolingvistickým světem objektů
- h) nositel informací o systémových složkách adherentně onymických.

2.4 Interpretace proprií a hromadné objekty

Při interpretaci proprií je třeba vzít v úvahu druh složení množiny **hromadných objektů**:

2.4.1 RŮZNORODÉ (HETEROGENNÍ)

Různorodá (heterogenní), např. vlastní jména obyvatel (*Brňan, Čech*): každý jedinec je v rámci tohoto druhu objektu charakterizován dvěma znaky:

- spojujícím (vymezeným prostřednictvím toponym *Brno, Česko*), takže vzniká kategorie jmen obyvatelských a etnonymických (popř. patronymickým v rámci pojmenování lidí a čeledí; srov. Šmilauer 1970:27)
- diferencujícím (vymezeným antropo-nymem konkrétního jedince, např. *Jan Novák*)

K vnitřnímu odlišení se musí použít jiný druh proprií, vázaných na konkrétnější vymezení objektu jakožto jednotliviny. Zaměnitelnost objektu je možná jen vzhledem k obecně spojujícímu, nikoli však k jednoobjektově konkretizujícímu znaku (souboru znaků). Pominutí kategorie onymický hromadného heterogenního objektu (*Čech, Čechové*) jako denotátu propriálního pojmenování vede k tomu, že se pojmenování obyvatel a příslušníků národů (etnických skupin) v některých jazykovědných školách sice za vlastní jména nepokládají, např. v ruštině, polštině nebo dánštině aj., ale tamní onomastika se jimi přesto zabývá jako s určitým druhem proprií.

2.4.2 STEJNORODÉ (HOMOGENNÍ)

Stejnorodé (homogenní): většinou vznikají sériovou výrobou a mohou být vlastně vytvořeny libovolnou řadou (posloupností) jednotlivin o týchž vnitřních i vnějších vlastnostech. Tento typ objektů je charakteristický pro tzv. *chrématonyma* = jména objektů a jevů, které vznikají lidskou činností a nejsou fixovány na mapách (vedle „výrobků“ sem patří i jména institucí, svátků apod.). Klasifikace i terminologie chrematonymie není dosud plně ustálená; přesto však je třeba se jmény této kategorie objektů počítat. Jednotky dané série jsou navzájem zaměnitelné (mohou se apelativizovat):

Příklad: Auto zn. *Tatra 613*, cigarety typu/série *Sparta*, krém s výrobním ná-, zvem *Nivea*, vysavač nazvaný původním švédským výrobcem *Lux*, série textilní obuvi značky *Keds* atd. se stávají lexémy apelativní povahy (*tatra, tatrovka, šestsettrináctka, sparta, nivea, lux, kecky*), a jak je vidět, jsou i základem odvozovacích řad (*lux - luxovat, kecky - keckový*). Vnějšíkově se přechod projeví změnou pravopisu: série *Lux* - kus *lux*.

Důležitá je také kategorie **zaměnitelnosti objektů**. V rámci hromadného objektu lze jeho jednotlivé prvky sice navzájem zaměňovat, ale vznikne-li potřeba propriálně pojmenovat jeden z nich, pak se pojmenování těchto prvků (singulativních objektů) musí

dít pomocí samostatných vlastních jmen odlišujících se od proprií pro hromadný objekt (srov. jméno *Luhačovice*).

DALŠÍ ZDROJE

K další klasifikaci (včetně chrematonymie): Šrámek 1999

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Cvičení 2/4

Interpretujte propria z hlediska *hromadných objektů*. Odlište podle hodnocení objektů typy různorodé (heterogenní; v jejich rámci popište rysy *spojující* a *diferencující*) a stejnorodé (homogenní).

2.5 Onymická (zejména tzv. toponymická) pojmenování „vnější“ a „vnitřní“

2.5.1 EXONYMUM

Exonymum je "vnější" označení, které se vztahuje k podobě vlastního jména (*propria*, například zeměpisného toponyma, osobního jména, antroponyma atd.), jímž lidé nějaké kulturní oblasti (jazyka, kraje, země apod.) označují objekty a osoby mimo tuto oblast (např. Řím místo *Roma*, Švýcarsko místo *die Schweiz*, Eskymáci místo *Inuit* atd.).

Podle nejnovější definice vytvořené Pracovní skupinou pro toponymickou terminologii při Skupině expertů OSN pro geografická jména jméno používané určitým jazykem (srov. <http://cuzk.cz>) jde tedy o jména užívaná pro geografický objekt mimo území, kde se tímto jazykem běžně hovoří, a lišící se svou podobou od příslušného endonyma (srov. dále) v oblasti, kde se daný geografický objekt nachází. Uvedená definice nepokládá za exonyma oficiální přepisy endonym z jednoho písma do druhého, např. č. *Moskva* (rus. *Москва*), *Pej-ťing* (č. transkripce) a *Beijing* (mezinárodní transkripce pchin-jin), někteří odborníci však i taková jména hodnotí jako exonyma (srov. níže konverzní exonyma). Toto označení nahradilo starší termíny „vžitý název“ (*conventional name, nom traditionnel*) a „obecně užívaný název“ (*traditional name, nom usuel*); u těchto složených pojmenování se nebylo možné vyhnout nebezpečí vedlejších konotací (v souvislosti s vedlejším pojmovým obsahem). Podle některých lingvistů mezi exonyma patří i taková toponyma, jejichž grafická forma je v přejímajícím i původním jaz. identická, např. *Madrid* v č. a šp. (viz níže

zvuková exonyma). Chápání toho, co je či není exonymum, se může měnit v důsledku různých, například politických nebo národnostních změn. Např. jména Zlín se užívalo před r. 1949 a užívá po r. 1990; v letech 1949-1990 to byl *Gottwaldov*. Pec pod Sněžkou se jmenovala do roku 1945 *Petzer* a byla částí Velké Úpy /*Gross Aupa*, do roku 1959 se jmenovala *Velká Úpa III*. Jména *Prag*, *Brünn*, *Karlsbad*, *Breslau* (pol. *Wrocław*), *Stettin* (pol. *Szczecin*) byla v době, kdy se v příslušných lokalitách běžně hovořilo německy, endonyma, v současnosti, kdy tam němčina není běžně mluveným jaz., jsou to exonyma. Běžně ale je oikonymum *Prague* angl. a fr. exonymem pro *Prahu*, *Londres* je fr. exonymem pro *London*, *Mailand* je něm. exonymem pro *Milano*, *Řezno* je českým exonymem pro *Regensburg*. Exonyma mají výhodu snazší vyslovitelnosti a v případě potřeby se dají skloňovat („jedu do Paříže“ místo „jedu do Paris“) nebo odvozovat adjektiva (např. „míšeňský porcelán“ místo „porcelán z Meißen“).

KLASIFIKACE EXONYM

Exonyma lze dělit podle původu, podle frekvence jejich výskytu v čase a podle míry a způsobu adaptace cizích zeměpisných jmen do přejímajícího jazyka, tj. **z jazykového hlediska**:

1. Podle původu se rozlišují:

- národní, charakteristická pro jeden jediný jazyk (např. č. *Paříž* místo fr. *Paris*, č. *Mnichov* místo něm. *München*, něm. *Mailand* místo it. *Milano*)
- mezinárodní, společná nejméně dvěma jazykům. Mezinárodní e. bývají obvykle používána pro pojmenování objektů nacházejících se zejména v bývalých koloniálních evropských zemích v Asii a v Africe. Zeměpisná jména z těchto oblastí se do mezinárodního povědomí dostávala přes zprostředkující jazyk, většinou angličtinu, francouzštinu, němčinu, španělštinu, nizozemštinu, japonštinu a ruštinu. Výslovnost některých mezinárodních e. se v přejímajících jazycích může lišit od výslovnosti v jazyku zprostředkujícím. Vedle přizpůsobení výslovnosti v č. postupně docházelo a dochází k drobnějším změnám v grafice (zvláště v označování kvantity).

2. Podle frekvence výskytu e. v závislosti na čase rozeznáváme:

- živá (současná; např. *Kodaň*, *Londýn*, *Řím*, *Záhřeb*, *Videň*, *Drážďany*, *Temže*, *Pád*) jsou všeobecně známá a rozšířená, jsou pokládána za přirozenou součást jazyka a mají stálou komunikační platnost.
- ustupující (zastarávající: např. *Zvěřín* – *Schwerin*, *Gotinky* – *Göttingen*, *Pětikostelí* – *Pécs*, *Solnohrad* – *Salzburg*, *Královec* – *Kaliningrad*, *Hořov* – *Gorzów Wielkopolski*), u nichž je znalost pojmenování uživateli jazyka podmíněna generačně, stupněm vzdělání, kulturního a historického povědomí, někdy i teritoriálně.
- historická (zastaralá; např. *Kouba* – *Cham*, *Děvín* – *Magdeburg*, *Dobrosol* n. *Dobrohora* – *Halle*), která se v dnešní č., s výjimkou jejich užití v historickém

kontextu (např. *dobytí Cařihradu Turky*) nebo ve frazémeh (např. *Je tu smradu jako v Cařihradu*), téměř vůbec nevyskytují.

Vymezení uvedených tří skupin není ostře ohraničené a mezi jednotlivými kategoriemi dochází k jednosměrnému přechodu na ose živá – ustupující – historická **e**. Tento proces se projevuje především u jmen ustupujících a historických, v posledních letech se však zmenšuje i soubor živých **e.**, což je mj. podporováno standardizací geografických názvů.

3. Podle míry a způsobu adaptace cizích zeměpisných jmen do přejímajícího jazyka:

Pro klasifikaci **e.** z hlediska jazykového je určující relace mezi přejatou formou a původní podobou zeměpisného jména. Rozdíly se mohou projevovat pouze v rovině fonetické, tj. jméno bylo adaptováno do domácího zvukového systému, jeho grafická podoba se však v přejímajícím jazyce nijak neliší od původní formy (srov. např. rozdíly v originální a č. výslovnosti u místních jmen *Barcelona, Marseille a Brighton*).

3.1 Takto vzniklá tzv. **zvuková e.** svědčí o nejmenší míře zdomácnění daného jména v přejímajícím jazyce a některými odborníky (zejména geografy) nejsou ani za **e.** pokládána. Zvláště lingvisté však vycházejí ze skutečnosti, že zapojení **e.** do jazykového systému se uskutečňuje v nejrůznějších jazykových rovinách a není podstatné, jak a v čem (či zda vůbec) se domácí forma jména od výchozí podoby odlišuje, že to, do jaké míry jsou **e.** po své formální stránce přizpůsobena zákonitostem přejímajícího jazyka, není pro jejich lingvistickou klasifikaci primárním kritériem, ale jen pomůckou při vyčleňování jistých typů či kategorií v rámci celého souboru **e.** daného jazyka, a že určitým způsobem se do přejímajícího jazyka začleňuje každé cizí toponymum, už samotným svým užitím mimo původní jazyk

Zvuková **e.** lze dále rozdělit do dvou typů:

- výslovnostních (cizí fonémy jsou nahrazeny podobnými domácími, např. č. výslovnost jmen *Aberdeen, Düsseldorf* n. německá výslovnost jména *London*)
- artikulačních, k nimž např. patří v č. francouzská zeměpisná jména vyslovená s *r* alveolárním místo uvulárního. Shoda v zařazení artikulačních **e.** do množiny exonym je ještě menší, než je tomu u výslovnostních **e.**

3.2 Výrazněji než zvuková **e.** se vyčleňují ty domácí podoby cizích zeměpisných jmen, které se od původní formy liší po stránce grafické. Tato tzv. **grafická e.** se dělí do několika typů:

- a) Nejmenší skupinu představují **e.** bez opory v původním jazyce a od originálních jmen zcela odlišná, např. č. *Rakousko* místo něm. *Österreich*.

b) Starobylou vrstvou **e.** jsou jména, která sice vycházejí z původní cizojazyčné formy, avšak protože byla přejímána v období významných vývojových (zejména hláskových) změn v přejímajícím jaz., je jejich dnešní podoba výsledkem těchto změn a od původní formy se často výrazně odlišuje (např. č. *Cáchy* místo něm. *Aachen*, č. *Benátky* místo it. *Venezia*).

c) Bližší původnímu endonymu (srov. dále) jsou ta **e.**, která původní cizojazyčný základ ponechávají beze změny a tvaroslovným a slovotvorným potřebám přejímajícího jazyka přizpůsobují pouze zakončení jména, takže dochází k náhradám původních koncovek, přípon či komponentů koncovkami, příponami nebo komponenty domácími (např. č. *Loira* místo fr. *Loire*, č. *Brémy* místo něm. *Bremen*, č. *Alpy* místo něm. *Alpen*).

d) U další skupiny, tzv. **pravopisných** či **ortografických e.**, došlo k počestění pravopisnou úpravou výchozí formy (např. č. *Varšava* místo pol. *Warszawa*, č. *Hamburk* místo něm. *Hamburg*, č. *Kluž* místo rum. *Cluj*, č. *Konstanca* místo rum. *Constanța*). O pravopisných **e.** hovoříme tehdy, jestliže oba jazyky užívají stejného systému písma (např. latinky) a změna grafické podoby přejatého jména je dána víceméně jen konvencí vzniklou na základě historického vývoje a zvyklostí domácího pravopisu; svou roli zde mohou hrát i typografické možnosti. Zatímco tento typ jmen mezi **e.** patří, méně jasné je chápání cizích zeměpisných jmen přejatých jen transkripcí či transliterací bez jakýchkoli dalších změn (viz dále).

e) Pokud v původním jazyce existuje jiný systém písma než v jazyce přejímajícím, jména se převádějí transkripcí n. transliterací podle zásad platných pro vědecký přepis výrazů z cizích jazyků. Takto vzniklé podoby jsou označovány jako **konverzní e.** (např. č. *Moskva* – rus. *Москва*) a stejně jako zvuková **e.** (viz výše) bývají některými odborníky mezi **e.** zahrnována, jinými ne.

f) Jiným způsobem vzniku **e.** je úplný n. částečný překlad endonyma, nejčastěji víceslovného, řidčeji jednoslovného. V těchto případech je nutné, aby endonymum v nějaké formě obsahovalo přeložitelné obecné jméno, průhledný apelativní etymon či jinou složku, kterou lze přeložit (ve víceslovných pojmenováních, jako součást složenin či v kořeni), např. něm. *Salzkammergut* – č. *Solná komora*, šp. *Cordillera Ibérica* – č. *Iberské pohoří*, angl. *Cambrian Mountains* – č. *Kambrické pohoří*, něm. *Chiemsee* – č. *Chiemské jezero*, čín. *Huang He* – č. *Žlutá řeka*, it. *Alpi Bergamasche* – č. *Bergamské Alpy*, pol. *Śląsk Górny* – č. *Horní Slezsko*. Apelativum ve jménech obvykle označuje druh takto pojmenovaného zeměpisného objektu, a proto se díky překladu i pro uživatele, který nezná daný jazyk, zachovává informace, o jaký druh objektu jde. Zatímco u jmen označujících především větší přírodní či administrativní oblasti (**choronyma**), ostrovy, pohoří, hory, řeky a vodní plochy je uvedený postup využíván často, u místních jmen představuje nepřiliš produktivní způsob vzniku **e.** (např. srb. *Beograd* – č. *Bělehrad*, afr. *Kaapstadn*. angl. *Cape Town* – č. *Kapské Město*).

Některá exonyma, například názvy zemí a hlavních měst, se běžně užívají v každodenní komunikaci, kdežto jiná počeštěná jména (např. názvy menších německých, polských, maďarských a dalších měst nebo historické názvy) vyšla nebo pomalu vycházejí z užívání. Termínu *exonymum* se používá též pro přepis osobních jmen.

2.5.2 ENDONYMUM

Endonymum je naproti tomu "vnitřní" jméno, kterého užívá místní skupina obyvatel. Tedy toponymum (vlastní jméno zeměpisné) geografického objektu v jednom z jazyků vyskytujících se v oblasti, kde objekt leží. Pokud na sledovaném území žije obyvatelstvo, které užívá několika jazyků, pak se užívá daného jména ve všech těchto jazycích (např. ve Švýcarsku francouzsky, italsky, německy a rétorománsky: Lac de Brienz [fra]; Lago di Brienz [ita]; Brienersee [deu]; Lai da Brienz [roh]; české exonymum zní Brienzké jezero). K endonymům patří např. české oikonymum *Praha* (nikoliv angl. a fr. *Prague*, něm. *Prag*), něm. *Aachen* (nikoliv fr. *Aix-la-Chapelle*), it. *Venezia* (nikoliv angl. *Venice*, něm. *Venedig*, fr. *Venise*, č. *Benátky*). Jedná se o opak exonyma.

DALŠÍ ZDROJE

Poznámka: Dále k vývoji systému českých exonym, ke klasifikaci, k vývoji úzu, k vyčlenění endonym a k perspektivám vývoje Harvalík 2004:101-123; Harvalík 2017a, 2017b.

2.6 Zájem nelingvistických disciplín

Právě prostřednictvím kategorie onymických objektů jeví o propria zájem nelingvistické disciplíny, hledající v nich uplatnění prvků svých specifických systémů (např. geologa zajímají všechna hydronyma s etymony *stříbr-*, *rud-*: *Stříbrná*, *Stříbrnice*, *Ruda*, *Rudno*, *Rudná* apod.). Tento „objektový“ přístup k propriím operuje vlastně apelativním významem etymonů a nikoli propriálním významem celého vlastního jména; především v toponomastice.

DALŠÍ ZDROJE

Podrobněji viz Šrámek 1991:112-121, Šrámek 1999.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Cvičení 2/5

1. Vysvětlete pojmy exonymum a endonymum.
 2. Podle dané klasifikace exonym doplňte příklady k jednotlivým položkám:
 1. Podle původu:
 - Národní:
 - Mezinárodní
 2. Podle frekvence výskytu:
 - živá
 - ustupující (zastarávající)
 - historická (zastaralá)
 3. Podle míry a způsobu adaptace cizích zeměpisných jmen
 4. Podle stupně překladu (na základě částečného překlad endonyma)
-

SHRNUTÍ KAPITOLY

Seznámili jsme se s popisem onymické roviny objektů, jevů a vztahů, tedy (v podstatě) mimojazykových entit, které je třeba z komunikačních důvodů pojmenovat propriálně; jako věcný (objektový) základ, na nějž se upíná propriálně pojmenovací činnost společnosti. Odlišili jsme objekty onymické a apelativní. Vztah mezi vlastním jménem a denotátem jsme hodnotili na základě onymického obsahu. Připomněli jsme si funkci speciálních slovníků vlastních jmen a specifickou problematiku onymického hesla i materiálové báze. Určili jsme základní teoreticko-metodologická východiska studia oboru (včetně lemmatizace materiálu a odkazu na návod k sestavování slovníků vlastních jmen. Onymické objekty jsme klasifikovali podle zastoupení denotátu jako jednodenotátové (singulativní) a vícedenotátové (mnohodenotátové), hromadné (komplexní). Objasnili jsme spojení onymický areál. V rámci interpretace proprií jsme popsali množiny hromadných objektů různorodých (heterogenních) a stejnorodých (homogenních). Přihlédli jsme také ke kategorii zaměnitelnosti objektů. Onymická (zejména tzv. toponymická) pojmenování „vnější“ a „vnitřní“ jsme klasifikovali jako exonyma a endonyma. Exonyma jsme dále seřadili podle původu (národní a mezinárodní), podle frekvence výskytu v závislosti na čase (živá, ustupující /zastarávající a historická /zastaralá), podle míry a způsobu adaptace

cizích zeměpisných jmen do přejímajícího jazyka apod. Samostatně jsme vyčlenili exonyma zvuková (výslovnostní i artikulační), grafická (bez opory v původním jazyce, přejímky v období významných vývojových /hláskových změn, s původním cizojazyčným základem apod.), pravopisná či ortografická, konverzní s úplným nebo částečným překladem endonyma apod. Na závěr jsme upozornili na zájem nelingvistických disciplín.

3 PROPRIÁLNÍ SFÉRA JAZYKA, KLASIFIKACE ONOMASTICKÝCH VĚD

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V následujícím výkladu se seznámíte s plány propriální sféry jazyka a se systémovou klasifikací onym. Porovnáme různé typy klasifikace onym (na základě jejich vztahu k entitám, v užším smyslu k objektům). V této kapitole najdete hodnocení jmen podle původu (diachronní) i podle jejich současného úzu (synchronní). Diferencujeme tu jména domácího (slovanského) původu od jmen původně cizojazyčných (podle způsobu přejetí či dochování; z hlediska geneze onymie), propria přímá a nepřímá, primární a sekundární, topografická a kulturní; dále relační názvy a relační objekty, slovtvorný vývoj základů jmen, komunikační funkci proprií a jejich klasifikaci, paradigmatu a znakovost onomastiky. Velmi důležité je zařazení výkladu o vztahových modelech (tedy o vlastním modelu vztahovém a o modelu slovtvorném), o odrazu vztahu pojmenovatele k pojmenovanému objektu (odlišíme sémantické kategorie popisu/charakteristiky, okolností a přivlastnění) a o třídění objektů (např. životných a neživotných). Současně se budeme věnovat i pomezním oborům na hranici onomastiky a věd blízkých.

CÍLE KAPITOLY

Seznámíte se

- s plány propriální sféry jazyka (tedy s důsledným systémem klasifikace onym)
- s příklady aplikace různých typů jmen (též s ohledem na časové určení)
- se vztahovými a slovtvornými modely R. Šrámkova

Budete schopni

- nikoliv jen percepcie, ale i reflexe roviny fakt, která najdete v této opoře
- porovnávat slovtvorné postupy propriální a apelativní
- pracovat s kartografickými záznamy onym
- aplikovat získané poznatky v systému vztahových a slovtvorných modelů

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

propriální sféra, plán, propria (onyma), apelativa, geonymie, bionymie, chrématonymie, trichotomie, vývoj příjmení, jména přímá a nepřímá, primární a sekundární, relační názvy

a objekty, komunikace, propriální funkce a příznak, paradigma, model vztahový a slovotvorný, slovotvorný typ, propriální nominace, fáze propriálně pojmenovacího aktu, transonymizace, fundace, oikonyma, anoikonyma, patrocinia

PRŮVODCE TEXTEM

V návaznosti na výklad předchozích dvou kapitolách doporučujeme projít si detailněji klasifikaci onym v textu. Výklad je pravidelně prokládán příklady (např. k vývoji českých příjmení, jmen „po chalupě“ apod.).

V další části porovnáваме jednotlivé typy klasifikace onym a posoudíme je z hlediska procesu pojmenování (slovotvorného vývoje; podle původu jejich základů), jeho zapojení v procesu komunikace, funkce jména a propriální příznak.

Samostatně posoudíme onomastické paradigma onomastiky a pojmy s tím spojené, systém vztahových modelů (VM a SM) a jeho význam. Povšimněte si jednotlivých fází propriálně pojmenovacího aktu (včetně užití modelů u jmen pomístních) a aspektů onymie (pojmenovacího, komunikačního – s přihlédnutím k aspektu funkčnímu)!

Podobně si povšimněte klasifikace komponentů onomastické práce a výkladu o pomezí onomastiky a dalších věd.

V rámci propriální sféry jazyka se podle druhové povahy onymických objektů vytvářejí tři velké plány (prostory - podle tříd a podtříd vlastních jmen):

- a) *geonymický*, zahrnující všechny třídy topeným, tj. jména onymických objektů na povrchu země (a geomorfologických útvarů pod ním), a kosmonym, tj. jména nebeských těles a útvarů na nich. Geonymické objekty jsou postžitelné kartograficky, neboť se vyjadřují na mapových dílech;
- b) *bionymický*, zahrnující antroponyma, pseudoantroponyma a zoonyma, tj. jména živých (nebo jakoby živých) onymických objektů = bytostí;
- c) *chrématonymický*, zahrnující vlastní jména pro objekty, jevy a vztahy vzniklé lidskou činností (společenskou, kulturní, ekonomickou, politickou apod.).

3.1 Trichotomie tříd vlastních jmen

Tomuto základnímu dělení odpovídá také základní **trichotomie tříd vlastních jmen**:

1. nauka o bionymech – bionomastika, dělicí se na nauku o vlastních jménech osobních (antroponymech) – antroponomastika, andronomastika aj.; o vlastních

- jménech zvířat (zoonymech) – zoonomastika, o vlastních jménech rostlin (fytonymech) – fytonomastika;
2. nauka o abionymech, dělicí se na nauku o toponymech – toponomastika, a to o geonymech (geonomastika) nebo o vlastních jménech místních (oikonymech) – oikonomastika, pomístních jménech (anoikonymech, dříve též mikrotoponymech) – anoikonomastika, mikrotoponomastika; sem patří i hydronomastika, atd.,
 3. nauka o chrématonymech, včetně jejich subsystemů (chrématonomastika atp.).

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999; Pleskalová 2017b; Harvalík 2004:43-47

3.2 Původ a vývoj našich příjmení

K původu a k vývoji našich příjmení lze také doplnit:

- k původu slovanskému a neslovanskému, k reflexi dobových specifík
- k tzv. *jedno-* a *dvoujmennosti*
- z hlediska vzniku příjmení z upřesňujícího označení osoby, z pojmenování po obci, „po chalupě“, podle domovního znamení, na základě přezdívky, ze jména šlechtického, měšťanského, později venkovského a dělnického... apod.
- k sociálnímu i časovému kontextu utváření jmen
- k evidenci obyvatelstva a ke vzniku matrik
- k procesu uzákonění II. jména (1772, 1779, 1780, 1787-1788, 1826, 1866)
- k možnostem a podmínkám změny jména
- k problematice genealogie
- apod.

DALŠÍ ZDROJE

Beneš 1962; Knappová 2002:3-10, 38-44, 188-190, Moldanová 2004:7-25

ŘEŠENÁ ÚLOHA**Cvičení 3/1**

Následující cvičení obsahuje jednak jména místní (jména obcí, tedy měst a vesnic) a jednak jména pomístní (jména neobydlených objektů v krajině, např. polí, lesů, luk, rybníků, potoků, kopců apod.) Pokuste se vyložit, jak tato zeměpisná jména vznikla.

Na západ od obce Zálesí se rozkládá dost velká pastvina Jiloviště. Ta končí u úpatí kopce Šibeňáku. Vedle pastviny je malý kousek pole, kde se říká Na Vejměncí. Kolem něho vede polní cesta k samotě zvané Bukovsko. Z obce Potůčky vede silnice přes most k samotě Záblatí. Vedle silnice je louka, které se říká Máčeň. Samota leží u pastviny zvané Holina. (Čechová – Oliva 1993)

SAMOSTATNÝ ÚKOL**Cvičení 3/2**

Ve třídě jsou žáci, kteří jsou nositeli následujících rodných jmen a příjmení *Martin Uher, Pavlína Turková, Zdena Poláková, Jan Němec, Petr Charvát...*

1. Vysvětlete motivaci zmíněných příjmení
2. Jak tato příjmení vznikla?
3. Najděte si vysvětlení jmen rodných (např. v knihách M. Knappové apod.)

(Čechová – Oliva 1993)

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ**Cvičení 3/3**

V jedné vesnici žije řada rodin, které nesou jméno *Fejtkovi*. Jedněm se říká *Kolářovi*, druhým *Vašíčkovi*, třetím *Pokrejvačovi...*

- a) Proč mají tyto rodiny různé přezdívkové příjmení?
- b) Podle čeho se tyto přezdívkové příjmení vytvořily?
- c) Může jít o jméno vztažené ke jménu dřívějších vlastníků stavení. Jak se taková jména nazývají?

- d) Pokuste se (na základě vyhledávání v příslušných příručkách) vysvětlit původ příjmení:
Fejtkovi...
Kolářovi...
Vašíčkovi...
Pokrejšvačovi...

(Čechová – Oliva 1993)

3.3 Jiná kritéria třídění vlastních jmen

Jiné klasifikační systémy vlastních jmen preferují vždy pouze jen jednu jejich stránku, a proto se nemohou stát principem k postižení základní, kategoriální diferenciaci propriální sféry jazyka a vnitřního členění onomastiky. Taková kritéria se obvykle nedotýkají ontologické podstaty vlastních jmen a operují s povrchovými vlastnostmi jejich jazykové výstavby, tj. nutně procházejí napříč všemi třídami vlastních jmen.

3.3.1 PROPRIA (ZEJMÉNA ANOIKONYMA) PŘÍMÁ A NEPŘÍMÁ

Velmi rozšířené dělení proprií na tzv. **přímá** (kupř. PJ *Niva*, *Židova strouha*) a **nepřímá** (kupř. PJ *Za vodou*, *Za Židovou strouhou*) operuje sice se „způsobem pojmenování“, totiž zda je objekt pojmenován přímo (louka s vlastností nivy = *Niva*), nebo v relaci k jinému objektu (pole leží za vodou = *Za vodou*), ale ve skutečnosti se týká pouze způsobu zakomponovanosti vztahu mezi pojmenovacím motivem a daným objektem do „významu“ jména, který v takovém případě musí být nutně chápán apelativně: toponymum *Niva* je podle této koncepce „přímé“, protože se mezi sémovou strukturou apelativa *niva*, pojmem „niva“ a objektem „niva“ vidí shoda.

DALŠÍ ZDROJE

Dále také: Šmilauer 1966:11; 1960:271; Olivová-Nezbedová 1995

Objekt je tak vlastně nazván podle toho a tím, čím svou věcnou stránkou je. Přímost pojmenování je tedy dána tím, že předpokládá věcně pravdivý a sémanticky identický vztah mezi jménem *Niva* a objektem „niva“ nazývaného apelativně *niva*. Je-li tomu tak, pak by se po okamžiku vzniku pojmenování, kdy tento vztah byl (nebo mohl být) jasný, nemohl vyvinout onymický význam jména: oikonymum *Niva* by vždy muselo „znamenat“ ‚niva‘ - a nikoli např. ‚ves 12 km jihozápadně od Prostějova‘; tím by se oikonymum prakticky ničím nediferencovalo od apelativ. Ve svých důsledcích to znamená, jak ještě ukážeme níže,

zrušení (lépe řečeno: nevytvoření) hranice mezi etymologií a onomastikou a zároveň neodlišení kategorií ‚apelativní‘ a ‚propriální‘ obsah.

Užitím tohoto kritéria nastávají obtíže tam, kde do propriálně pojmenovacího motivu vstupují v nejrůzněji míře emocionální zřetele (např. u hypokoristik, u nichž přímota a nepřímota vůbec rozlišit nelze), nebo u metaforických pojmenování typu (rybník) *Punčocha*, (vrch) *Hlava*, (pole) *Plachta*, (člověk) *Bidlo* a zejm. u jmen všelijak derivovaných (*Punčoška*, *Hlavička*, *Plachetka*, *Bidýlko*), jejichž pojmenovací motiv nevyplývá z nějaké sémantické shody s homonymními apelativy, nýbrž z metaforického užití apelativa, popř. z komunikačně podmíněné nutnosti diferencovat od nedeminutivizovaných proprií.

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999

Tzv. *nepřímá* jména typu *U lesa*, *Za vodou* neobsahují explicitní pojmenování daného onymického objektu, např. pole = ‚za vodou‘, louka = ‚u lesa‘, ale prostřednictvím kategorie pojmenovacího motivu odrážejí jednu jeho vlastnost, např. lokalizující (*Za vodou*), jakostní („suchost“ v PJ *Suchá*, tj. louka), posesivitu (*Novákové*, *Dočkalovo*, *Bartoška*) apod. Přímota nebo nepřímota tkví vlastně, jak příklady uvádějí, v přítomnosti nebo nepřítomnosti apelativního pojmenování onymického objektu samého, ten se však od okamžiku vzniku jména může podstatně svou povahou odlišovat: objekt PJ *Niva* není dnes „niva“, ale např. „sídliště“, objekt *Za vodou* neleží dnes „za vodou“ atd. Přímota nebo nepřímota není tak v korelaci se vznikem propriálního obsahu. Tuto schopnost má pouze *propriálně pojmenovací motiv*.

Přítomnost apelativního pojmenování objektů působí v komunikační funkci propria rušivě. Proto se jména typu *Louka za vodou*, *Pole u lesa* v komunikaci obvykle upravují vynecháním přímého pojmenování objektu a jméno funguje jako předložkové (> *Za vodou*, *U lesa*). Z hlediska modelových hodnot dochází tu k přesunu hlavního pojmenovacího vztahu (vázaného na substantiva *pole*, *les*) na vztah vedlejší (*za vodou*, *u lesa*), ve kterém se nositelem hlavní informace stává předložka *za*, *u*. Těmto **relačním** názvům ovšem odpovídá určitý soubor *relačních objektů*. Jejich existence a význam pro motivační stránku proprií jsou dobře patrné v lokálních mikrosystémech anoikonym. Mnoho pomístních jmen je motivicky vztaženo k těm (relačním) objektům, které v lokálním společenském, ekonomickém nebo komunikačním systému tvoří jakousi základní, obecně známou orientační síť: v průměrné moravské vsi bývají relačními objekty potok, les, skála, cesta, chodník, úvoz, kopec, samostatně stojící dům, dvůr, kaple, kostel atd., tedy objekty, které tvoří orientačně důležité prvky scenerie. Relační funkci mohou však mít i vlastnosti objektů (vnější: velikost, charakter půdy atd., vnitřní: vlastnické poměry, způsob získání atd.).

Několik příkladů: ‚pole‘ *Za lesem, Nad potokem, U cesty, Klouče...* louka *Pod skalou, Nad starým chodníkem, Ve farářovém, Na Křepelovém* atd.

3.3.2 KARTOGRAFICKÉ ZPRACOVÁNÍ PŘÍMÝCH A NEPŘÍMÝCH ANOIKONYM

Kartografické zpracování *přímých* a *nepřímých* anoikonym nepřináší žádné typologicky závažné informace, které by areálově odrážely nějakou podstatnou nebo systémotvornou vlastnost (okolnost) propriální pojmenovací soustavy. Rozdíly, které existují, se týkají jen variabilních možností struktury jmen. Z tohoto hlediska je proto adekvátnější mluvit u toponym o *názvech předložkových* a *nepředložkových*.

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999; Olivová-Nezbedová 1995

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ

Cvičení 3/4

Pokuste se vysvětlit následující pojmenování:

Nad městečkem *Javorná* se vypíná kopec, kterému se říká *Spravedlnost*. Z městečka vede nová silnice do města; dříve tudy vedla cesta zvaná *Na dlouhé hati*. Po stranách jsou pozemky zvané *Blata*. Ale *Mezihoří* je stále malá obec obklopená lesy. Na západě je les *Trojmezí*. Severovýchodně je starý les zvaný *Čihadla*. Na jihu (v úvalu pod silnicí) se rozkládají pole, která se nazývají *Pod pražskou cestou*. Za nimi se táhne louka *Pařeziny*.

(Čechová – Oliva 1993)

Existují i jiná kritéria (a na nich postavené klasifikace):

3.3.3 JMÉNA PRIMÁRNÍ A SEKUNDÁRNÍ

V odborné literatuře se často vyskytuje např. dělení na **jména primární** a **sekundární**.

Za *primární* se pokládají:

- a) jména nederivovaná (např. *Dub*),
- b) jindy původní nejstarší znění jména (např. pro *Domanín* u Uherského Ostrohu by to byl zápis z r. 1228 *Domankovice*)

Za sekundární:

- a) jména derivovaná (např. *Doubí*); syrov. primární a)
- b) podoba od nejstaršího znění jména (později) odvozená (1532 *Domanin*); srov. primární b)

3.3.4 PROPRIA TOPOGRAFICKÁ A KULTURNÍ

Jindy se zohledňuje problém podobné „neobjektové“ podstaty klasifikace proprií na tzv. **topografická** (přírodní; jména „daná“ přírodou: vyvýšeniny, ostrovy, řeky aj.) a **kulturní** objekty přírodních jmen (vzniklé díky aktivitám člověka). V praxi ale lze tyto typy jen obtížně oddělovat.

O typicky propriálních jevech nebo kategoriích reflektujících se tak při propriálně pojmenovacím aktu nedovídáme buď nic, nebo jen velmi málo.

Příklad: „Topografická“ jména *Brodek, Niva, Vražno, Zářiči* poskytují obraz o rozšíření lexémů *brod, niva, vráž, řeka*, „kulturní“ jména *Hradec, Klášterec, Osek, Porubá, Týniště, Újezd, Zdárná* o rozšíření lexémů *hrad, klášter, osek, porubá, rýn, újezd, Žďár*, nikoli však o typologicky relevantních stránkách daných toponym (s výjimkou eventuální průhlednosti původní pojmenovací situace).

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999, dále: Šmilauer 1966:9-10 (tamtéž k původní nejasnosti pojmenování); týž (1966:) 73-76

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ

Cvičení 3/5

Vysvětlete původ následujících místních a pomístních jmen:

Na nejnižším místě okolní krajiny je rybník, kterému se říká *Nebeský*. Od něho jdou vzhůru po svahu pole, která se souborně nazývají *Podboučí*. Poli za posledním stavením se však říká *U rasovny*. Na druhé straně cesty do okresního města jsou pole *Na provazcích*. Za kopcem je potom zarostlý lesní úsek, jemuž se říká *Pojižár*. Vesnice *Janovka* leží mezi lesy; hned za ní ale u potoka najdeme malé pole nazývané *V jitře*. Údolí mezi lesy se pak říká *Dubovec*. Místo, kde se potok rozlévá a tvoří bažinu, označují místní jako *Kaliště*. Na druhé straně vesnice je na příkrém svahu pod lesem pole *Kopanina*. Louka pod *Kopaninou* je známá jako pozemek *Na obci*. Do lesa vede z vesnice *Zelená cesta*. Po její pravé straně je rybník *Olšák*. Nedaleko od vesnice stojí na potoce mlýn *Klapálek*.

(Čechová – Oliva 1993)

3.4 Percepce a reflexe roviny faktů

3.4.1 ROVINA FAKTŮ JAZYKOVÉ POVAHY

Zahrnuje v sobě všechny ty jevy jazyka, které umožňují vznik propria v jeho jazykově materializované podobě. Míní se tím nejen lexikální jednotky, jichž je ke vzniku proprií použito, ale i pojmenovací pravidla, slovtvorné zákonitosti, kterými se jazykové zpracování pojmenovacího motivu do výsledné podoby vlastního jména řídí.

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999

Z hlediska slovtvorby je tu důležité především odlišení **základu jména a odvozovacích prostředků**.

Při klasifikaci **základů** rozlišujeme:

- (1) Jména domácí, popř. slovanského původu:
 - (1.1) podle srozumitelnosti:
 - a) jména dosud živá, srozumitelná (např. *Dub, Důl, Hrad, Les, Ostrov, Voda*)
 - b) v současnosti méně známá (a nesnadno průhledná) jména (*Brdo, Bradlo, Chlum, Luh, Niva, Vráž* aj.)
 - (1.2) podle formy:
 - a) jména základová (neodvozená: *Brod*)
 - b) jména odvozená (*Brodek, Říčky, Chlumec, Lužná* apod.)
 - (1.3) podle dalších vlastností:
 - (1.31) nejčastěji z osobního jména (*Jaroš – Jarošov, Bohuslav – Bohuslavice, Bohuň – Bohunice*)
 - (1.32) na základě pojmenování přírodního útvaru:
 - a) jméno vodního toku, např. řeky nebo potoka:
 - přímé: *Olešnice, Vrbice*
 - přívlastkové: *Lysá nad Labem*
 - b) jméno hory, pohoří apod. (zejména v přívlastkové funkci): *Frenštát pod Radhoštěm*
 - c) jiný typ pomístního jména (či jména odvozeného apod.)

- (2) Jména cizojazyčného původu (adaptace jmen obecných, apelativ, i proprií, jmen vlastních):
- (2.1) reflexe indoevropského či praslovanského stavu:
- především větší vodní toky (*Labe, Vltava, Jizera, Morava, Opava*)
 - horstva (*Krkonoše, Beskydy* aj.- ale srov. další možný výklad: sub 2.2b)
- (2.2) reflexe historické kolonizace:
- z němčiny:
 - původní
 - v rámci domácí kolonizace na území Čech, Moravy a Slezska; zejména v důsledku kolonizace městského typu nebo při zakládání hradních sídel
 - v rámci konkurence kolonizace domácí a cizí: užívání obou typů pojmenování (*Třeboň – Wittingau, Břeclav – Lundenburg*)
 - v důsledku oboustranných adaptací (*Branišovice > Branšvic > Franspitz, Reichenberg > Ríchberg > Líberk > Liberec*)
 - na základě volného i doslovného překladu (*Vrchlabí > Hohenelbe, Kerdorf > Jadrná*)
 - z rumunštiny (např.) či z balkánských jazyků (srov. tzv. valašskou kolonizaci; obd. *Beskydy* – ale srov. další možný výklad sub 2.1b; *Grúň*; srov. také výklad ve studijní opoře k DIALEKTOLOGII)
- (2.3) historický přenos pojmenování města (*Brandýs/ Brindisi, Benátky/ Venezia* – slovinsky *Benetke, Beroun/ Verona*; obd. *Kréta, Temešvár*)

DALŠÍ ZDROJE

Lutterer-Šrámek 1997:21-23; srov. také Holub 2014

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Cvičení 3/6

Pokud tvoříme přídavná jména od jmen zeměpisných, dochází také k hláskovým změnám (zmiňovali je ve svých knihách např. R. Šrámek nebo V. Šmilauer). Vytvořte adjektiva od těchto jmen: *Horní Počernice, Nymburk, Řecko, Španělsko, Bory, Curych, Vladivostok, Brandýs, Tunisko, Prusko, New York...* Hláskové změny popište.

(Čechová – Oliva 1993)

3.4.2 ROVINA FAKTŮ KOMUNIKAČNÍ POVAHY

Tato fakta mají trojí povahu:

- a) prostřednictvím norem sociálního, kulturního, ekonomického a politického chování dané společnosti se určuje rozsah a systém onymických objektů (např. kolektivizace a nynější privatizace zemědělské půdy přinesly značné zásahy do soustavy pomístních jmen, uliční názvy se tvoří jen tehdy, vyžaduje-li to jednoznačnost komunikace, a to jen v určitém druhu sídel apod.);
- b) prostřednictvím dané pojmenovací normy s výrazným přihlédnutím k faktorům jiným, např. estetickým, ideologickým aj., se určité proprium přijímá jako „vhodné“, „dobré“, „dobře fungující“, jako „noremní“.
- c) propria se začleňují do komunikátů (výpovědí, textů) a prostřednictvím normy daného jazykového kódu se účastní realizace jeho mluvnických a syntaktických zákonitostí.

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999

3.5 Funkční pojetí onomastiky

V onomasticky teoretickém výzkumu se setkáváme velmi často (někdy až příliš často) s pojmem (termínem) „funkce“, aniž je jasno, co se tím vlastně rozumí. Uvedeme jen výběr z celkem 36 termínů, které se v souvislosti s „funkcemi“ v onomastice podařilo zaznamenat: funkce nominativní, identifikační, diferenční (-cující), znaková, pasivní, aktivní, předmětná, referenční, sociální, expresivní, emotivní, psychická, psychologická, logická, sociologická, ideologická, deskriptivní, konotativní, metalingvistická, fatická, akcentuační, konstelační, perspektivizující, mytologizující, ochranná, prací, areálová, temporální aj.

V onomastice dosud ale nebyla podána jejich obecně přijímaná definice ani výčet a není zcela jasný jejich popis.

3.5.1 K POJETÍ FUNKCÍ A K JEJICH HIERARCHII

Jako nepochybné, hlavní funkce, se chápou dvě **funkce základní**:

1. nominalizační, identifikační, individualizační funkce, orientovaná na vydělení jednotlivého objektu v rámci celku (třídy, druhu)
2. diferenční funkce, zaměřená na poměr individualizovaných prvků navzájem.

Dále se zpravidla vyčleňují **doplňující funkce**, které se navzájem doplňují, překrývají a nemusejí být vždy v plném rozsahu realizovány, a to:

3. komunikativní, uskutečňovaná na základě známosti denotátu účastníkům řečové komunikace (z oslovení *Kristýnko* vyplývají jak informace jazykové, tj. tvaroslovné, slovoslovné aj., tak o vztahu mluvčího k oslovovanému apod.);
4. funkce asociativní, evokační, či konotativní, upozorňující na různé objekty identické s obecnými n. vlastními jmény z reálného světa (mražený krém *Sněžka*), z oblasti kultury (bonboniéra *Maryša*) apod., odkazujícími na souhrn encyklopedických znalostí (*grandhotel Paříž*);
5. funkce ideologizující, honorifikující a mytizující (*Masarykovo nábřeží, Blaník*);
6. funkce sociálně klasifikující, lokalizující či zařazující pojmenovávaný objekt do nejrozličnějších souvislostí sociálních (jméno *Kajetán* volí hlavně divadelníci), náboženských (jména *Hugo, Leo* převažují v židovských rodinách), národnostních (*Ivan* zobecňuje Rusa, *Fritz* Němce), kulturních, historických (*Waterloo*), prostorových, časových (*Mici a Frici* v literatuře z měšťanského prostředí 2. pol. 19. stol.) aj.;
7. funkce deskriptivní, charakterizační, kterou plní všechna popisná pojmenování (*Ústav pro jazyk český AV ČR*, v. v. i.), a tzv. **mluvící vlastní jména**, do jisté míry charakterizující pojmenovávaný objekt (řezník *Masorád, Kocourkov*, přezdívky *Bidlo, Kudrnáč*);
8. funkce expresivní, emocionální, resp. též psychologická, s nimiž úzce souvisejí funkce estetická a poetická (princezna *Jasněnka*), shrnující druh účinku jména, dojem, jakým jméno působí. (Knappová 2017c)

Funkční onomastika je založena na přesně daných předpokladech. Termín funkce se tu chápe ve významu „být vlastním jménem“ (Šrámek 1999:27). Funkčnost je univerzálně platnou vlastností pojmenování. Každý pojmenovací akt je společensky určen společenskou důležitostí, potřebností, nutností konkrétní objekt pojmenovat, vyčlenit jej ze sféry objektů nepojmenovaných. Pojmenovací proces je akt závislý na podmínkách a možnostech konkrétního jazyka i na mimojazykové, společenské situaci. Volba vlastního jména je dána jednak motivy volby pojmenování, jednak druhem vlastního jména, které je třeba vytvořit, a funkcemi, které má plnit, dále normami platnými v daném systému vlastních jmen a v neposlední řadě sociálním prostředím podmiňujícím výběr vlastního jména a motivujícím jeho volbu. Zvolené jméno se pak zpětně začleňuje do společenské komunikace, je „uznáno“ jako vlastní jméno a plní v rámci společenských potřeb **onymické funkce**, tj. především pojmenovací, individualizační, diferenciativní aj.

DALŠÍ ZDROJE

Knappová 2017a

Pro široce pojatý pojmenovací proces, v Šrámkově pojetí **paradigma funkční onomastiky**, je typická procesuálnost (pořadí jednotlivých operací), dynamičnost (umožňuje postihnout společensky, jazykově i onymicky genetické vazby, vývoj a proměny systému), dále kompaktnost (pojmenovací akt působí jako nedělitelný celek), koheznost (vypadne-li jedna fáze procesu, vlastní jméno nevznikne) a reprodukovatelnost (pojmenovací procesy se neustále opakují; podrobněji srov. dále).

DALŠÍ ZDROJE

Knappová 2017a; k funkcím v onomastice dále: Šrámek 1999

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ

Cvičení 3/7

Sledujte expresivní funkci pojmenování z asociativního hlediska; porovnejte obvyklé charakteristiky různých barev a charakteristiky příjmení, která vznikla na základě pojmenování podle nějaké barvy. (K další problematice asociací a archetypů srov. např.: Jung 2017)

3.5.2 PROPRIÁLNÍ PŘÍZNAK

Příznak je kategorie obsahová. Postihuje typ a rozsah sémanticky distinktivních rysů (prvků), které určují nebo specifikují rozsah a typ funkcí, a tím také rozsah a typ 'funkčního působení, účinku funkcí. Příznak primárně organizuje obsahovou náplň funkce, není však „obsahem proprií“: antroponymum *Jan Novák* a *Honza Novák* (*řů, -új, -ovo, -ových...*), označující touž osobu, se při stejném obsahu liší příznakem oficiálnosti/ neoficiálnosti. Nejčastěji se příznak zaměňuje s diferencující funkcí proprií; avšak „funkce“ je výraz schopností diferencujícím nebo sjednocujícím způsobem uplatňovat určité příznaky, kdežto *příznak* je schopnost postihnout sémantickou, obsahovou náplň funkce a její orientaci. Termíny *funkčnost* a *příznakovost* pak vyjadřují schopnost nebo vlastnost „být funkcí, příznakem, působit jako funkce, jako příznak“.

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999

3.5.3 PARADIGMA ONOMASTIKY

Uzlovými body **paradigmatu onomastiky** jsou:

- vznik komunikativně podmíněné opozice apelativních a onymických objektů, v širším smyslu apelativní a onymická sféra jazyka
- akt onymické (propriální) nominace
- zpětné zapojení do komunikace a fungování v ní

Toto paradigma pracuje s pojmy:

procesuálnost - onymický pojmenovací akt i onymický systém není chápán staticky, nýbrž má určitou fázovost, pořadí operací

dynamičnost - umožňuje společensky, jazykově i onymický postihnout genetické vazby, vývoj a proměny systému

kompaktnost - fáze (operace) paradigmatu nepůsobí izolovaně, nýbrž jako nedělitelný celek

koheznost - vypadne-li jedna fáze (operace), rozpadá se vznik vlastního jména, systémové vlastnosti se neprosazují

3.5.4 PROPRIUM JAKO ZNAK, PROPRIÁLNÍ SYSTÉM

Na základě toho, co bylo řečeno, můžeme říci, že vlastní jméno je jazykově onymický znak, pro který je podmínkou vzniku i existence stejné směřování, stejný rozsah a stejný typ funkcí. Příznaky, které plní úlohu onymických funkcí, zaručují prostřednictvím tohoto směřování jednak nutnou opozici vůči apelativům, jednak vnitřní diferenciaci onymie na druhy, třídy a typy. Tyto schopnosti nemá a ani nemůže mít ani etymologický (apelativně sémantický) zřetel, ani čistě formální stránka propria, ba ani onymický obsahová stránka sama o sobě, pokud ji nebudeme chápat jako výraz (nositele) onymických funkcí.

Příklad: Jméno *Brno* není oikonymem jen vzhledem k obsahu, největší město na Moravě, významné průmyslové, kulturní, obchodní centrum atd.', ale především ve schopnosti diferencovat objekt od jiných z téže třídy (*Brno* proto není *Šumperk*).

Onymický systém národního jazyka chápeme proto jako uspořádaný, avšak zároveň proměnlivý a zároveň relativně stabilní celek onymických funkčních polí, vymezených v rámci tohoto celku jednotným směřováním a rozsahem kombinace hlavních a specifikujících onymických funkcí. Jazyk a společnost je schopna tyto funkce v potřebný čas, na potřebném místě a v potřebné intenzitě naplnit potřebnými konkrétními obsahy a dát jim potřebnou formu. Onymická sféra jazyka musí být připravena tyto funkce plnit, musí nabízet více možností než realizací (vztah mezi možnostmi a realizací řeší onymická norma).

Šrámek 1999

3.5.5 PROPRIÁLNĚ POJMENOVACÍ AKT

Zobecnujícím způsobem je interakce jednotlivých faktorů obsažena v **modelu propriálně pojmenovacího aktu** (Šrámek 1999; srov. také výše):

PROPRIÁLNĚ POJMENOVACÍ MOTIV, VZTAHOVÉ MODEL Y

Velmi významnou roli má v tomto modelu propriálně pojmenovací motiv. Jeho prostřednictvím se vyjadřuje noetický vztah pojmenovatele k onymickému objektu. Podle R. Šrámka se model nazývá **vztahový** neboli **východiskový** (uvádí se zkratkou **VM**). Vztahový model, vyjadřující základní vztah pojmenovatele nebo uživatele jazyka (zde v daleko menší míře) k propriálně pojmenovávanému objektu (jevu), stojí - spolu s komunikační potřebou nějaký objekt (jev) vlastním jménem individualizovat - na samém počátku propriálně pojmenovacího aktu. Tímto modelem je předem determinována (vymezena) jazyková stránka *propria*, tedy jeho povrchová struktura.

Zmíněnou povrchovou strukturu lze v obecně abstrahované podobě označit jako **model slovotvorný (názvotvorný)**; dále viz zkratku **SM**) obsahující nejen zřetel derivační, ale i strukturní. Slovotvorný model musí tedy být s „obsahem“ vztahového modelu v korelaci.

Oba druhy modelů jsou systémově (kategoriálně) konstitutivní složkou propriální sféry jazyka.

- první (VM) spřahuje propriální sféru s komunikací, s pojmenovací potřebou
- druhý (SM) s nominačním aktem, s jazykem jako materiálním zdrojem a materializovanou podobou jména.

Oba modely jsou potenciálně obsaženy v každém propriu, což zároveň znamená, že vytvářejí jeden ze základních organizujících principů propriální sféry jazyka vůbec.

V momentu vzniku je každé proprium jednoznačně charakterizováno sémanticky i strukturně:

- a) věcně je motivováno právě oním znakem, který pojmenovatel pro propriální pojmenování pokládá za relevantní (kterým pojmenovaný objekt popisuje, charakterizuje, kvalifikuje)
- b) jazykově je pak „průhledné“ díky volbě prostředků z jisté lexikální a slovotvorně strukturní kategorie, sloužících k vyjádření propriálně věcné motivace. Vznik

propriálního obsahu vlastního jména původní „průhlednost“ postupně zastírá, neutralizuje.

Vztah pojmenovatele k pojmenovanému objektu je vymezen čtyřmi obsahově sémantickými kategoriemi, které se dají postihnout zájmeny:

I. „kde“, II. „kdo, co“, III. jaký, -á, -é, jací“, „za jakých okolností“ a IV. „čí“.

Tyto čtyři kategorie mají platnost onomastické univerzálie. Platí obecně, a to nezávisle na konkrétním jazyce.

Neméně důležité jsou pak odhalení prostředků pojmenování místních a pomístních jmen (ze jmen obecných, zejména podle označení přírodních objektů a jevů, dále díky metonymické změně, popř. podle jména osadníků či jejich předáků apod.). Také sémantické změny úzce souvisejí se vztahovými modely; patří sem změny v mezích téhož objektu (se společným významovým jádrem), rozšiřování a úžení významu, synekdochická vyjádření, přenášení jména na jiný objekt (téhož druhu či jiného, místně blízkého druhu; často na základě metonymie).

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999; srov. také k iniciátorům pojmenování (pojmenování dávají obyvatelé nebo sousedé, popř. příchozí) a k psychologii pojmenování (přirozená a plánovitá jména): Šmilauer 1966:156-167

Významné je, že vztahové modely (dále VM) pojímají sice onymické objekty v jejich věcné a druhové mnohotvárnosti (propriálně se pojmenovávají lidská sídla, pole, lesy, řeky, horstva, moře, výrobky, umělecká díla, vlaky atd.), ale z hlediska VM samých jde vlastně pouze o dvě velké skupiny objektů (jevů).

Propriálně pojmenovací motivy se váží:

- (1) na bytosti živé (na lidi, osadníky, např. v oikonymech *Dolany, Bohuňovice, Zábřovice, Kokory, Myslík...*, na děti, rodiče, příbuzné, přátele apod. - vznikají antroponyma),
- (2) na svět neživý:
 - (2.1) na objekt sám (srov. např. u oikonym):
 - a) explicitní pojmenování objektu jmény *Brod, Bělídlo, Hrádek, Kostelec, Týnec, Chaloupky, Nové Město...*,
 - b) implicitně:
 - podle nějakého charakteristického znaku (rysu) povýšeného na pojmenovací motiv - *Dlouhá Mokrá, Brno, Vrbno, Bukov, Boří, Svinné, Zubří...*

- nebo podle nějakého přivlastňovacího vztahu, např. *Benešov*, *Hodonín*, *Kunštát* (Kunovo město),

(2.2) v širokém slova smyslu na okolnosti, za nichž onymických objekt (jev) vznikl nebo v komunikaci jako takový funguje, srov. např. *Porubá*, *Polom*, *Veselí*, *Hladov*, *Soudná*, *Lhota*, *Žďár*, *Zhoř* apod.

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Cvičení 3/8

V rámci hodnocení svého příjmení se můžete pokusit také o tvůrčí postup při jeho využití; a to nikoliv pouze při využití vašeho příjmení! Uveďte např. všechny věrohodné doklady Vašeho příjmení i příjmení obdobná, odvozená ze stejného základu.

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Cvičení 3/9

Vysvětlíte původ následujících příjmení: *Mach*, *Mašek*, *Hach*, *Hašek*, *Vach*, *Vachek*, *Vašek*, *Stach*, *Stašek*, *Janoušek*, *Juříčka*

(Čechová – Oliva 1993)

VM ve vztahu k pojmenovávané realitě vyjadřují tři obecné sémantické kategorie:

- popis/charakteristiku, okolnosti a přivlastnění.
- napříč tímto dělením prochází kategorie životnosti a neživotnosti.

Každá z těchto kategorií obsahuje v sobě možnost většího nebo menšího variování (srov. u VM I. „kde“: „odkud osadníci přišli“ /např. *Olomučany* ‚ves lidí příšlých z Olomouce‘/, „kde bydlí, kde se usídlili“ /např. *Dolany* ‚v dole‘, *Zábrdovice* ‚lidé za brdem‘/, „kde sídlo leží“ /např. *Předmostí!* apod.)...

Jednotlivé druhy vztahových modelů se mohou navzájem kombinovat, což je jev velmi častý zvláště u anoikonym.

DALŠÍ ZDROJE

Srov. Šrámek 1999

PŘEHLED ZÁKLADNÍ SÍTĚ VZTAHOVÝCH MODELŮ, OIKONYMIE ČEŠTINY

Rozlišují se propriální objekty **životné** a **neživotné**.

Detailnější vnitřní členění jednotlivých skupiny vychází:

- z jazykové struktury oikonyma
- podle potřeb též z věcného třídění pojmenovaných objektů
- popř. z lexikálně sémantického třídění etymonů.

Materiálová exemplifikace nemůže postihnout oikonymii češtiny v jejím úplném rozsahu, a proto se uvádějí pouze typické příklady. Podle potřeb se připojují poznámky o chronologických, areálových, frekvenčních aj. vlastnostech dané skupiny.

Některé motivy nelze dnes již jednoznačně určit, a proto mohou být řazeny k různým VM.

DALŠÍ ZDROJE

Podrobnější výklad principu *vztahových modelů* najdete v učebnici Rudolfa Šrámka: *Úvod do obecné onomastiky* (1999)

SAMOSTATNÝ ÚKOL**Cvičení 3/10**

Napište akrostich,² kde počáteční písmena jednotlivých řádků textu budou tvořit vaše příjmení. Obsahem řádků mohou být např. charakterové rysy nositele příjmení; např.:

² akrostich, akrostichon:

- a) báseň, veršový útvar, v níž (v němž) počáteční hlásky, slabiky nebo slova veršů tvoří další informaci (slovo, jméno nebo větu)
- b) slovo, jméno nebo věta, které (kterou) sestavíme na základě počáteční hlásky, slabiky nebo slova každého verše (popř. každého v akrostichu „zapojeného“ pojmenování)

Náladový Obětavý Vstřícný Altruista Kamikadze Všestranně... apod. Odlište výklad asociativní a etymologický!

VÝZNAM MODELOVÉHO POJETÍ

Koncepce modelového pojetí propriálně pojmenovacího aktu a jeho procesualnosti vychází z funkčního chápání onomastiky; má v onomastice zásadní význam. Umožňuje totiž dostatečně zřetelné vyčlenění jednotlivých operací propriálně pojmenovacího aktu, které jsou svou ontologickou povahou různé a svými vlastnostmi a znaky vytvářejí samostatné (sub)systemy. Dobře je to vidět porovnáním operací jazykové a nejazykové povahy:

- společensky podmíněné vydělení kategorie onymických objektů, tj. těch, které je v komunikaci třeba identifikovat jako individualizované jednotliviny, se řídí sociálními normami
- vlastní akt propriální nominace je primárně řízen zákonitostmi jazykovými (pojmenovací motiv je při tom spojnicí mezi oběma druhy systémů).

Systemovost onymie spočívá na bázi modelové a je v zásadě dána vzájemným stabilizovaným vztahem obou druhů modelů určeným plněním propriálních funkcí

- lze ji chápat jako organizaci jednoty a součinnosti zřetelů funkčních, modelových a komunikačních
- projevuje se schopností změny uvnitř modelových vztahů, schopností regulovat tuto změnu a zejména pak vytvářením takového souboru konkrétních VM a SM, který má platnost onymické normy.

Možnosti změny:

- a) popudem ke změně VM je společenská (komunikační) potřeba vytvořit nové jméno na základě změněného vztahu pojmenovatelem k onymickému objektu.
- b) popudem ke změně SM je ztráta noremní platnosti jistého názvoslovného postupu (způsobu):
 - zrušení aktualizovaného funkčního vztahu VM – původní SM
 - nahrazení vztahu původního vztahem VM - jiný SM.

Změna SM je vyvolána plným zautomatizováním jistého názvoslovného typu. Důsledkem je jednak narušení funkčního vymezení příslušného typu pro příslušný propriální (srov. rozšíření patronymického *-(ov)ice* k modelům obyvatelských jmen, např. *Buškovice* ‚ves lidí Buškových‘ → *Zábrdovice* ‚ves lidí za brdem‘), jednak vznik řady analogií (*Karlovy*, *Terezy* podle starých posesiv typu *Benešovy*, ač náležité by bylo *Karlín*, *Terezín*).

Frekvenčně nejzatíženější typ je zároveň identifikačně nejméně zřetelný. Proto musí jazyk své onymii poskytovat vždy dostatečný počet jazykových elementů (prvků), které mohou plnit propriální funkce. Je proto pro propriální sféru jazyka charakteristický vysoký stupeň potenciálnosti. Můžeme proto každou onymii chápat jako strukturní plán jazyka, jehož základním organizujícím principem je tendence po stabilizaci poměru mezi vztahovými a názvotvornými modely. Systémový ráz této struktury lze pak postihnout a popsat jen na základě konkrétní realizace tohoto stabilizovaného vztahu v komunikaci, totiž studiem aktualizovaných SM a VM, jejichž kombinace má v daném prostředí a v daném čase normotvorný charakter.

Systémotvorné hodnoty se projevují mezi třídami jevů (kategorií), tj. modelů, nikoli mezi prvky těchto tříd: systémovost onymie spočívá na bázi vysoce abstrahovaných kategorií, jakými jsou modely a daná norma, nikoli na bázi konkrétních jednotlivin. Ty jsou „pouze“ nositeli, manifestací těchto kategorií.

Toto pojetí má metodologické důsledky pro veškerou onomastickou práci a představuje vlastně také teorém, který onymicky (inherentně) zdůvodňuje existenci nauky o vlastních jménech jako relativně samostatné subdisciplíny lingvistiky, včetně jejího odlišení od jiných vědních oborů (např. dialektologie). Univerzálnost tohoto pojetí tkví také v tom, že není závislé na jazyce, ve kterém se propriálně pojmenovací akt realizuje. Materiální stránka jména, totiž jeho jazyková podoba (struktura), je vždy manifestací propriálně pojmenovacích potřeb společnosti a „přetavením“ vztahu mezi pojmenovaným objektem, pojmenovacím motivem a názvotvornou činností člověka. V tomto smyslu má jazyková stránka (podoba) propria vždy funkci *posterius*.

Propriálně relevantní shody nebo rozdíly mezi onymii různých jazyků jsou na úrovni jazykové stránky nižšího řádu než na úrovni propriálně motivační. Komparace na úrovni jazyka vede k etymologickému pojetí onomastiky, komparace na úrovni motivů (a ve spojení s úlohou onymických objektů) vede k propriálně pojmenovacímu aktu, tedy k objasnění a typologii propriálně pojmenovacích potřeb plynoucích ze společenské potřeby a komunikace. Onymie se takto proto chová jako „jazyk“, jako „langue“.

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999

MODELOVÁ KLASIFIKACE VLASTNÍCH JMEN MÍSTNÍCH

Modelová klasifikace vlastních jmen místních byla původně určena pro oikonyma (jak už napovídá její původní označení); její platnost je ale širší. Jak již bylo zmíněno výše, vychází z obecně platných pojmenovacích principů uskutečňovaných v rámci toponymie (onymie) a z teoretických prací M. Dokulila (1977) a jeho pokračovatelů. **Modelové pojetí**

dnes patří k respektovaným klasifikacím vlastních jmen; na základě specifických rysů jednotlivých tříd a druhů proprií je dále rozvíjena (např.) v anoikonymii, v antroponymii, v hydronymii, v chrématonymii apod.

Základními kritérii modelového pojetí jsou tu entity popsané výše. V zájmu upřesnění však některé pojmy i příklady zopakujeme. Sledujeme tedy:

propriálně pojmenovací model – vztahový model / východiskový model (VM) – slovtvorný model / názvtvorný model (SM) – slovtvorný typ (ST)

S jejich pomocí se postihují jednotlivé fáze **propriálně pojmenovacího aktu (procesu; jedná se o propriální nominaci)**.

(1) **Rovina prenominační** zahrnuje nutné předpoklady vzniku jména:

(1.1) Komunikační potřebu individualizovat nějaký objekt vlastním jménem.

(1.2) Výběr pojmenovacího motivu/pojmenovacích motivů pro nové jméno řízený vztahem pojmenovávatele k tomuto objektu. V toponymii je tento vztah vymezen čtyřmi obsahově sémantickými kategoriemi, které lze postihnout otázkami ‘kde’, ‘odkud’; ‘kdo’, ‘co’; ‘jaký’, ‘za jakých okolností’; ‘čí’, a vyjádřen vztahovými modely.

(1.2.1) VM I vyjadřuje polohu, směr pojmenovávaného objektu (‘kde jsou, kde bydlí’ – *Dolany*, tj. ves lidí bydlících v dole, ‘kde to je’ – *Předmostí*, ‘odkud přicházejí’ – *Olomučany*, tj. ves lidí příšlých z Olomouce), VM II přímé označení objektu (‘kdo jsou, čím jsou’ – *Zlatníky*, ‘co tam je’ – *Most*), VM III popis a charakteristiku (‘jací jsou tam lidé’ – *Bosonohy*, tj. ves lidí majících bosé nohy, ‘jaké to tam je’ – *Písečná*, ‘za jakých okolností’ – *Lhota*), VM IV přivlastnění (‘čí lidé tam jsou’ – *Bohunice*, tj. ves lidí Bohuňových, ‘čí je to majetek’ – *Karlov*). Tyto modely platí v toponymii obecně, nezávisle na konkrétním jazyce.

(1.2.2) Jednotlivé druhy VM se mohou vzájemně kombinovat: *Dolní Ves* – I+II.

(2) **Rovina nominační** představuje konkrétní jazykové ztvárnění pojmenovacího motivu řízené slovtvornými modely a typy.

(2.1) V rámci jednotlivých VM postihují slovtvorné modely jednotlivé pojmenovací postupy proprií, a oba modely, VM a SM, tvoří dohromady propriálně pojmenovací model. SM postihuje jazykovou strukturu vlastního jména v obecné rovině (derivovaný, složený, víceslovný útvar), ST ji konkretizuje (ST *-ary* – *Vinary*).

(2.2) Nové jméno se začleňuje do systému příslušné třídy proprií daného jazyka a také do společenské komunikace.

(3) **Rovina postnominační** se týká fungování vlastního jména a jeho dalšího vývoje.

VM, SM, ST mají své kvantitativní a areálové vlastnosti. Typičnost regionální, popř. národní toponymie spočívá ve vzájemném poměru zastoupených modelů a typů (obd. model platí pro anoikonymii).

DALŠÍ ZDROJE

Modelové pojetí má své kořeny v slovenské onomastice, a to především v dílech V. Blanára (souhrnně 1996:26n.). Balnárova **modelová klasifikace vlastních jmen osobních** se v mnohém stýká s pojetím R. Šrámka.

Pleskalová 2017a

ŘEŠENÁ ÚLOHA**Cvičení 3/11**

Jak vznikla níže uvedená jména?

Kolem středočeské vesnice *Popovice* ležící v údolí potoka *Chotýšanka* se zvedají zalesněné kopce se zajímavými jmény: *Dehetník*, *Vosejk*, *Ševcova skála*, *Hůrka*, *Bukovice*, *Ďábelka*, *Tábor*.

(Čechová – Oliva 1993)

MODELOVÁ KLASIFIKACE POMÍSTNÍCH JMEN

Tato klasifikace je postavena na stejných (či podobných) principech jako odpovídající klasifikace oikonym. Postihuje ty systémové vlastnosti, jimiž se v rámci vlastních jmen vydělují *pomístní jména* (**PJ**) jako speciální třída. Její dílčí kritéria postupně odrážejí jednotlivé fáze pojmenovacího procesu až k jeho výsledkům. Při jejím popisu používáme opět obdobných zkratk“ VM (vztahový model); SM (strukturní model); ST (strukturní typ; jinde: slovotvorný).

1. **Rovina vztahových modelů** postihuje základní pojmenovací motivy **PJ**.

1.1 VM podle typů A-D (VM A, VM B, VM C, VM D):

A vyjadřuje polohu, příp. směr pojmenovávaného objektu (*Zadní*, *Litenšćák* – pole u silnice do Litenčic)

B druh objektu (*Louky*)

C jeho vlastnosti, a to inherentní n. založené na ději, příp. na vztahu k objektu jinému (*Dlouhá*, *Vysoudilka*, *Punčoška*)

D posesivitu a jiný vztah k osobám (*Karlov*).

1.2 Kombinacemi těchto jednoduchých VM se vytvářejí vztahové modely dvoučlenné a vícečlenné a jimi se postihují **p.j.** složená (*Dolokonec* < *dolní konec* – **AA**), dvouslovná (*Za cestou* – **A+B**, *Dlouhé pole* – **C+B**) i víceslovná, tj. složená minimálně ze tří slov (*Široké panské louky* – **C+D+B**). (Základní člen dvoučlenných a vícečlenných modelů a typů je ve vzorcích podtržen.)

2. **Rovina strukturních modelů a typů**, podřazená rovině vztahových modelů, vystihuje způsob vyjádření jednotlivých pojmenovacích motivů v PJ.

2.1 Strukturní model postihuje konkrétní pojmenovací postup.

K tvoření **PJ** slouží:

2.1.1 toponymizace (proprializace) – *rybník* > *Rybník*;

2.1.2 tvoření **PJ** na základě metaforické n. metonymické souvislosti pojmenovávaného objektu s jiným – pole *Křivá fajfka*, *Jelito*;

2.1.3 derivace – *Karlovy*;

2.1.4 kompozice – *Trojlán*;

2.1.5 tvoření dvouslovných a víceslovných **PJ** – *Stará hora*;

2.1.6 tvoření předložkových **PJ** – *U buku*;

2.1.7 přejímání toponym a apelativ z cizích jazyků a jejich adaptace v češtině – *Rajčula* < *Reitschule*.

2.2 Konkrétním vyjádřením strukturního modelu je **strukturní typ** daný určitým topoformantem (např. *-ov*: *Benešov*).

3. **Průběh pojmenovacího aktu**, např.:

Z různých znaků objektu vybírá pojmenovatel pro nové **PJ** pojmenovací motiv, např. posesivitu (VM D). K jejímu vyjádření ve jméně volí derivaci (SM substantivum derivované) a v jejím rámci pak sufix *-ka* (ST). Výsledkem tohoto pojmenovacího aktu je např. **PJ** *Bartoška*, tj. Bartošovo pole.

Strukturu **PJ** tvoří spojení základu a topoformantu (onymický formant) (*Chmel-ník*), spojení dvou základů (*Dolokonec*) n. několika slov (*Na kopci u buku*). Dvoučlenné a vícečlenné SM vznikají kombinacemi SM jednoduchých (adjektivum derivované + substantivum derivované – *Příční vinohrádky*); jejich další členění do ST není nutné.

4. **Utvářenost pomístních jmen ve 20. stol. (na pozadí modelové klasifikace):**

Uvedeny jsou pouze modely a typy nejvíce zastoupené. Pl. formy odvozených **PJ** jsou uváděny v rámci sg. podoby příslušného formantu, např. *Horky* u sufixu *-ka*.

Zkratky:

S = subst. nederivované;

Sd = subst. derivované;

dSd = subst. utvořené smíšeným způsobem prefixálně-suffixálním;

AD = adj. nederivované; ADd = adj. derivované;

SADd = substantivizované adj. derivované;

P = předložka.

4.1 **PJ** vyjadřující pouze polohu pojmenovávaného objektu (VM A) jsou velmi početná.

4.1.1 Jejich základním vyjádřením jsou dvouslovná předložková jména vyjadřující polohu pomocí relačního objektu nazvaného nejčastěji:

- toponymem (VM A+A – *U Rácova*)
- apelativem (A+B – *Pod lesem*)
- méně často označením vlastnosti relačního objektu (VM A+C – *Ve skalním*)
- popř. propriálním či apelativním označením jeho majitele (VM A+D – *Nad Novákovým, Na obci*, tj. obecním majetku).

Nejčastěji jsou využívány předložky *na, v, nad, pod, u, za*, a to:

- ve spojení se subst. z hlediska anoikonoma:
 - nederivovaným (SM P+S – *Nad hranicí, Pod křížem*),
 - derivovaným (SM P+Sd – *Pod skálím*)
- substantivizovaným adj. derivovaným (SM P+SADd – *Na blízkovských*, tj. na pozemku u Blížkovic).

4.1.2 Z derivovaných jednoslovných útvarů jsou velmi produktivní ST PJ se sufíxy -ský/-á/-é (Letkovská – cesta do Letkovic, SM SADd), -ka (Vídeňka – cesta do Vídně, SM Sd). Nerovnoměrně jsou na území ČR užívány produktivní ST s formanty -ák (Litenšćák – pole u silnice do Litenčic, SM Sd) a předponově-příponové útvary typu Podhoří (SM dSd);

4.1.3 Z víceslovných PJ jsou nejčastější jména SM P+AD+S (u víceslovných PJ již není sledována utvářenost jednotlivých slov) založená na kombinaci tří pojmenovacích motivů: např. U kamenné cesty (VM A+C+B), U Janáčkovy cesty (VM A+D+B).

4.2 **PJ** vyjadřující druh pojmenovávaného objektu n. jeho části (VM B) jsou rovněž hojná.

4.2.1 V rámci derivovaných útvarů (SM Sd) jsou nejvýznamnější **PJ** se sufíxy -ek (*Vršek, Domky*), -ina (*Kančina*), -í (*Akátí*), -ka (*Obůrka*), -isko, -iště (*Ovesnisko, Kaliště*), častá jsou **PJ** v podobě neodvozených apelativ v pl. (*Jámy, Jezera*).

4.2.2 Označení druhu pojmenovávaného objektu je základem četných dvouslovných **PJ**: např. *Horní rybník* (VM A+B, SM ADd+S), *Holý kopec* (VM C+B, SM AD+S), *Dvořákovo pole* (VM D+B, SM ADd+S).

4.2.3 Týž pojmenovací motiv tvoří jádro v pořadí druhého nejčastěji užívaného SM v rámci trojslovných **PJ**: S+(P+S) – *Louka za pazdernou*.

4.3 Četná **PJ** charakterizující pojmenovávaný objekt na základě některé jeho vlastnosti (obsažené přímo v objektu – VM C₁, vyplývající z činnosti – VM C₂) jsou motivačně i z hlediska své utvářenosti velmi rozmanitá.

4.3.1 Při jejich tvoření má významné místo derivace a v jejím rámci SM Sd se ST reprezentovanými sufixy *-ec* (*Kamenec, Vostrovce*), *-ek* (*Betlémek, Zbytek*), *-ica/-e* (*Okrouhlice*), *-ina* (*Bejčina, Hlaviny*), *-ka* (*Kyselka, Sekyrky, Vypálenky*) a SM SADd prostřednictvím ST s formanty *-ový/-á/-é* (*Dubový, Jedlová, Zmijové*) a *-ný/-á/-é* (*Okopaná*).

4.3.2 Vlastnost pojmenovávaného objektu je častým vedlejším pojmenovacím motivem dvouslovných a víceslovných **PJ**: *Soudní konec, Kopřivová alej, U kamenného křížka, Louky u zeleného křížka, V kolíbkách na dlóhy straně*.

4.4 **PJ** vyjadřující pouze posesivitu a jiný vztah k osobě (VM D) jsou na území ČR rozšířena nerovnoměrně

4.4.1 Tvoří se nejčastěji derivací a jsou většinou jednoslovná. V rámci SM Sd jsou nejvíce zastoupeny ST s formanty *-ov* (*Habánov, Kopečnovy*), *-ka* (*Farářka, Heřmanky*), v rámci SM SADd to jsou ST se sufixy *-ský/-á/-é* (*Selský, Rychtářská, Drábské*), *-ův/-ova/-ovo* (*Karáskova*).

4.4.2 Jako vedlejší pojmenovací motiv má posesivita a jiný vztah k osobě významné místo při tvoření dvouslovných a víceslovných **PJ**: *Janova niva, Kohoutova studánka pod sosnou, U zabitého letce, Za Janečkovy na klinkách*. Modelová klasifikace **PJ** je obecně platná; v české i slovenské onomastice je uznávána a slouží jako vzor při analýze jiných tříd a druhů proprií, např. v oblasti chrématonym.

5. **V pojetí slovenského jazykovědce M. Majtána (1979:40-42) postihuje strukturální typ pomístních jmen (štruktúrny typ chotárnych názvov) – v návaznosti na starší strukturálně-typologickou klasifikaci Rospondovu; tedy strukturu pomístních jmen na úrovni jednotlivých způsobů tvoření, a to bez ohledu na užitý pojmenovací motiv:**

5.1 přímé názvy;

5.1.1 jednočlenné;

5.1.1.1 nederivované – N, tj. nomen (*Niva*);

5.1.1.2 derivované;

a. nepředponové – N+ (*Konopisko*);

b. předponové a předponově-příponové – +N (*Podhora*), +N+ (*Podcestí*);

5.1.2 vícečlenné názvy;

5.1.2.1 jednoslovné názvy – kompozita – NN (*Kněžháje*);

5.1.2.2 víceslovné názvy se shodou – NN (*Dlouhá louka*);

5.1.2.3 víceslovné názvy bez shody – NpN (*Niva za řekou*);

5.1.2.4 víceslovné názvy s vedlejší větou – Nvěta (slk. *Stará maša, kde sa ruda léla*);

5.2 nepřímé názvy;

5.2.1 předložkové názvy – pN *U dubu*;

5.2.2 predikativní, větné názvy – VĚTA (pozemek *Jak pastýř stával*)

Systému se užívá v české i ve slovenské onomastice.³

DALŠÍ ZDROJE

Pleskalová 2017b; k dílčím problémům dále Harvalík (konkurenční vztahy a strukturní modely, typy *Pod lesem, Podlesí, Podles x Podhora, Podhoří* aj. 2017:63-70, vývoj a proměnlivost forem, např. *Podves – Podevsí, Záchlum – Záchlumí* apod.: 2017:70-74; konkurence prefixů a předložek: s. 74-82, relační objekty motivující vznik anoikonym a užité lexikální báze: s. 82-83, onymická derivace: s. 97-100); obd. Olivová-Nezbedová 1995.

3.6 Pojem onymie (aspekty)

Onymie je terminologické označení pro soubor všech vlastních jmen daného jazyka, dané společnosti, daného vývojového období apod. Nepředstavuje však jen pouhý mechanický svod propriálního bohatství, ale vytváří specifickou soustavu, která je vnitřně organizovaná a strukturovaná. Jde o obecně teoretické stanovisko, které má pro veškerou onomastickou práci základní význam, neboť umožňuje koncipovat onomastickou práci jako „onomastickou“. Dobře je to vidět např. na přípravě onomasticky kartografických děl: pouze funkční pojetí onymie je schopno postihnout vlastní jména (zvl. zeměpisná a osobní) jako kartograficky znázorněný odraz určitých částí propriální sféry daných konkrétních jazyků a nikoli jako „dialektologickou realizaci“ vlastních jmen (tj. jako odraz jen slovtvorných, hláskových, lexikálních, popř. i strukturních diferencí).

K pojmu **onymie**, terminologicky ustálenému až v 60. letech, se dospělo v souvislosti s výzkumem těch vlastností souborů proprií, jimiž se odlišují od apelativ.

³ Srov. např. Majtánovu strukturní klasifikaci (1979), a to zejména v kombinaci se Šmilauerovým významovým tříděním pomístních jmen. (1966)

DALŠÍ ZDROJE

Dále: Šrámek 1999; obd. Harvalík 2004:40-43, týž (k realizaci nářečních a terénně vázaných apelativ v onymii; např. u typu *Bělídlo*, u označení pozemku ležícího ladem apod.): s. 48-62.

Onymie má dva nejobecnější aspekty - aspekt **pojmenovací** a aspekt **komunikační**. Spojujícím mostem je aspekt **funkční**. Onymická soustava jazyka se tedy na jedné straně opírá o kategorie systémotvorných pravidel a zákonitostí, jimiž se řídí vznik proprií a jejich komunikační fungování (postavení) v jazyce (např. pravidlo, že se v češtině už od 13. stol. nevyskytují oikonyma na *-ice*, *-ovice* se zakončením mask. život.: typ *Biskupici*, *Myslibořici*, čímž vznikl výrazný rozdíl proti situaci východoslovanské. Na druhé straně je systémovost onymie dána strukturálními vztahy existujícími mezi jednotlivými onymickými kategoriemi a modely navzájem.

DALŠÍ ZDROJE

Srov. Šrámek 1999

3.7 Apelativní a propriální sféra jazyka

Postavení obou sfér do opozice má pouze metodologický charakter. Nedostatečné vzájemné odlišení vede nejen v onomastice, ale také např. v apelativní lexikologii, zvl. pak v etymologii, ke splynutí funkčně rozdílného materiálu jmen obecných a vlastních. Např. z existence proprií *Kačiny*, *Losiny*, *Zaječina* apod. se vytvoří nutný předpoklad existence apelativ *kačina*, *losina*, *zaječina* a žádá se jeho začlenění do staročeské slovní zásoby.

DALŠÍ ZDROJE

Olivová-Nezbedová 1995; *Historický slovník slovenštiny* (1990), *Staročeský slovník*; Šrámek 1999

3.7.1 VZÁJEMNÝ VZTAH

Absolutní protiklad mezi oběma sférami neexistuje. Diference mezi nimi jsou dány především odlišnou strukturací významu, značně odlišnou distribucí pojmenovacích způsobů a slovotvorných prostředků, u proprií pak ještě nepřítomností nebo jiným charakterem některých gramatických zákonitostí (např. všechna propria jsou substantiva, srov. příj. *Doskočil*, *Spal*, propria se nestupňují, nemohou se časovat ap.); vazba proprií na mimojazykovou skutečnost je na rozdíl od apelativ přímá a je rozhodující jak pro volbu pojmenovacího motivu, tak pro realizaci identifikační funkce v komunikačním užívání proprií.

3.7.2 PŘECHODOVÝ PÁS

Mezi apelativní (A) a onymickou (O) sférou (vrstvou) jazyka se předpokládá existence velmi širokého *přechodového pásu*. V onomastické teorii se nejčastěji o věci uvažuje tak, že přechodový pás je prostorem, kde propria získávají svůj status nascendi:

- prvek z A do O přejde v plnosti až tehdy, změní-li svou „původní pojmenovací funkci“ – apelativní.
- např. *písek* se stane toponymem *Písek*, začne-li stabilně označovat jen určité místo apelativně pojmenovatelné původně slovem *písek*. Toto pojetí přechodového pásu je povýtce jednosměrné: A -> O.

Kromě uznání ustálené vazby mezi onymickým objektem a jeho propriem tu není žádný rozdíl mezi jmény obecnými a vlastními. Pro propria se totiž předpokládá jen určitá časová následnost po apelativech. Předpokládá se však také společný výchozí lexikální fond (o slovotvorných nebo vůbec pojmenovacích prostředcích se téměř neuvažuje), který se mohl určitým způsobem specifikovat tím, že v časové následnosti po apelativech vznikala z něho propria. Uplatníme-li tento princip (např.) při jazykově zeměpisném zpracování proprií, pak ve výsledku nebude rozdíl mezi atlasem dialektologickým a onomastickým.

DALŠÍ ZDROJE

Srov. dále k problematice **fundace, proprializace, apelativizace a transonymizace**: Šrámek 1999; k jazykovězeměpisné metodě také Harvalík 2004:36-40.

V případě **transonymizace** se jedná o vztah mezipropriální (nikoliv slovotvorný). Hybným momentem užití jednoho druhu propria při vzniku propria jiného není sémový prvek apelativní, ale propriální povahy (např. oikonymum *Ostrava* se stává základem pro pojmenování hotelu, rychlíku; projevuje se tu sémantický prvek „význačný, velký, známý“ apod.).

3.7.3 GENEZE ONYMIE

Onymie (národního, regionálního) jazyka (dialektu) vzniká

- a) onymizací apelativ, nebo využitím apelativních lexémů,
- b) plněním propriální funkce jiným druhem vlastních jmen (transonymizací),
- c) tvořením proprií v intencích možných morfémových struktur daného jazyka a v souladu s dobově platnou onymickou normou, která se prosazuje prostřednictvím propriálně pojmenovacího modelu; u některých druhů proprií se může uplatnit též napodobení (přenesení) modelu cizího (internacionálního), např. u chrématonym v kategorii „názvy zboží, firem“ aj.,
- d) přjetím cizích proprií; s jejich příslušnou úpravou fonetickou, morfémovou, popř. i sémantickou, tj. buď v překladu (částečném nebo úplném), nebo se sekundární sémantickou motivací. Začlenění do tvaroslovného systému přejímajícího jazyka je přirozené a samozřejmé a vyplývá z fonologického, tvaroslovného a slovotvorného (názvoslovného) systému přejímajícího jazyka.

Příklady (výběrově):

Ad a)

- bezsufixálně: *Hora, Písek, Brod, Vysoká*;
- různá afixace: *Brodek, Dolany, Záhoří*, příjm. *Brodský, Doubek*;
- různá kompozita: *Dědibaby, Chrudichromy, Nebovidy, Zabovřesky*;
- větná (s predikací): *Nemášchleby, Daskabát, Hled'sebe*, příjm. *Skočdopole, Nevímsám, Skovajsa*;

Ad b)

- osobní jméno > místní jméno: *Šach, Pavel, Adam, Guty, Šrámek*;
- osobní jméno se stane chrématonymem: krém *Eva*, sprej *Dana, Leo*;
- místní jméno se stane antroponymem: příjm. *Opava, Orava, Dunaj*, něm. *Egerland, Rheinland, Ybbsland* .pocházející z Chebska, od Rýna, od řeky Ybbs';
- toponymum nebo antroponymum se stane jménem domu, zařízení ap.: hotel *Praha*, rychlík *Petrov* (podle stejnojmenného vrchu v Brně);

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Cvičení 3/12

Posuďte, jak byla utvořena místní jména *Janov, Ondřejov, Rudolfov, Annín, Libušín, Terezín*. Popište jejich fundaci i motivaci, klasifikujte zdrojová pojmenování.

(Čechová – Oliva 1993)

Ad c) onymický tvar pochází (např.):

- z existujících apelativních kořenů: *Brodské*, *Plachtince*. *Olšovec*, *Kačiny*. *Žabovřesky*, *Lipany*. *Rakůvka*;
- z existujících (nebo rekonstruovaných) jiných proprií, nejčastěji osobních jmen: *Bohu-slavice*, *Miroslav* (= místní jm. s původní poses. příp -j6), *Petrův*. *Albertovec*. *Miletín* (< *MiVata*), z hydronym *Labská* (< *Labe*), *Svitávka* (< *Svitava*, popř. též *Svitávka*), *Odry* (< *Odra*), z etnonym *Němčice* (< *Němec*), *Frušánky* (< *Prus*), *Uherce* (< *Uhřec*, *Uherec*) atd.;
- z cizího modelu; došlo tu k přejetí: např. u jména zboží - *Europasta*, *Superkrém*, *Mixguláš*,
- u některých modelů z internacionálního úzu: *AutoCont*, *ABC Servis*, *Allianz Pojišťovna* (česky by bylo; *Pojišťovna Allianz*, popř. *pojišťovna Allianz* a propiem by bylo jen *Allianz*);

Ad d)

- primárně např. *Vltava*, *Metuje*, *Opa*; *Říp*, *Oškrobřh*; *Frydek*, *Fulnek*, *Kunštát*, *Štramberk*, *Varnsdorf*; *Jan*, *Tomáš*, *Jiří*, *Jindřich*, *Patrik*, *Anna*, *Marie*, *Kateřina*, *Iveta*, *Denisa* atd.;
- se sekundární sémantickou motivací: něm. *Kohlhubel* (vršek v Hamrech, okr. Žďár n. S., na němž se těžilo dřevo a pálilo dřevěné uhlí) — k tomu dotvořena lidová etymologie *Kolohýbal*: v lese v blátivé úvozové cestě bylo třeba vždy hýbat ručně kolem vozu;
- (často se odlišuje podoba lidová a oficiální: Šmilauer 1966:11)
- uplatnění původního překladu:
 - a) úplného (něm. *Teekanne* – ori obchodní název druhu čaje > čes. *čajová konvička*),
 - b) částečného (něm. *Kinderei* > čes. *Kindrvajičko*).

Při konstruování zásoby vlastních jmen a procesu jejich nového vznikání se uplatňuje také **metafora** (*Plachta* ... pole rozlehlé a rovné jako plachta, prostěradlo; *Hlava* ...vršek kopce s prameništěm) i **metonymie** (*Bohuslavice* ... ves lidí Bohuslavových, *Dub* ... ves u dubu, v dubí).

Čeština má jako jeden z mála jazyků světa (mezi slovanskými jako jediný) slovníkovým způsobem zpracovanou celou oikonymii (tj. jména sídlištní); do značné míry však také anoikonymii, antroponymii a onomastickou lexikografií.

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999

3.8 Komponenty onomastické práce

3.8.1 METODOLOGICKÝ ASPEKT

Vzhledem k tomu, že je vývoj i současný stav onomastiky (nejen ve slovanských zemích) značně nerovnoměrný, bylo (a stále ještě je) třeba, aby konstituování onomastiky jako relativně samostatné subdisciplíny lingvistiky bylo doprovázeno vymezením **komponentů onomastické práce**, které by umožnily teoreticky jednotný a materiálově i interpretačně (výkladově) srovnatelný postup prací. Důležitost tohoto v podstatě metodologického aspektu vystupuje totiž do popředí nejen v souvislosti s heuristicky náročným budováním materiálových bází, s formulováním koncepcí základních teoretických východisek interpretace onymického plánu jazyka a konkrétní onymie, ale také v souvislosti s problematikou lexikografického zpracování onymie, jejího areálového studia, vztahu k historické lexikologii, dialektologii a mimojazykovým souvislostem (zejm. kulturněhistorickým a etnogenetickým).

Mezi **komponenty onomastické práce** patří:

1. **materiálová báze**, prameny onymie
2. **teoreticko-metodologická východiska**
Na další aspekty se průběžně poukazuje v celém textu opory; nebudeme je tedy konkretizovat jen v této kapitole; sem patří:
3. **pracovní metody**
4. vlastní **organizace onomastické práce**, příprava projektů, formy zapojení institucí

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999; k (recipročnímu) vztahu k dialektologii také Harvalík 2004:35-36

MATERIÁLOVÁ BÁZE

Materiálová báze je výchozím komponentem onomastiky. V úhrnu ji tvoří veškerá onymie, která se v daném (jazykovém) společenství historicky i synchronně vyskytuje, a to z hlediska tří hlavních aspektů - z hlediska jejího vzniku, z hlediska jejího užívání (fungování) a z hlediska jejího rozšíření. Vědeckému výzkumu je k dispozici obvykle jen část úhrnné onymie (tato část ovšem může být úplná, např. souhrn všech známých oikonym); záleží na stavu pramenů, šíři heuristické práce, cíli a způsobu zpracování apod. Co se stupně zpracování a rozsahu dokumentace týče, má u nás velmi dobrou úroveň především toponymie a antroponymie.

(1.1) Oikonyma a anoikonyma

(1.11) Česká nauka o **jménech sídlištních** (oikonymie) disponuje jako jediná mezi slovanskými a jako jedna z mála na světě úplnou historickou a částečně i dialektologickou registrací všech sídlištních jmen s výkladem (v systematickém utřídění, se zpracováním příslušného jazykového atlasu, v metodologickém přehledu).

DALŠÍ ZDROJE

Šmilauer 1960, Šrámek 1999

Materiálová báze je vybudována jednotně, je dobře dokumentována historicky a výkladově. Zobecňující práce, potřebné ke koncipování odpovědí na jednotlivé problémové okruhy onomastické teorie nečiní z hlediska materiálové přípravy potíže.

(1.12) Materiálová základna **jmen nesídlištních** (anoikonym, dříve: mikrotoponym) je dostačující. A to díky rozsáhlé soupisové akci konané v 60. – 70. letech minulého století, doplněné na Moravě v 70. – 80. letech četnými regionálními výzkumy přímo v terénu (shrnutými výkladovými a topologizujícími studii). Tato základna zachycuje materiál téměř z celého území Čech, Moravy a Slezska (tedy z 96,5 % území – často bez těch lokalit bývalého pohraničí, kde se anketový soupis dosud nekonal).

Anoikonymický materiál z Čech je zpřístupněn formou indexu užitých lexikálních jednotek včetně jejich retrográdního řazení (Olivová-Nezbedová-Matúšová 1991) a práce *Pomístní jména v Čechách* (Olivová-Nezbedová 1995), z Moravy a Slezska pak v rukopisném *Hesláři slovníku pomístních jmen* (srov. např. Pleskalová 1997:34-37); tvoření anoikonym Moravy a Slezska strukturně typologizujícím způsobem podrobně popsala Pleskalová (1992). Areálové rozdíly anoikonym v rámci češtiny jsou však stále poměrně nedostatečně popsány (kromě prací Cuřínových, např.; v jednotlivostech kromě studií Olivové-Nezbedové, Pleskalové, Malenínské, Vorlové aj.).

DALŠÍ ZDROJE

Srov. Šrámek 1999; také jeho další výklad k české **antroponymii**, **anoikonymii**, **hydronomastice**, **oronomastice** a **chrématonomastice**.

(1.2) Prameny onymie

Materiálová báze onomastiky se buduje z pramenů, které mohou mít jazykový nebo nejazykový charakter, mohou podávat svědectví o původu jména, o jeho vzniku, vývoji, proměnách a užívání (v ústní, administrativní, literární aj. komunikaci).

Prameny dále klasifikujeme:

- a) podle druhů - středověké listiny, nápisy, literární díla, slovníky, mapy, městské knihy, urbáře, soudní a půhonné knihy, soupisy majetků a osob, matriky, kalendáře, itineráře, cestovní zprávy, popisy hranic, lidová vyprávění, kronikářské zápisy, statistické a jiné (např. poštovní, železniční) lexikony, adresáře, voličské seznamy, rozmanitá literární díla, indexy jmen zboží nebo artefaktů atd.,
- b) podle doby vzniku - od památek nejstarších kultur lidstva, v nichž se vyskytují jména, srov. např. epos o Gilgamešovi, staroegyptské zápisy z 12. stol. př. Kr. atd. (a další památky – až po současnost),
- c) podle zeměpisného nebo regionálního hlediska, např. zemské desky brněnské, olomoucké, opavské; urbář slezských obcí; popisy cest do Sváté země atd.,
- d) podle jazyka, jímž jsou psány česky, latinsky, německy, italsky atd.,
- e) podle věcné spolehlivosti kronikářská, kalendářová literatura x odborný popis, vztah originálů a falz apod.,
- f) podle provenience - např. listiny z Lichtenštejnského archivu ve Vadúzu nebo z Vatikánského archivu mívají, pokud se týkají území Čech a Moravy, místní jména značně zkomolená; některá evropská toponyma v dílech raněstředověkých arabských kupců nebo Ptolemaiových nebyla dosud rozluštěna (apod.). Také praxe určité písařské (u map rytecké) školy mohla způsobit komplikace, neboť německy nebo latinsky píšící písař (rytec) měl jen zřídka kdy smysl pro „zvláštnosti“ jemu cizího jazyka. Tyto grafické soustavy (navíc ne vždy ustálené) zvládali písaři jen obtížně. Dobře je to vidět např. na variabilitě grafického záznamu českých jmen na Komenského *Mapě Moravy* z r. 1627 a na jejích pozdějších kopiích vydávaných (podobně jako prvotisk) v Holandsku

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1969, 1999; Šmilauer 1966:73-76)

- g) podle toho, zda sledujeme propria v nominační pozici, tj. jako výsledek pojmenovacího procesu (aktu), nebo v užívání v komunikaci (v textu), kdy do popředí zájmu vstupují jiné než nominační funkce, např. konotační, estetická, sociálně prestižní ap. Onomastik se musí pak dobře obeznámit s odpovídajícími obory vědeckého výzkumu, např. s dialektologií, textologií, sociologií, s normami lidové kultury, s pohledem literární vědy na funkci vlastních jmen v literárním textu, s postavením vlastních jmen v reklamě atd.

U všech pramenů je třeba si vždy klást otázku spolehlivosti a nespolehlivosti, která vybízí k opatrnosti a kritičnosti. Míra reprezentativnosti a spolehlivosti materiálové základny roste s tematickou a druhovou různorodostí pramenů, avšak za předpokladu, že tyto prameny jsou obecně pokládány (např. v historické diplomacie, v archivnictví, v kartografii atd.) za věcně spolehlivé.

DALŠÍ ZDROJE

Do poloviny 60. let minulého století zpracoval podklady Šmilauer (1966), komplexněji (do 90. let minulého století) pak Šrámek (1999).

NÁŘEČNÍ PODOBY PROPRIÍ

Za velmi důležitý pramen je třeba pokládat i **přímý nářeční výzkum vlastních jmen**.

Ten má několik cílů (zejména pak následující dva cíle základní):

- a) jednak se jím zjišťuje živá, skutečná „komunikační“ podoba vlastního jména, tj. taková, které se užívá a která je podřízena zákonitostem daného nářečí (např. *Keničke* = Kníničky, *Hodomín* = Hodonín /okres Blansko)
- b) jednak se sleduje fungování jmen v komunikaci, tj. jejich komunikačně funkční stránka.

Přímý nářeční výzkum umožňuje však také studovat rozsah a fungování celé (regionální) onymie a způsob jejího strukturního uspořádání (včetně proměn). Pro onomastika je to poznání neocenitelné, neboť zobecněním takovýchto „mikropozorování“ získáváme obraz o celkovém onymickém systému teritoriálního dialektu a jeho prostřednictvím o onymickém systému daného (národního) jazyka. Tento postup je

mimořádně závažný tam, kde pro materiálovou přípravu nějakého onomastického (zvl. toponomastického nebo antroponomastického) díla neexistují starší (písemné nebo jiné) prameny, takže nářeční stav onymického systému, který je obvykle poněkud starší než systém spisovný, reprezentuje vlastně zároveň starší vývojovou vrstvu. Velmi dobře je tento fakt vidět na srovnání popisů hypokoristických podob antroponym podaných v našich normativních mluvnicích s popisem v nářečních monografiích; a ani v nich, jak terénní výzkumy potvrdily, není téměř nikdy zaznamenán úplný rozsah možností tvoření hypokoristik.

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999

ETNOGRAFICKÁ FAKTA

Etnografická a vůbec **národopisná fakta** jsou cenným zdrojem poznatků o starších výrobních způsobech a tradičních regionálních sociálních, zvykových a estetických normách. Mnoho pojmenovacích motivů toponym i antroponym má svůj zdroj právě zde, srov. pomístní jména (PJ), místní jména (MJ), osobní jména (OJ) aj.:

- a) PJ:
Kopaniny, Úhor, Novina, Klučenina... odkazují na určitý způsob dobývání půdy a její obdělávání
Bělídlo, Močidlné ... jsou přímým odrazem technologie zpracování lnu,
Břísko, Konopisko, Chmelník, Zelnice ... upomínají na pěstování určitých rostlin,
Fojtova vrbina, Rasovna, Drábovo ... informují o sociální skladbě obyvatel,
Drahy, Obecnice, Čtvrtník ... podávají zprávu o využití, vlastnictví a velikosti půdy
- b) MJ: *Újezd, Ochoz, Porubá, Polom, Seč, Osek, Žďár, Zhoř ...* sdělují, jak byla získána půda k založení sídla
- c) OJ: příjmení *Kadlec, Paprskář, Krytinář, Brdečka, Bača* vznikla z názvů starých zaměstnání
... apod.

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ

Cvičení 3/13

Metodou myšlenkové mapy⁴ přiřipšte ke svému příjmení přezdívky, které lze k vašemu příjmení vytvořit. Vysvětlete slovotvorné postupy, kterých je přitom nutné užít.

Etnografický výzkum má blízko k **dialektologickému** (podobně jako výzkum některých druhů vlastních jmen, především anoikonym a hypokoristik, popř. tzv. živých osobních jmen:

- nesprávné názory:
 - areál etnograficky motivovaných jmen je přímým odrazem areálu etnografických reálií a faktů?
 - onomastický výzkum je „pouze“ variantem výzkumu etnograficko-dialektologického?
- chybné stanovisko:
 - vychází z překonaného postavení nauky o vlastních jménech jako pomocné vědy jiného oboru (zde etnografie)
 - zaměňuje jeden ontologicky se lišící a zcela jinak konstruovaný systém faktů a vztahů za jiný, totiž etnický, popř. etnoekonomický, etnosociální a etnokulturní ... za jazykový (jazykově pojmenovací).

DALŠÍ ZDROJE

Blanár 1996

⁴ **Myšlenková mapa** (někdy také *mentální mapa*) je grafické uspořádání klíčových slov, obvykle doplněné obrázky vyznačující vzájemné vztahy a souvislosti. Může být využívána například k učení, plánování nebo řešení problémů. S vynálezem myšlenkových map přišel v 60. letech 20. století Tony Buzan. Od té doby jsou svými zastánci prezentovány jako „nejlepší pomůcka pro přemýšlení“. Myšlenkové mapy jsou graficky zpracovanou napodobeninou procesů probíhajících v mozku a jsou navrženy tak, aby mozek využíval maximum svých schopností. Opírají se o fakt, že lidský mozek myslí multilaterálně, nikoli lineárně. (Buzan 2011)

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Cvičení 3/14

Najděte domácká pojmenování pro nositele následných příjmení: *Marie, Anna, Ludmila, Vratislava, Václav, Vlastimil, Ludvík, Jan...*

- Vysvětlete vznik domáckého pojmenování.
- Jak byste v těchto případech hodnotili vyjádření expresivity?
- Jak se utvářejí domácká jména od jmen složených?

(Čechová – Oliva 1993)

Etnografická fakta se týkají kategorie onymických objektů, jejichž charakter je „etnický“; do pojmenovacího procesu vstupují skrze pojmenovací motivaci, kterou je podmíněn výběr lexikálních, derivačních a jiných prostředků užitých k vytvoření jména, k propriálnímu pojmenování. Postižení funkce vlastních jmen v jazykové komunikaci leží pak mimo možnost etnografie.

Obráceně platí, že ze souboru etnograficky příznakových pojmenovacích motivů nemůže být ani onomastikou ani etnografií (re)konstruován systém faktů a vztahů, který by byl svým rozsahem v úplném souladu s těmi druhy společenských, ekonomických, sociálních a kulturních vztahů, jež tvoří etnografický systém daného regionu (kraje, národa, území atp.). Ne vše, co je relevantní pro etnografický systém, je relevantní pro vznik propria. Na obecné úrovni se toto tvrzení vztahuje i na poměr mezi onomastikou a jinými vědními disciplínami.

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999

FAKTA HISTORICKÁ A KULTURNĚHISTORICKÁ

V celých dějinách onomastiky není sporů a pochybností o propojení onomastikovy práce s fakty **historického** a **kulturněhistorického** vývoje zkoumaného území nebo časového úseku. Počátky onomastiky leží právě v jejím postavení pomocné vědy historické. Pro českou onomastiku je charakteristická nepřetržitá a intenzivní účast historiků (sídelních a kulturních historiků, archivářů, archeologů, historických kartografů) na jejích výzkumech.

Bez podrobných znalostí o technologii a právních okolnostech dobývání půdy (kolonizace) by nebylo možno zdůvodnit existenci tzv. mytebních toponym a jejich zvláštní územní rozšíření; pozoruhodné rozšíření oikonym vyjadřujících povolání nebo sociální stav obyvatel (např. *Štítary, Kravaře, Žáky, Sluhy*) by nebylo možno vyložit bez přihlídnutí k rozšíření a organizaci hradních center atd.

Lze říci, že historická a kulturně historická fakta tvoří spolu s fakty společenskými sítí vztahů a prostředí, ve kterém se odehrává vznikání a užívání propriální sféry jazyka. Touto sítí je determinována nejen kategorie onymických objektů, ale i dobově a místně platná onymická norma, v jejímž rámci propria vznikají a fungují. Sídlní areály, stanovené archeologickými výzkumy, jsou často jádrovými areály staré toponymie.

PATROCINIA

Tato jména se vztahují k zasvěcení kostelů. Vztahu proprií (v první řadě oikonym) k patrociniím se využívá zejména ve dvojnásobném smyslu:

- a) patrocinium může být významným pojmenovacím motivem (srov. *Petrovice* u Blanska, *Jakubov* u Mor. Budějovic = jména podle zasvěcení tamních kostelů); tento princip je dosti rozšířen v jižním Německu a částečně i v Rakousku, u nás a v Polsku se nijak výrazněji neprosadil, pravoslavné Slovanstvo jej téměř nezná;
- b) patrocinium může prozrazovat chronologické vrstvy osídlení, čímž nepřímo přispívá k chronologizaci typů oikonym. Pro staré sídlní oblasti jižních Čech jsou typické kostely sv. Havla a Wolfganga (patrona řezenské diecéze). Kostely svatopetrské a svatojanské jsou charakteristické pro vrcholnou vnitřní kolonizaci českou, zejm. na Českomoravské vrchovině, čímž pomáhají časově určit ty typy oikonym, které se na osídlení podílely a které se staly pro toto území charakteristické. Barokní doba přinesla kult Panny Marie a sv. Anny; odtud také mohutné uplatnění těchto osobních jmen v češtině té doby, které trvalo až do konce 50. let 20. stol.

DALŠÍ ZDROJE

Boháč 1973:369-388; Šmilauer 1960; Šrámek 1999; k historickým pramenům a k vývoji toponymie do 90. let minulého století dále srov. Harvalík 2004: 17-28

BUDOVÁNÍ MATERIÁLOVÉ BÁZE

Nejpracnější fází onomastikovy práce je právě **budování materiálové báze**. Repertoár písemných pramenů je značně široký, avšak různorodý a ne všude je v dostatečném rozsahu a s velkou mírou odborné pečlivosti vydán tiskem. Rovněž časové perspektivy materiálové báze směrem do minulosti jsou různé; zkušenost, že lze celkem snadno z kvalitně

edidovaných listin z území Čech, Moravy, Slezska, Saska aj. nalézt vývojovou řadu nějakého místního jména od jeho nejstaršího písemného záznamu, nemůže být jako předpoklad pro historickou analýzu mechanicky přenesena např. na ruskou oikonymii, neboť tamní písemné prameny jednak nepokrývají celé rozlehlé jazykové území ruštiny, jednak se vzhledem k specifičnosti průběhu ruských dějin nevyskytují v hojném počtu. Jsou však svědectví, která do značné míry (někdy úplně) mohou tento nedostatek při historickém hodnocení materiálu nahradit: je to zeměpisná distribuce proprií, onymický areál v kombinaci s jejich frekvencí a archaické nářeční znění.

DALŠÍ ZDROJE

Podrobněji: Šrámek 1999

3.8.2 TEORETICKÁ A METODOLOGICKÁ VÝCHODISKA (VČETNĚ KLASIFIKACE PŘÍJMENÍ)

Měla by tvořit ústřední kostru onomastikovy práce, neboť se jimi se řídí samo základní pojetí onomastiky jako vědecké disciplíny, což se bezprostředně dotýká stanovení cílů výzkumů, vymezení povahy a rysů budované materiálové základny a pracovních metod, zvláště pak interpretačních a klasifikačních. Projevují se v terminologii oboru.

V nejobecnější podobě se tato východiska projevují ve vymezení **paradigmatu funkční onomastiky**, v popisu **propriálně pojmenovacího aktu**, v **onymické sféře jazyka** a na **vztahu onomastiky k jiným disciplínám**.

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999

KLASIFIKACE PŘÍJMENÍ (POZNÁMKA K METODOLOGII)

Na základě tematického členění můžeme klasifikovat z hlediska původu také **příjmení** (v některých tematických okruzích ale i **jména rodná**); obvykle se uvádějí následující zdroje daného příjmení (z hlediska motivujících entit a pojmenování):

1. Z hlediska tematického členění:
 - Osobní jména
 - Jména místní, národní a obyvatelská

- Poloha, druh či charakter bydlení
- Duševní vlastnosti a sklony
- Sociální, společenské, feudální (církvní i světské), vojenské, právní a majetkové poměry
- Řemesla, záměry a činy
- Živočišstvo a rostlinstvo
- Pojmenování věcná a naturální
- Slovesná pojmenování děje
- Nesklonné tvary, příslovce, citoslovce apod.

2. Z hlediska procesu adaptace pojmenování:

- jména domácího (slovanského) původu
 - jména rozšířená na většině území komplexu českého národního jazyka
 - jména přejatá ze strukturních útvarů (komplexu) českého národního jazyka
- jména cizího původu (další diferenciacie tu musí přihlédnout k časovému faktoru, k mezinárodnímu nebo k adstrátovému charakteru pojmenování, k příčinám využití/ rozšíření příjmení/pojmenování apod.)

DALŠÍ ZDROJE

Srov. Beneš 1962 (přehledná klasifikace), Knappová 2002:11-32, Moldanová 2004:12-25; Svoboda 1964:176-182, 189-205 (tematická klasifikace staročeských jmen osob), 257-313 (index staročeských osobních jmen a příjmení)

SHRNUTÍ KAPITOLY

Seznámili jsme se nyní s detailnějším popisem systému klasifikace onym (bionym, abionym a chrématonym). Jako příklad vývoje antroponym (v rámci proměn bionymie) jsme doložili vývoj jednojmennosti a dvoujmennosti českých příjmení, tzv. jmen „po chalupě“ apod. Odlišili jsme propria přímá a nepřímá, primární a sekundární, topografická a kulturní; dále relační názvy a relační objekty, slovotvorný vývoj základů jmen. V komunikační rovině jsme si povšimli vztahu k objektu, účelovosti pojmenování a jeho zařazení v kontextu. S tím souvisí též klasifikace funkcí proprií, odlišení propriálního příznaku a paradigmatu onomastiky (procesuálnost, dynamičnost, kompaktnost a koheznost), chápání propria jako znaku apod. Propriálně pojmenovací motiv jsme doložili na vztahových modelech (na modelu vztahovém a slovotvorném), na reflexi vztahu pojmenovatele k pojmenovanému objektu (zjistili jsme, že VN ve vztahu k realitě vyjadřují obecné sémantické kategorie popisu/charakteristiky, okolností a přivlastnění) i na možnostech třídění objektů samotných (životných a neživotných).

Objasnili jsme význam modelového pojetí a fáze propriálně pojmenovacího aktu (prenominační, nominační a postnominační). Představili jsme potom (zejména) modelovou klasifikaci pomístních jmen. Upozornili jsme na onymický aspekt pojmenovací a komunikační i na spojovací úlohu aspektu funkčního.

Z metodologického aspektu jsme představili komponenty onomastické práce (materiálovou bázi a prameny onymie, obecná teoreticko-metodologická východiska, pracovní metody a vlastní organizaci onomastické práce). Přihlédli jsme též k výzkumu nářečnímu a etnografickému, historickému a kulturněhistorickému.

4 INTERPRETACE ONYMIE

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V následující kapitole prezentujeme (na základě podkladových učebnic a skript) ty kategorie, které vyplývají pro interpretační praxi z funkčního pojetí onomastiky, zejména z úlohy, kterou v tomto pojetí přisuzujeme onymické sféře jazyka, kategoriím *onymický objekt*, *propriálně pojmenovací akt* – a vztahu vlastních jmen a komunikace. Odlišíme především proces fixace jmen, onymický makrotyp a mikrotyp, onymické jádro a rekonstrukci a rekurs. Nejde tu o popis konkrétních pracovních metod, ale spíše o výklad kategorií a jevů, které interpretační praxi determinují z hlediska funkčně pojaté obecné onomastiky a které tak prokazují závislost interpretačních metod na obecně teoretickém konceptu oboru. Obecně teoretická východiska se zde rozhojňují o další prvky nebo aspekty.

CÍLE KAPITOLY

Budeme se věnovat následujícím kategoriím (jevům):

- fixace a její druhy,
- struktura zakotvení v propriální sféře jazyka,
- aspekty temporální, areálové, rekonstrukční a rekurzní, sociálně prestižní, propriálně variační a kvantifikující..

Studium nyní zaměříme na následující kategorie (jevy):

- na fixaci a její druhy,
- na strukturu zakotvení v propriální sféře jazyka,
- na aspekty temporální, areálové, rekonstrukční a rekurzní, sociálně prestižní, propriálně variační a kvantifikující.

Budete schopni:

- nacházet onymické typy ve svém okolí a dále je klasifikovat
- realizovat onymickou rekonstrukci a rekurs
- odlišit propriální jádro a periferii oblasti sledovaného typu pojmenování

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

interpretace, funkční pojetí onomastiky, onymický objekt, propriálně pojmenovací akt, fixace, makrotyp, mikrotyp, onymické jádro, aspekty temporální, areálové, rekonstrukční a rekurzní, sociálně prestižní, propriálně variační a kvantifikující, rekonstrukce, rekurs

PRŮVODCE TEXTEM

Text nejprve představuje onomastiku z hlediska její geneze a proměn chápání oboru. V podstatě se tu jedná o úvod k tématu.

Následuje výklad prezentující fixaci a její druhy. V rámci exemplifikace odlišíme bezpříznakovou fixaci toponymických a antroponymických objektů (při vyjádření jednoobjektové funkce, popř. u označení série); také pro kartografickou praxi).

Dále představujeme síť onymických objektů a areály proprií, vztah fixace a lokalizace (na areálové ose propriální sféry jazyka a v komunikačním úzu).

Jako samostatný pojem uvádíme makrotyp, ale podrobněji se věnujeme hodnocení onymických mikrotypů; s čímž souvisí užití metody malých typů.

Malé typy pak vymezujeme na základě dílčích hledisek.

Areálové aspekty onymie představujeme především v rámci interpretace areálovosti toponym; všímáme si propriálních jader a jejich vývoje.

V rámci funkčně chápaného systému posuzujeme temporálnost a areálovost, dále kvantitativnost a noremnost, jádro (centrum) a okraje (periferii) i přechodový pruh.

Samostatný výklad tvoří popis onomastické rekonstrukce (s ohledem na její zřetele) a onomastického rekurzu.

Onomastika je názorným příkladem vývojového posunu od teoretických předpokladů k následnému výzkumu a poté k obohacování obecné teorie; tento proces se cyklicky opakuje. Dlouhé období naivního způsobu interpretace proprií bylo (zejména od počátku 19. stol.) vystřídáno „etymologickým“ pojetím výkladů vlastních jmen s upřednostněním historicko-filologického pohledu a postavením nauky o vlastních jménech jako pomocné vědy jiných vědních oborů, zvláště historických. Teprve postupné zpracování rozsáhlých materiálových korpusů nastolilo otázku speciální onomastické metodologie, později pak, zvláště v souvislosti s pokusy formulovat kategorii, význam vlastních jmen', i nutnost

budování obecné onomastické teorie a vymezení charakteru onomastiky jako vědecké disciplíny.

V období „etymologické“ onomastiky postrádaly interpretační metody zakotvení v nějakém onomasticky obecně teoretickém konceptu, neboť takový prostě neexistoval. Rychlý a intenzivní rozvoj obecné teorie onomastiky (od 60. let) pro takové zakotvení vytváří předpoklady, ba od současné onomastiky toto zakotvení přímo vyžaduje, aby se jí jakožto speciální subdisciplíně lingvistiky dostalo téhož propojení mezi teoretickou vybaveností a metodologickým aparát, jak je to samozřejmé v jiných jazykovědných oborech; ale prosazování výsledků obecně onomastických výzkumů do heuristické a interpretační roviny onomastické práce se realizuje zatím ztěžka a pomalu. Stále totiž většinou převládá názor, že pravou doménou onomastiky je etymologická a historicko-filologická interpretace vlastních jmen, v některých podoborech onomastiky pak interpretace sociologicko-statistická, jazykově kontaktová apod.

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999; ke staršímu vývoji antroponym, ke klasifikaci a zdrojům onomastiky (do 60. let minulého století), k případné a rekonstrukci pojmenování i k možnostem jejich sémantického a formálního úzu potom srov.: Svoboda 1964:5-214

4.1 Fixace, její druhy

4.1.1 FIXACE

U různých druhů onymických objektů je *fixace* určitelná jen použitím zcela odlišných principů, které závisejí přímo na tom, který druh prostředí je pro ten který druh onymických objektů přirozený, tj. ve kterém prostředí je fixace daného druhu onymických objektů normální, bezpříznaková; např.:

- toponymický objekt ‚Brno‘ je fixován v určitém historickém, geomorfologickém, zeměpisném prostředí, a proto je vlastní jméno *Brno* oikonymum,
- antroponymický objekt ‚Karel Čapek‘ je fixován v určitém sociálně kulturním kontextu, a proto je vlastní jméno *Karel Čapek* antroponymum.

Fixaci je proto třeba chápat jako odraz stabilizovaného vztahu mezi propriem a pojmenovaným objektem zařazeným (umístěným) v množině objektů téže třídy; je to vztah, který je vyjádřením jednoobjektové referenční funkce vlastního jména, a proto má v onymické sféře jazyka poměrovou hodnotu 1 : 1. Zásadně odlišný je tento poměr u apelativ, kde má hodnotu 1 : 1_n, tj. apelativum *kovář* znamená ‚každý, kdo je kovář‘, význam

je identický s překladovým ekvivalentem, např. něm. *Schmied*, angl. *smith*, pol. *kowal* atd. Poměr 1 : 1_u se týká také tzv. unik, u nichž $n = 1$ (srov. např. apelativum *slunce*).

Opakovaný (častý) výskyt nějakého propria, např. oikonyma *Lhota*, příjmení *Novák*, není s tvrzením o poměru 1 : 1 v rozporu. Proprium je pokaždé vztaženo na jiný objekt, který je s jiným nezaměnitelný a nevede (kromě spíše výjimečných situací; srov. apelativizaci *Janek - jsem z toho janek*) k vytváření pojmového významu.

Jsou-li onymické objekty produkovány v celých sériích, pak toto tvrzení platí pro celou sérii:

- a) etnonymum *Čech* odlišuje příslušníka našeho národa (bez nutné znalosti jeho rodného jména a příjmení) od Slováka, Maďara, Angličana atd.,
- b) letadla řady *Tupolev* se liší od řady *Iljušin*,
- c) cigarety *Sparta* se liší od cigaret *Tatra*.

Je-li nutné z tohoto sériového objektu z komunikačních důvodů identifikovat jeden kus, pak je označen propriem: *Čech Jaroslav Hašek*, (letadlo) *Tupolev M 124* jménem *Ostrava*.

Pro *kartografickou* praxi to znamená, že je třeba mapovat každý existující vztah ,objekt - proprium'. Jedině touto cestou získáme obraz o areálových vlastnostech proprií a nezaměníme je s areálovými vlastnostmi apelativ.

DALŠÍ ZDROJE

K pojetí rodného (křestního) jména dále: Rameš 2003 (kalendáře, svátky, křesťanská tradice, liturgický rok, světcí, region, každodennost a proměny během roku), k vývoji a proměnám rodných jmen např. Knappová 2017b: 18-25, Kopečný 1991:9-10 (jména slovanská a neslovanská, vývoj rodných jmen apod.)

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ

Cvičení 4/1

Pracujte se svým příjmením metodou *T-grafu*:⁵

⁵ Metoda *T-grafu* je univerzální grafický nástroj pro znázornění a zaznamenávání binárních („ano/ne“ a „pro/proti“) či srovnávacích (protikladných) reakcí v diskusi.

Postup:

1. Učitel vyzve studenty, aby v pěti minutách zapsali na levou stranu T-grafu co nejvíce argumentů „ano“ neboli „pro“ k předloženému tématu (textu).
2. V dalších pěti minutách zapíší do T-grafu na pravou stranu co nejvíce argumentů pro „ne“ neboli „proti“ k danému tématu (textu).

- na jednu stranu pole rozděleného svislicí napište „kladné stránky“ vašeho příjmení líbí
- na druhou stranu napište, co je na vašem příjmení problematické.

(Nevycházejte jenom z osobních pocitů. Sledujte také různé možnosti původu vašeho příjmení; vyjděte z dostupné literatury!)

4.1.2 SÍŤ ONYMICKÝCH OBJEKTŮ A AREÁL PROPRIÍ

Síť onymických objektů vytváří areál (prostor), který je sice svou podstatou mimojazykový, který je však nutný k tomu, aby se propriálně pojmenovací (a po vzniku propria i propriálně komunikační) akty mohly realizovat: anoikonyma pro horské pastviny mohou vzniknout jen tam, kde tyto pastviny jsou (byly), také komunikace o nich se vztahuje „věcně“ i „prostorově“ na ně. K tomu, aby nějaká lexikální jednotka mohla plnit propriální funkce, musí v sobě obsahovat i jednoznačný a jedinečný vztah ke „svému“ onymickému objektu.

Areály propriálních pojmenování nejsou však s areály „svých“ onymických objektů zpravidla identické. Je tomu tak - a to jen do jisté míry - u etnonym (areál jm. *Čech* je tam, kde žijí Češi) nebo u některých chrématonym (např. areál chrématonyma *Zonka* byl omezen jen na území, po kterém se kdysi rozprostírala expedice onoho nápoje z Třebíče; na českém jihu se dokonce pojmenování typu *lipánek*, *pikador* apelativizovala). Běžný (a proto normální a bezpříznakový) je takový stav, že se na areálu druhově jednotného onymického objektu na jazykové (pojmenovací) úrovni vyskytují areály několikeré: tak se v souboru objektů „horská pastvina“ vyskytují anoikonyma rozmanité motivace, o rozdílné morfematické struktuře i o různých lexikálních bázích. Areály proprií však zde (celkově) nepřekračují areál daného druhu onymických objektů.

Rozdíly mohou vzniknout jako odraz vývojových proměn: zanikne-li (částečně nebo zcela) nějaký objektový areál, areál proprií zpravidla zůstává, třebaže se může kvantitativně změnit. Může značně oslabit (ba přímo ztratit) svou fixaci na dané objekty. Příkladem toho jsou areály zaniklých vsí, jejichž oikonyma je třeba při popisu areálu daného typu proprií interpretovat tak, jako by nezanikla.

Jiná je otázka, způsobí-li zánik objektu změnu struktury oikonyma. Je-li zánik jednoho druhu objektu spojen se vznikem objektu jiného druhu (ves > zánik vsi > na místě zaniklé vsi vznikne les), dojde nejen k druhové změně objektu (z oikonymického se stane anoikonymický), nýbrž i k systémovému přehodnocení původního jména sídlištního na

Jedná se o metodu kritického myšlení využitelnou především ve fázi reflexe. Učitel definuje problém, popíše určitou situaci, probere učební téma. Pro oživení výuky může podnítit studenty k zamyšlení nad problematikou pomocí „provokativní“ otázky, která může, ale také nemusí mít jednoznačně správnou odpověď. Student tak na základě známých faktů a daných podmínek předvídá, k čemu by mohlo dojít.

nesídlíšní, což má zpravidla důsledky nejen v rovině derivační (ves *Kunovice* > les *Kunůvky*, *Kunovsko*), ale i strukturní (*Bořetice* > *Staré Bořetice*). Popř. vzniká jiné pojmenování (*Na staré vsi* - pole na místě zaniklé vsi *X*).

Zejména poslednímu z uvedených problémů nebyla ve slovanské onomastice dosud věnována vůbec žádná pozornost. V radě monografických zpracování regionálně omezených souborů anoikonym se propria zaniklých objektů hodnotí stejně, jako by vznik anoikonyma byl původní. Znamená to, že se při tom směšují dva pojmenovací modely: model původního oikonyma (*Kunovice* = ‚čí lidé‘) a model z něho vzniklého anoikonyma (*Kunovsko* = ‚kde‘, tj. les ležící tam, kde byly staré, zaniklé *Kunovice*). Taková anoikonyma se podřizují – bez ohledu na původ odvozovacího základu – danému regionálnímu nebo místnímu anoikonymickému systému. S pojmenovacím modelem původního oikonyma jsou spjata pouze prostřednictvím historických dokladů. Ze synchronního hlediska však patří k anoikonymům.

Obecně řečeno: v rámci onymické sféry jazyka existuje možnost, kdy jeden druh proprií přechází v druh jiný, aby se jeden stal fundací druhého. Platí to mezi všemi druhy proprií navzájem: oikonymum *Kunovice* > anoikonymum *Kunovsko*, osobní jm. *Beneš* – oikonymum *Benešov*, oronymum *Tatry* > chrématonymum (auto) *Tatra* (srov. pojem *transonymizace*).

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999; k věcné stránce klasifikace již dříve Šmilauer 1966:124-154, Šmilauer 1970:16-26.

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ

Cvičení 4/2

Jak byste zodpověděli otázku, způsobí-li zánik objektu změnu struktury oikonyma?

4.1.3 VZTAH FIXACE A LOKALIZACE

Zatímco **fixace** onymických objektů v komunikaci je danost nutná ke vzniku a i fungování celých onymických systémů (např. oikonymických, antroponymických atd.), **lokalizace** je způsob, jak fixaci (technicky, kvantitativně, poměrově apod.) vyjádřit a zachytit. Propriální areály vznikají jako odraz fixace, uživateli proprií se však zdá, jako by primárním činitelem, který areálovost proprií způsobuje, byla lokalizace. Tento optický

klam je vyvolán dominantním postavením identifikační a diferenční funkce vlastních jmen: momentu vzniku propria, který je na areálové ose vlastností propriální sféry jazyka vázán systémovým způsobem, ale v komunikačním užívání propria je vysunut na okraj, popř. není přítomen vůbec. Hlavním cílem tu totiž je referovat o onymickém objektu tak, aby byl jako jednotlivina odlišitelný od jiných druhově stejných jednotlivin. Původní pojmenovací motiv a strukturální průhlednost propria, tak závažné v momentu vzniku (vyznačující se znaky areálovosti) nejsou v komunikačním užití potřebné.

DALŠÍ ZDROJE

Ke druhům a typům fixace, jazykové struktury zakotvení a plánu onymických objektů (časového, prostorového apod.), k metodologii souvisejícího výzkumu a k bádáním etymologickým srov. dále: Šrámek 1999.

4.2 Makrotyp a mikrotyp

4.2.1 POJEM MAKROTYP

Tuto entitu nelze posuzovat jako samostatnou typovou (a také areálovou) vrstvu, která nemá vztahy k vrstvám jiným. Chronologičnost pojmenování není možné interpretovat výhradně (čistě) mechanicky (podle století, kdy docházelo ke změnám; podle zachycení v pramenech či podle souvisejících komentářů). Současně nás musí zajímat postavení a produktivita jmen v daném systému.

4.2.2 POJEM MIKROTYP

Proti koncepci **makrotypů** stojí pohled systémově strukturální. Jeho významné počátky položil V. Šmilauer definováním tzv. **malých typů** (1958:44-51; *Osídlení Čech ve světle místních jmen*, 1960). Termín **malé typy**, který lze jako protiklad k **makrotypu** terminologicky pojmenovat **mikrotyp**, tu označuje takové struktury vlastních jmen, které jsou shodné na nižší než makrotypové úrovni.

Např.: posesivní oikonyma makrotypu charakteristického příponou *-ov* (*Radějov*, *Miloňov*, *Milošov*, *Milíkov*...) se časově i areálově diferencují podle antroponymického infixu: *Rad-ěj-ov* (*Dražejov*, *Milejov*), *Rad-ík-ov* (*Božíkov*, *Milíkov*), *Rad-k-ov* (*Božkov*, *Mladkov*, *Zbýškov*) atd. Vytvářejí tak mikrotyp *ěj + ov*, *ík + ov*, *ek + ov* atd.

Šmilauerova koncepce **malých typů** systémově relevantním způsobem odkrývá vztahy mezi strukturami jmen na nižší než makrotypové úrovni, časovými vrstvami a areálovou distribucí.

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999 (viz také doplňující zobrazení)

Jednotlivé mikrotypové vrstvy jsou vnitřně diferencovány, neboť **malé typy** umožňují stanovit nejen vrstevnatost dané toponymie, ale i areálovou, popř. chronologickou následnost. V toponymii určitého území, která se dosud jevila jako víceméně náhodný výskyt různých typů místních jmen sídlištních (ale platí to s jistou obměnou i pro areály jmen nesídlištních), se podařilo objevit podstatu její vnitřní strukturovanosti. Ve Šmilauerově pojetí jde o vztah mezi strukturou jmen a areálem její prostorové distribuce, v širším pojetí (podle R. Šrámka) jako areálová manifestace propriálně pojmenovacích modelů, které jsou v souladu s dobově působící toponymicky propriální normou.

Malé typy se tedy vymezují na základě několika hledisek:

1. obecného jména může být užito jako vlastního (např. *Lhota, Hamr* apod.),
2. na základě „malých typů“ se utvářejí složeniny (*Kratonohy, Holohlavy*),
3. podle přípony místních jmen (např. *-ice, -ovice, -ín, -yně* atd.)
4. samostatné skupiny ale tvoří i „malé typy“, které vycházejí ze základů pojmenování:
 - 4.1 základy jmen mohou tvořit specifický typ samy o sobě
 - 4.2 základy jmen se mohou kombinovat s určitými (typickými) příponami.K takovým typům řadíme (např.):
 - a. jména tvořena z osobního jména *Lobek*
 - b. jména tvořena z osobních jmen na *-bud* tvořena příponou *-ice* (*Drahobudice*)
(apod.)

DALŠÍ ZDROJE

Vladimír Šmilauer takto lokalizoval na pět set typů (*Osídlení Čech ve světle místních jmen*, 1960). Využití metody malých typů poskytuje velmi důležitou pomoc při studiu onomastiky. Záslužnou prací A. Profouse lze potom vycházet především z materiálu, který během mnoha let výzkumu tento toponomastik shromáždil; srov. *Místní jména v Čechách...* 1947, 1949, 1951, 1957 (s. J. Svobodou) a 1960 (společně s J. Svobodou a V. Šmilauerem). Dále srov. Šmilauer 1966; Šrámek 1965, 1977; Hosák-Šrámek 1980.

ŘEŠENÁ ÚLOHA**Cvičení 4/3**

Jakým způsobem byla utvořena místní jména *Janov, Ondřejov, Rudolfov, Annín, Libušín, Terezín*?

- a) Popište slovotvorný postup
- b) Upřesněte druh a typ pojmenování, která motivovala (fundovala) vznik těchto místních jmen.

(Čechová – Oliva 1993)

4.3 Areálové aspekty onymie**4.3.1 AREÁLOVOST TOPONYMIE A JEJÍ INTERPRETACE**

Problematika areálových aspektů je z teoretického i metodologického hlediska spjata nejzřetelněji s toponomastikou. Předurčuje ji k tomu kartograficky postižitelná fixace toponymických objektů na Zemi, případně na jiných nebeských tělesech. Uznání Šmilauerova principu **malých typů** vyžadovalo kromě prověření a potvrzení platnosti pro toponymie jiných jazyků než češtiny také hlubšího teoretického propracování aspektu. Byl to problém **areálovosti toponymie a její interpretace**; např. ve spojení s řešením problematiky etnogeneze Slovanů.

V souvislosti s prací nad Slovníkem místních jmen na Moravě a ve Slezsku bylo nutno tuto otázku řešit jak na úrovni práce s konkrétním materiálem, tak na úrovni teoretických východisek uvedených děl.

DALŠÍ ZDROJE

K hodnocení aspektu areálovosti v Evropě i ve světě: Šrámek 1999; Hosák-Šrámek 1980 (sem patří např. i koncepce *Slovanského onomastického atlasu* (od r. 1973) a doplňování *Slovníku pomístních jmen Moravy a Slezska*).

4.3.2 PROPRIÁLNÍ JÁDRO

Studium kombinace areálových a chronologických vlastností proprií, zvl. pak toponym, vyústily v konstituování pojmu (termínu i systémotvorné kategorie) *propriální jádro*. Je známo, že stará a nejstarší toponymie nějakého dnes živého jazyka (míní se především oikonymie = jména sídlištní)⁶ zaujímá územně menší nebo jiný rozsah než její dnešní podoba. Vzhledem k různým kolonizačním nebo migračním procesům se tyto staré oblasti mohou různým směrem a způsobem posouvat a přenášet, avšak tím, že toponyma jsou prostřednictvím svých objektů pevně fixována v krajině, podávají svědectví o jednotlivých etapách těchto pohybů. Areálové a časové vlastnosti proprií jsou tak úzce propojeny. Můžeme tak definovat propriální jádro české, moravské, slezské (popř. též z hlediska užších areálů).

DALŠÍ ZDROJE

Dále: Šrámek 1999

DRUHY PROPRIÁLNÍCH JADER (PROSTORŮ)

Pro interpretaci zejména nejstarších (výchozích) a také vývojových vrstev oikonymie jak v analýzách jejich jazykové a motivační stránky, tak i jejich časových a areálových hodnot, je třeba rozlišovat tři druhy propriálních jader (prostorů):

Výchozí jádro, které je časově i územně téměř identické s prostorem vymezenými archeologickými a historickými metodami jako staré, starobylé. Výchozí prostor se obvykle stává jádrovou oblastí dalších vývojových procesů v tom smyslu, že z ní vycházejí nebo že se na ni postupně navrstvují různé chronologické vrstvy onymie (zvláště toponymie). Pomocným kritériem mohou být zejména patronie kostelů, typ plůžiny katastru a půdorys lokality, dále pak poloha lokality vzhledem k staré komunikační síti a vzhledem k areálům týchž průměrných teplot a starých lesních porostů. Významným kritériem bývá i vznik, průběh a změna hranic světské nebo i církevní správy. To vše platí pro oblasti se sídelní kontinuitou, v maximální míře pak pro kontinuitní oblasti jednoho a

⁶ Klasifikace sídelních toponymických objektů (statisticky podložená kategorizace) vychází z *Retrospektivního lexikonu obcí ČSSR* (RLO 1978) a z *Historického lexikonu obcí ČR* (HLO 2015).

Kritéria klasifikace osídlených obcí odlišují 4 typy objektů:

1. města, čili sídelní jednotky s min. 5000 obyvateli; další podmínky pak přihlížejí k síti technických komunikací (vodovod, kanalizace), školství (základní škola v místě) a služeb (např. je-li v místě lékárna apod.).
2. malá města čili sídla s min. 2000 obyvateli, kde je i základní škola, kino apod.
3. aglomerované obce nad 2000 obyvatel, které jsou ve (více či méně) „těsné“ blízkosti většího sídla; chybějí tu některé atributy města
4. vsi (vesnice) představují všechny ostatní venkovské obce

Lutterer-Šrámek 1997:5; RLO 1978, HLO 2015

téhož etnika (jazyka). Jinak je třeba počítat s diskontinuitou mezi starým jádrem a pozdějším vývojem osídlení i jazyka (a tedy i jeho propriální složky).

Např. celé Dolní Rakousko a téměř celé Horní Rakousko je prostorem, který patří v rámci západoslovanské oikonymie ke starým jádrům, jak ukazují areály nejstarších oikonymických typů Moravy (tj. jmen na *-any*, *-j6*, typu *Mysliboř*, *Maloměřice*, jména se starými lexémy, např. *Blan-*, *Brn-*, *Bystr-*, *Jeseň-*, *Niv-* aj., jejichž areály jsou na jihu Moravy otevřené směrem do Podunají v Rakousku a na slovenské Záhoří). Jakmile bylo slovanské osídlení překryto osídlením bavorským (a jiným neslovanským), kontinuita byla přerušena. Slovanská oikonyma buď vymřela, nebo byla přejata do bavorské němčiny a v ní se vyvíjela jako její, nikoli však jako slovanský prvek (z *Klokot-nice* se stalo *Glognitz*, z *Bystřice Feistritz*).

Vývojově **mladší jádra**, která mají ráz nových časových a vývojových vrstev a která se areálově realizují buď mimo výchozí jádro, nebo tam, kde výchozí jádro dovoluje zahuštění. Přesvědčivě je takovéto novější jádro vidět na západní Moravě, kde postupné pronikání osídlení za starých jader (obvykle podél řek do vyšších poloh) umožnilo i vznik postupné vrstevnatosti tamní oikonymie. Ve zjednodušené podobě lze sestavit tuto řadu:

- staré jádro
- na okraji areál jména *Ochoz*
- pak *Újezd*
- následně *Lhota*
- dále areály *Zhoř* (který se plně nerozvinul), *Žďár*, *Rozseč*.

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999; k vývoji osídlení a chronologii jmenných typů (včetně reflexe kolonizačních procesů) dále: Lutterer-Šrámek 1997:8-15, Holub 2014

Mezi deantroponymickými oikonymy je charakteristický přechod od patronym ke jménům posesivním:

- staré jádro má typy *Jaroměřice*, *Budějovice*, *Budišovice*, *Budkovice*, *Zeletice* aj.
- první rozšíření je charakterizované posesivy typu *Dalečín*, *Hodonín*, *Ubušín*, *Věstín*
- navazují posesiva na *-ov* (*Budkov*, *Divišov*, *Hodov*, *Sulíkov*, *Vojkov*).

Vrstvy deapelativ (*Újezd*, *Lhota*) a deantroponym (*Dalečín*, *Budkov*) se areálově nekryjí a různým způsobem se prolínají, ve svém úhrnu však vytvářejí jádrovou oblast, která je repertoárem (typologií) oikonym odlišná od starého jádra výchozího. Toto zjištění platí i pro kolonizační zahuštění střední a jižní Moravy - tam se ovšem ze sídelních důvodů mnoho

nových lokalit nezakládalo, takže se ani všechny mladší (kolonizační) typy oikonym nemohly uplatnit. Zejména to platí o posesivech typu *Dalečín*.

DALŠÍ ZDROJE

Dále: Šrámek 1999

V souvislosti s uplatňováním nových vrstev proprií v čase a v prostoru se nutně obměňoval a vývojově proměňoval repertoár propriálně pojmenovacích možností daného jazyka. Tato proměna repertoáru nemá jen kvantitativní povahu, nýbrž bezprostředně zasahuje do jeho systémového uspořádání: určitý prvek ztrácí produktivitu, jiný ji nabývá, jiný si ji však s různou intenzitou uchovává po dlouhou dobu. Je proto možno (a nutno) i propriálně pojmenovací systém pokládat za **systémový prostor**, jehož vnější manifestací jsou sice časové vrstvy a skrze ně i areálové vrstvy (jádra), ale jehož podstatou je takové uspořádání systémotvorných prvků a vztahů, které umožní noremní realizaci aktuálních pojmenovacích potřeb a propriálních funkcí.

Vývojový pohyb systému (systémových vztahů) je proto vázán na kategorii funkčnosti. Exponenty funkčně chápaného systému jsou pak nejen **temporálnost a areálovost**, dále **kvantitativnost a noremnost**.

Rovněž systémový prostor má své **jádro a okraje** a poměrně široký **přechodový pruh**, který umožňuje jak vývojový pohyb systémového prostoru, tak i variabilitu při jeho aktuálním použití. Existují elementy, které zaujímají trvale jádrovou pozici, a proto mohou být použity kdykoli. Okrajovou pozici zaujímají pak takové elementy, které se z různých příčin jazykových i neязыkových staly neproduktivní. Jejich osud je dvojitý:

- a) zůstávají v pojmenovacím systému přítomny jen latentně a často s příznakem silné archaičnosti
- b) jindy z něho zcela vypadly, staly se prakticky neznámé a použity být nemohou.

Odlišení jádrových a okrajových elementů systémového prostoru má svůj obecně teoretický základ v existenci binárního protikladu **centra a periferie**.

DALŠÍ ZDROJE

Dále Šrámek 1999 (exemplifikace a propriální areál; včetně grafického vyjádření).

K „životu“, tedy k vývoji jmen dále:

Počet a délka jmen; původ (původce), psychologie, plánovitost a prostředky pojmenování, sémantické změny a proměny (ustálenost) jmen, reflexe vývoje a zániku osad (apod.):

Šmilauer 1966:155-181

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ

Cvičení 4/4

Mezi deantroponymickými oikonymy je charakteristický přechod od patronym ke jménům posesivním: Doložte podobné přechodové typy.

4.4 Rekonstrukční a rekurzní aspekt

S problematikou temporálnosti, areálovosti a propriálních jader úzce souvisejí otázky **rekonstrukce**. Setkáváme se s nimi v každém odvětví onomastiky. Nejvýrazněji se tendence po rekonstrukci původního stavu objevuje ve výkladu jmen geografických objektů (jmen míst, hor, řek) a osob. Snaha je rekonstruovat nejen formu, ale i původní „význam“, jak to dokonce čteme v titulu známého Profousova slovníku (*Místní jména v Čechách, jejich vznik, původní význam a změny*. I/1947, II/1949, III/1951, se spolupracovníky: IV/1957, V/1960). Zdálo by se, jako by si např. toponomastické bádání kladlo za cíl jen rekonstrukci původního stavu, popis výchozí podoby toponymie. Stojí tu proti sobě, jak uvidíme, dva pohledy.

4.5 Onomastická rekonstrukce

Rozumí se jí pohled zpět, tj. snaha po stanovení nejstarší možné podoby jména. Cílem je **rekonstrukce původní** (nebo aspoň **předpokládané**) **formy i významu jména**.

Historických dokladů se přitom využívá v maximální míře, třebaže jejich časové rozpětí není identické s rozpětím vymezeným dnešní formou jména a dobou jeho skutečného vzniku, neboť, jak známo, doba vzniku jména a jeho prvního dokladového záznamu není zpravidla shodná. Rekonstruovaná podoba jména téměř vždy přisuzuje jménu i značně větší stáří, než je v historických dokladech dokumentovatelná. Proto musí rekonstrukce jmen z doby předdokumentační znát a využívat prameny nepísemné povahy (archeologické nálezy, paleobotanickou rekonstrukci, dialektové podoby apod.). Rekonstrukcí se při

pohledu zpět stáří jména prodlužuje, a tím se zároveň zvětšuje možnost studovat existenci jména ve více jazykových vrstvách nebo ve více vývojových etapách téhož jazyka, téže společnosti.

DALŠÍ ZDROJE

K možnostem a formám rekonstrukce dále Šrámek 1999

Zřetel rekonstrukce:

- a) respekt k pojmenovacím možnostem příslušného jazyka na daném teritoriu a v daném čase
- b) minimalizace rozporu mezi rekonstruovanou formou a výběrem z formálních prostředků, kterých se v daném jazyku v dané době k tvoření toponym užívá
- c) respekt k formální vybavenosti toponymického systému (k systému)
- d) odlišení rekonstrukce původního „významu“ jak slovního základu jména, tak i jména jako celku (zpravidla rekonstrukce apelativního původu, popř. poměru základního lexikálního významu k pojmenovávanému objektu; důležitá je ale. znalost onomaziologické struktury).
- e) v oblasti dvou- nebo vícejazykových je nutná důkladná znalost fonologických a morfematických (systémových) předpokladů kontaktních jazyků a pravidel substitučních procesů.
- f) význam grafiky v historických dokladech (Šmilauer 1966:73-76)
- g) využití apelativní geografické terminologie (nejen s vlastními lexikálními základy, ale i s možnými významovými posuny, metaforickým využitím a územní specifikací)
- h) rozhodující je však přihlížení k systémovým vlastnostem zkoumaného materiálu (zprostředkované časovými vrstvami a propriálními areály zeměpisnými a systémovými).

Rekonstrukce se tedy zabývá postupným odkrýváním jednotlivých časových (vývojových) vrstev proprií, jak jsou směrem do minulosti postižitelné v dokladech na úrovni hláskových, morfematických nebo pojmenovacích konstruktů, takže jejím cílem je stanovení nějaké předpokládané výchozí podoby. Otázky její apelativnosti nebo propriálnosti zůstávají nepovšimnuty. Rekonstrukce je tam, kde badatel překračuje časovou hranici písemných dokladů směrem do minulosti, metodou apelativně etymologickou, tj. s rekonstruovanými (výchozími) podobami se zachází tak, jako by to byla apelativa.

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999

4.6 Onomastický rekurz

Z řešení otázek rekonstrukce vyrostla v obecné onomastické teorii problematika onymického **rekurzu**. Metoda **rekurzu** počítá s existencí propriální sféry jazyka, ba s opozicí vůči apelativní sféře pracuje jako s funkčním protikladem. Svou rekonstrukční práci tedy zaměřuje na stanovení předpokládané podoby vlastního jména v jeho možné modelové podobě, která vyplývá ze znalosti zákonitostí propriálně pojmenovacích procesů.

Rozlišování obou teoreticko-metodologických postulátů má své dalekosáhlé důsledky jak pro pojetí výkladů proprií (a také např. pro jejich jazykově zeměpisné nebo lexikografické zpracování nebo pro jejich použitelnost jako rozhodujícího důkazu existence nějakého předpokládaného apelativa aj.), tak i pro řešení vnitřní struktury a pojmenovací potence propriální sféry, vývojových aspektů jejího systémového jádra atd.

Dále k problematice rekursu, k aspektům sociálně prestižním, propriálně variačním, propriálně pojmenovacím a kvantifikujícím (apod.): Šrámek 1999.

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ**Cvičení 4/5**

Odlište rekonstrukční a rekurzní aspekt onymie.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Předložený text naznačuje možnosti vědecké klasifikace onymických jevů. Namísto naivní interpretace proprií, „etymologického“ pojetí výkladů vlastních jmen bez obecného teoretického konceptu či upřednostňování historicko-filologického pohledu (a bez ohledu na skutečnost, že byla nauka o vlastních jménech dlouho chápána jako pomocná věda jiných vědních oborů) jsme se v této kapitole zmínili o vytvoření speciální onomastické metodologie, budování obecné onomastické teorie a vymezení charakteru onomastiky jako vědecké disciplíny (nikoliv tedy nástroje určitých interpretačních postupů, např. sociologicko-statistických či jazykově kontakto-*vých*). Dále jsme si povšimli normálního typu (bezpříznakové) fixace (odrazu stabilizovaného vztahu mezi propriem a

pojmenovaným objektem) u různých druhů onymických objektů (na základě aplikace specifických principů podle přirozeného prostředí onymických objektů: jedinečných popř. sériových). Vyvodili jsme závěry pro kartografickou praxi a popsali jsme síť onymických objektů a areál proprií; také s ohledem na odraz vývojových proměn (uchování areálu proprií při zániku objektového areálu apod.). Fixaci onymických objektů v komunikaci jsme popsali jako danost nutná ke vzniku a i fungování celých onymických systémů (např. oikonymických, antroponymických atd.), lokalizaci jako způsob, jak fixaci (technicky, kvantitativně, poměrově apod.) vyjádřit a zachytit. Seznámili jsme se s koncepcí makrotypů a tzv. malých typů (mikrotypů), tedy struktur vlastních jmen shodných na nižší než makrotypové úrovni (např. v rámci diferenciaci podle antroponymického infixu apod.). Jako základ malých typů jsme popsali obecné jméno ve funkci vlastního, složeniny, podle přípony místních jmen, ze základů pojmenování, základy jmen samostatně či v kombinaci s typickými příponami. Seznámili jsme se s termínem i systémotvornou kategorií *propriální jádro* (s ohledem na vývojové stadium jazyka); odlišujeme *centrum*, *periferii* i přechodový pruh. Představili jsme otázky rekonstrukce (tendence po rekonstrukci původního stavu) a její zřetele a onomastického (onymického) rekurzu (v reálné modelové podobě).

5 ONOMASTIKA A NĚKTERÉ JINÉ JAZYKOVĚDNÉ OBORY, ZÁSADY STUDIA OBORU

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

S rozvojem nauky o vlastních jménech a se „sebeuvědomovacím“ procesem onomastiky, zvláště pak s formulováním jejích obecně teoretických východisek a relevantních metodologických postupů, souvisí i problematika poměru onomastiky k jazykovědě jako celku i k některým jejím subdisciplínám. V této kapitole si chceme všimnout pouze tří témat, která jsou předmětem obecně onomastických výzkumů zejména od 60. - 70. let 20. století a která značným způsobem zasahují do pojetí a koncepce metodologie konkrétní onomastické práce.

Jsou to:

- vztah onomastiky a gramatiky
- onomastiky a lexikografie
- onomastiky a dialektologie.

Zvláštní část kapitoly tvoří úvahy o možnostech konstrukce onomastické gramatiky, obecný výklad podstatě toponymie, o významu a nebezpečí studia toponomastiky (včetně přehledu rad začínajícím badatelům).

Obecně lze říci, že vzájemný poměr nauky o vlastních jménech a zájmu jiných lingvistických i nelingvistických oborů vedl (a stále vede) ke vzniku speciálních subdisciplín onomastiky, čímž se vytváří interdisciplinární charakter oboru.

CÍLE KAPITOLY

Dozvíte se

- různých definicích onomastické gramatiky
- škále interních onomastických aspektů
- problémech výzkumu (zejména v materiálu, ale i při stanovování hypotéz)

Budete schopni:

- orientovat se v teorii výzkumu onym
- odlišit gramatický výklad onym a apelativ
- provádět praktický výzkum toponym (oikonym i anoikonym)

- vyhnout se obvyklým „začátečnickým“ nedostatkům

Porozumíte:

- problematice vztahu onymie a gramatického výkladu
- formálním i obsahovým specifikům toponymie
- současnému pojetí onomastické gramatiky (podle R. Šrámka)

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

onomastická gramatika, propria, kontext, apelativa, aspekty interně onomastické, slovtvorný, názvotvorný mechanismus, stránka formální i sémantická, jazykový plán proprií, morfemická struktura, sémantický popis, propriálně pojmenovací motiv, společenská komunikace, specifika, klasifikace, toponomastika, mimojazyková skutečnost, zeměpisná jména a názvy, toponymie, problémy, materiál, hypotézy, zásady, explorace, rady, toponomastik

PRŮVODCE TEXTEM

Jednotlivé části kapitoly jsou členěny následujícím způsobem:

Nejprve vymezíme onomastickou gramatiku:

- v kontextu s apelativy
- s ohledem na aspekty interně onomastické (gramatické vlastnosti či slovtvorný, názvotvorný mechanismus)
- na základě možných definic onomastické gramatiky (po stránce formální i sémantické):
- s ohledem na jazykový plán proprií (jejich morfemickou strukturu
- vzhledem k propriální sémantice
- ve směru k sémantickému popisu propriálně pojmenovacího motivu

Přihlédneme pak ke speciální funkci onomastiky ve společenské komunikaci i ke specifikům pojmu gramatika.

Samostatně představíme toponomastiku též na základě klasifikace „Směrnice pro pozemkový katastr a topografické mapy“ i z hlediska reflexe vztahu toponomastiky a mimojazykové skutečnosti (při ustalování zeměpisných jmen a názvů a zvláštních případů toponymie), což je vždy spojené s přístupem badatele.

Připomeneme problémy výkladu toponym („nebezpečí v materiálu“ a možné hypotetičnosti závěrů) i zásady toponomastické explorační a rady mladému toponomastikovi.

5.1 K vymezení onomastické gramatiky

Mohlo by se zdát, že otázka vymezení onomastičnosti onomastické gramatiky, tedy těch vlastností metodického postupu a teoretických východisek, na jejichž základě můžeme postihnout gramatickou stránku propriální sféry jazyka, má v sobě logický lapsus: onomastičnost gramatiky vlastních jmen se jakoby pleonasticky vidí pouze v tom, že předmětem gramatického popisu jsou onyma a nikoli apelativa, že se však gramatické vlastnosti („gramatické chování“) vlastních jmen a apelativní sféry typologicky neodlišují, že by tedy potom bylo zbytečné o nějakém speciálním gramatickém popisu propriální sféry jazyka, tj. vlastně o onomastičnosti onomastické gramatiky mluvit. Obecně se taková tvrzení spokojí obvykle s tím, že soubor gramatických vlastností (jevů) charakteristických pro propriální sféru jazyka prohlašují ve srovnání s rozsahem a pevnou strukturací gramatických vlastností apelativní sféry jazyka za defektní, neúplnou (parciální), mající různé odklony např. od běžné platné kodifikace, různý stupeň petrifikace staršího vývojového stavu apod. Tento názor, v lingvistických kruzích dosti rozšířený, odpovídá vlastně tradičnímu pozitivistickému chápání zájmu o vlastní jména a v tomto smyslu také obvykle koresponduje se zúžením výkladu propria na jeho pouhou etymologii.

Problém gramatického popisu vlastních jmen, tedy problematika definice, obsahu a metod zpracování onomastické gramatiky, je po stránce obecně teoretické velmi komplikovaný; tak komplikovaný, že dosud nebyla podána uspokojivá a vyčerpávající odpověď, která by vedla k všeobecně přijatelné definici. Následující výklad si nečiní jiný nárok než ten, že chce do diskuse o onomastické gramatice vnést hledisko, které vychází z kategorií a principů, k nimž v posledních letech dospěla obecná onomastická teorie.

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999

Onomastická gramatika dosud nebyla napsána. Existuje však nepřeborné množství studií, které se zabývají onomastickými vlastnostmi proprií.

5.1.1 POPIS V KONTEXTU S APELATIVY

Gramatické vlastnosti proprií se téměř bezvýjimečně popisují v kontextu s gramatickými vlastnostmi (formami) apelativ, apelativní sféry jazyka. Takto pojatý popis proprií má pak pochopitelně povahu kontrastní a diferenční deskripce: co je v propriích a není v apelativech, je typické, charakteristické výlučně (a právě) pro propria. S tímto postupem se setkáváme téměř v každé normativní nebo popisné gramatice, pokud si ovšem vlastních jmen vůbec všímá. A obvykle si jich všimnout musí, neboť se od ní očekává, že uživateli vyloží paradigmatické a jiné odchylky proprií od apelativ. Smyslem takovéto kontrastní a diferenční deskripce je vlastně definování odchylek od běžných zákonitostí, pravidel a norem, jimiž se gramaticky řídí apelativa. Propria se pak pochopitelně jeví jako příznakové elementy jazyka, které mají sice lingvistický status, ale které vůči apelativum stojí v jazykovém systému excentricky, jaksí na okraji. Typickým znakem tohoto postoje je absence pojmu „propriální plán jazyka“. K této důležité tezi ještě vrátíme.

5.1.2 ASPEKTY INTERNĚ ONOMASTICKÉ

Ani v onomastice samé není jednoty v tom, co pokládat za předmět onomastické gramatiky (co je obsahem pojmu onomastická gramatika).

V zásadě se gramatický popis proprií obvykle vidí jako diference od apelativ, nebo se (spíše okrajově) gramatické vlastnosti proprií vymezují jejich speciálními morfologickými (paradigmatickými), řidčeji syntaktickými vlastnostmi. V. Blanár (1996) soudil, že gramatickou stránku vlastních jmen představují jejich morfologické a syntaktické vlastnosti a charakteristiky, tedy nikoli jen diference od apelativní sféry.

Jiný postoj je redukce gramatického popisu proprií na pouhý slovtvorný (terminologicky někdy též *názvotvorný*) mechanismus. Tento postoj, který je typický pro starší vývojovou fázi onomastiky a dodnes je hlavním metodologickým principem tzv. etymologické onomastiky, je vlastně jakoby poslední spojnici onomastiky s pozitivistickou jazykovědou. Současná lingvistika právem vytýká onomastice jednak přílišnou orientaci na materiálovou rovinu a její historicko-etymologickou interpretaci, ale také nedostatek vlastních teoretických postojů a východisek a propojení s obecnou lingvistikou, s pokrokem lingvistiky v popisu apelativní sféry jazyka. I když jde často o nedorozumění vzniklé z malé informovanosti, přece nelze tento názor přehlížet. Onomastická teorie musí definovat *onomastičnost* popisu gramatické stránky (gramatických vlastností) vlastních jmen (propriální sféry jazyka).

5.1.3 PŘEDPOKLADY DEFINOVÁNÍ ONOMASTICKÉ GRAMATIKY

Teoretický a metodologický aparát onomastiky musí být:

- a) součástí současné teoretické a obecné lingvistiky

- b) odrazem obecných vlastností proprií, tzn. strukturace a funkcí nikoli apelativní, ale propriální sféry jazyka (onomastické).

Systémy nejsou navzájem izolované. Jazykový status proprií předurčuje vlastním jménům být přirozenou součástí toho konkrétního jazyka, v jehož rámci (tj. v jehož strukturních a systémových podmínkách) vznikají a/nebo fungují. Systém daného jazyka je jeho onymické sféře nadřazen, je fundujícím zdrojem vznikání a existence onymické sféry.

DALŠÍ ZDROJE

Srov. Šrámek 1989:33-34, dále Šrámek 1999.

Fundace se v tomto smyslu týká:

- a) realizace propriálně pojmenovacích potřeb v intencích obecných pojmenovacích zákonitostí daného jazyka
- b) začleňování proprií do jazykových promluv (do užívání a funkcí jazyka ve všech druzích společenské komunikace) v soulase s platnými gramatickými, syntaktickými, popř. i stylistickými normami.

Všechny odlišnosti propriální sféry od apelativní vyplývají pak ze specificky onymických funkcí vlastních jmen, zejména z jejich singulativního vztahu k pojmenovanému objektu, projevujícího se v komunikaci jako nutnost propriálně pojmenovaný objekt identifikovat jako jednotlivinu. Je pochopitelné, že z této nutnosti vyplývají i jiné vlastnosti gramatické stránky proprií, např. odlišná časová nebo areálová distribuce určitého prvku, snadná otevřenost systému vůči přejímání nebo uplatnění cizích prvků apod.

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999

5.1.4 POJEM „ONOMASTICKÁ GRAMATIKA“ Z HLEDISKA VÝZNAMU

Onomastičnost onomastické gramatiky vyplývá z poznání, typologie a kategorizace takových obecných a podstatných vlastností a znaků, které odrážejí languovou stránku proprií, tj. které manifestují na propriích jejich systémotvorné a funkční vlastnosti jak jazykové, tak propriální. Studium této problematiky se sice zabývá obecná onomastická

teorie, ale právě jen prostřednictvím ní (prostřednictvím jejích poznatků) získáme onomasticky relevantní východisko při koncipování onomastické gramatiky. Takovou gramatiku nelze proto koncipovat jen jako variantu apelativní gramatiky. To není možné už z toho důvodu, že onomastická gramatika nemůže podat obraz všech mluvnických (paradigmatických) kategorií jazyka, neboť ty se v propriální sféře jazyka v úplnosti uplatňovat nemohou (např. časování), nýbrž podává obraz těch jevů a kategorií, které funkčně nesou onymický příznak. Jen prostřednictvím této relevance je postižen jak formální, tak i funkční plán propriální sféry jazyka.

ZÁKLADNÍ VÝZNAM A JEHO KATEGORIE

Základní význam má tři **kategorie** (z toho první dvě jsou elementárního charakteru):

1. *Jazykový plán proprií* (jejich morfemická struktura).

Jednotliví činitelé se projevují prostřednictvím *propriálně pojmenovacího motivu*. Principy slovtvorby musí být nahrazeny principy pojmenování (nominace). Pod jazykovou formou proprií se ovšem rozumějí též morfologická paradigmata, která řídí tvaroslovnou obměnu proprií. Tato paradigmata se typologicky nevymykají ze zákonitostí platných pro apelativní sféru jazyka a plnících úlohu fundujícího východiska, mají však řadu konkrétních tvarů (morfémů, gramémů), které jsou charakteristické právě pro propria.

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Cvičení 5/1

Užijte správného tvaru názvů uvedených v závorce: *Bydlím v (Palacký) ulici. Rozhlížel jsem se po (Mírové náměstí). Navštěvoval jsem školu v (Pernerova ulice). Procházel jsem se po (Karlův most). Nový obchodní dům se staví v (Jasanová ulice).*

(Čechová – Oliva 1993)

2. *Propriální sémantika*, z níž vyplývá onomastický status vlastního jména i propriální sféry jazyka.
Problematika se týká:

- a) vymezení jednotlivých druhů (tříd) vlastních jmen navzájem (geonyma, bionyma, chrématonyma)
 - b) typologie lexikálních prostředků použitých ke vzniku proprií (k realizaci propriálně pojmenovacího aktu).
3. *Sémantický popis propriálně pojmenovacího motivu*: Ústřední (zprostředkující) úlohu mezi sémantickou strukturou lexému a specifickým, tj. propriálním obsahem vlastního jména (a jeho identifikační funkce) má *propriálně pojmenovací motiv*. Porovnáme-li např. etymon *pojmenování*, odvozovací základ a názvoslovný formant, zůstává ještě úkol popsat metaforické označení sémanticky (např. metaforicky).

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Cvičení 5/2

Jakým způsobem byla utvořena následující jména obcí? Máme na mysli oikonyma *Hrdlořezy*, *Kozojedy* a *Senožaty*. Doložte další příklady podobného typu tvoření slov.

(Čechová – Oliva 1993)

5.1.5 SPECIÁLNÍ FUNKCE VE SPOLEČENSKÉ KOMUNIKACI

Zapojením (včleňováním) proprií do jazykové komunikace vystupují do popředí nejen jejich speciálně funkční vlastnosti, tj. úloha pojmenovat, identifikovat, diferencovat a lokalizovat pojmenovaný objekt nebo jev jako jednotlivinu, ale i jejich zvláštní postavení v gramatickém systému daného jazyka (prostřednictvím a na pozadí média vznikají a realizují se jevy onomasticky gramatické; daný jazyk je jak fundamentálním zdrojem své vlastní propriální sféry, tak zároveň médiem, které umožňuje její existenci a fungování/užívání v komunikaci). Onomastičnost onomastické gramatiky je tedy vztahem celku a části, přičemž část je vymezena navíc specifickými příznaky onomastickými (specifickými onomastickými funkcemi).

5.1.6 VZTAH K POJMU GRAMATIKA

Definování onomastičnosti onomastické gramatiky nesouvisí však jen s kategorií „onymické příznaky a funkce“ ale také s interpretací pojmu *gramatika* vůbec.

1. Gramatika bývá většinou vymezována jako popis pravidel a zákonitostí takového kombinování lexikálních elementů jazyka, které při účasti formálních obměn lexikálních jednotek vedou k sémanticky korektnímu sdělení.

Onomastická gramatika takto pojata být nemůže. V onymické sféře jazyka není jako její základní znak přítomna schopnost své lexikální elementy (tedy propria) uspořádat v sémanticky korektní sdělení, protože onymická sféra jazyka postrádá kategorii predikativnosti. Propria se obsahu sdělení účastní již jako hotové lexikální jednotky, které vznikly v sémanticky a funkčně jiném plánu jazyka než apelativa. Zatímco morfémová struktura propria je vázána v první řadě na proces pojmenování (na nominaci), morfologické, paradigmatické a syntaktické charakteristiky vyplývají z včlenění proprií jako hotových pojmenovacích jednotek do komunikačního užívání jazyka vůbec, nikoli však z podstaty proprií samých.

Máme tak vlastně co do činění se dvěma zásadně odlišnými aspekty propriální sféry jazyka, totiž s momentem vzniku propria a s momentem jeho komunikačního fungování, v němž je užívání vlastních jmen podmíněno schopností objekty a jevy pojmenovávat a identifikovat jako jednotliviny. V onomastické gramatice by měly být popsány oba dva momenty. První z nich propojuje propriální sféru s pojmenovacím a sémantickým plánem jazyka (a v důsledku toho i s plánem morfémovým, slovtvorným ~ názvotvorným), druhý s plánem morfologickým, syntaktickým, širěji textologickým, který se účastní tvorby komunikátů. Fundující úloha systému daného jazyka se mění.

2. Gramatika však bývá také definována jako rovina jazykových forem, kterou lze koncipovat jako konečnou množinu elementů uspořádaných jako fungující systém. Ten se pak prosazuje podle určitých schémat, např. podle deklinačních paradigmat, syntaktických vzorců apod. Toto pojetí je požadavku onomastičnosti onomastické gramatiky nejbližší: onomastická gramatika je onomastická tehdy, jestliže je koncipována jako popis množiny elementů plnících v jazyce specificky propriální funkce a zároveň jako systém, který této množině elementů zaručuje v propriální sféře jazyka charakter řádu, zákonitosti a noremního působení. Onomastická gramatika se takto stává odrazem paradigmatu propriální sféry jazyka, což lze pokládat za její vlastní cíl a smysl.

Předmětem onomastické gramatiky jsou všechny jazykové, jazykově komunikační a mimojazykové elementy, jevy a kategorie, které slouží ke vzniku, uspořádání a fungování propriální sféry jazyka. Onomastická gramatika jako subdisciplína onomastiky se zabývá studiem (popisem, analýzou, typologií, kategorizací) konečné množiny jazykových i nejazykových elementů, které jsou strukturovány jako svébytný systém a prosazují se jak v propriálně pojmenovacím aktu, tak v komunikačním užití proprií podle určitých schémat majících noremní charakter.

DALŠÍ ZDROJE

Dále (také k definici **onomastické lexikografie**) Šrámek 1999; k pojetí deklinace a přechylování příjmení Knappová 2002:34-38, 44-114

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Cvičení 5/3

Opravte chybné tvary: *slyšel jsem o Hansu Dittrichovi/ v Hradci Královém/ autobusy jedou od Pavlovové ulice...*

(Čechová – Oliva 1993)

5.2 Toponomastika, její nebezpečí i význam

5.2.1 TOPONOMASTIKA (NAUKA O VLASTNÍCH JMÉNECH ZEMĚPISNÝCH, GEOGRAFICKÝCH)

Samostatnou onomastickou disciplínu představuje **toponomastika (nauka o vlastních jménech zeměpisných, geografických)**.

Již v roce 1936 a 1952 byly vydány „*Směrnice pro pozemkový katastr a topografické mapy*“, které mezi zeměpisná jména řadí:

1. jména dílů světa, oblastí (větších přírodních nebo administrativních celků), států, zemí, krajin, krajů, okresů (správních jednotek); ta jsou označena jako *choronyma*.
2. Jména místní (*oikonyma*), tj. jména lidských sídlišť a jejich částí, obcí, osad, místních částí (samot, mlýnů, mysliven, hájoven, cihelen, hospodářských dvorů, loveckých zámků, turistických chat apod.), význačných staveb (hradů, kostelů, lékáren, hostinců), jednotlivých domů, ulic, náměstí, nábřeží, mostů (ve městech), sadů apod.; ta jsou tradičně označena jako *toponyma*. Souhrn toponym jistého území se nazývá jeho *toponymií* (např. toponymie Hané, Slezska apod.).
3. Jména pomístní (*anoikonyma*) obvykle zahrnují:
 - 3.1 jména vod (*hydronyma*, nauka o nich bývá označována jako *hydronomastika*, nověji *hydronymie*): jména moří, jezer, rybníků, bažin; studánek, pramenů,

- potoků, řek, průplavů; peřejí, vírů, popř. brodů (nejsou-li chápány v komunikačním smyslu; srov. níže hodonyma); vodních nádrží apod.;
- 3.2 jména tvarů členitosti povrchu zemského: terénních tvarů (*oronomastika, oronymie*), nerovností, horstev, pohoří, horských skupin, vrcholových tvarů (vrchů, kopců, kup, hřbetů, sedel apod.), orografických celků, horských skupin, vrchovin, úbočních a údolních tvarů, rovin, nížin, ostrovů a poloostrovů,
 - 3.3 jména pozemková a traťová (*hodonyma – hodonymie*), k nimž patří jména parcel a shluků parcel, pozemkových tratí, zemědělských honů, pastvin, polesí (revírů), lesních oddělení a oborů
 - 3.4 jména drobných přírodních útvarů, tj. skal, jeskyň apod.
 - 3.5 jména památkových předmětů, jako stromů památkově cenných nebo důležitých pro orientaci, božích muk, kapliček, mohyl, ...
 - 3.6 jména komunikací (*hodonyma – hodonymie*), komunikačních prostředků a možností, ulic, cest, železnic, letišť, přístavů, lanovek, mostů, brodů apod.

DALŠÍ ZDROJE

Srov.: Šmilauer 1966:9-56 (povaha toponomastické práce, kongresy a časopisy, organizace, archivy, bibliografie, dějiny apod.; materiál historický, zeměpisný (mapy, atlasy, zeměpisná díla, lexikony), nářeční; do poloviny 60. let minulého století)

- z novějšího pohledu (výklad k vývoji toponomastiky je doveden téměř do současnosti): David – Mácha 2014:14-44
- dále Harvalík 2004:113.

Z hlediska reflexe vztahu toponomastiky a mimojazykové skutečnosti při ustalování zeměpisných jmen a názvů odlišujeme dále aspekty:

- a) historické, např. patrocina (pojmenování podle zasvěcení kostelů), rozsah klášterního majetku, změny v pozemkové držbě apod.
- b) úzce zeměpisné, např. zastoupení určitých typů ve zcela konkrétních areálech (srov. také dále výklad k *metodě malých typů*)
- c) geobotanické (např. při zkoumání dokladů o rozšíření chmele: *Chmeliště, Chmelová...*).

DALŠÍ ZDROJE

Lutterer-Šrámek 1997: 21

V rámci studia jazykové stránky toponym nás potom zajímá podoba nářeční a spisovná (srov. výše; dále: realizace převodu do spisovné podoby, kdy nářeční forma zůstává

v běžném mluvním úzu, realizace nesprávných spisovných obměn, významové korektury, omyly a nedopatření; Šmilauer 1966:60-62), postavení jmen přejatých a výklad původu jmen (týž, s. 62-65), hláskové, slovtvorné, tvaroslovné, úzce lexikální a sémantické změny (týž, s. 65-69; podrobněji: s. 76-117).

Zvláštní případy toponymie představují následující procesy:

1. uchovávání starého jména jen v jazyce přejímajícím
2. zpětné přejímání a překlady
3. hybridní jména:
 - cizí základ x přípona či II. člen složeniny v domácím jazyce
 - spojení cizího jména a jeho překladu (Březí na Českokrumlovsku = něm. Wuretzhöfen, kdy Wuretz = Dvorec; hof = něm. základ slova „dvůr“)
4. paralelní jména: obsahově si odpovídají (stejný podnět pojmenování), ale v každém jazyce vytvořena samostatně (osada *Hunova* = maď. *Hunfalva*, něm. *Hunsdorf*, sloven. *Huncovce* = nejde tu o překlad „z jazyka do jazyka“!)
5. dvoujmennost (*Meziříčí – Uhretschlag/ Kaplicko* na jihu Čech, *Velká Bíteš – Heinrichs/* na Moravě)

DALŠÍ ZDROJE

Šmilauer 1966:69-71

5.2.2 „NEBEZPEČÍ V MATERIÁLU“

Základním problémem může být „**nebezpečí v materiálu**“, které je vždy spojené s přístupem badatele.

Připomeňme tu **prvotní problémy výkladu toponym:**

- mnohdy vznikla jména náhodně, někdy na základě nepatrné a netypické události (např. *Tatobity* – výprask zlodějů byl obvyklý mnohde; zde podle náhodné události; nelze zobecňovat)
- jména na základě jednoduchého podnětu (není vhodné romantizovat)
- často se jména přetvářejí na základě lidové etymologie (nelze potom jednoznačně etymologizovat)
- toponyma se proměňují na základě analogie, přenášejí se, komolí apod. (řadu jmen nelze považovat za původní)
- projevuje se homonymie (jména stejné formy nemusí být stejného původu)

- často byla jména zapsána špatně, popř. v pozdní formě (jde tu o časový rozpor mezi vznikem jména a jeho zápisem)
- jména bývají komolena chybami editorů, popř. špatně vyložena

5.2.3 HYPOTETIČNOST ZÁVĚRŮ

Hypotetičnost závěrů pak předpokládá:

- kritické posouzení hypotéz vlastních i cizích (nelze odmítat hypotézy a priori)
- přesný popis tzv. *bezpečné* etymologie
- hledat možnosti různého výkladu původu proprií
- opatrné posouzení možných substrátů a superstrátů
- zachování objektivního přístupu při posuzování adaptací (adstrátu apod.)

DALŠÍ ZDROJE

Vše: Šmilauer 1966:182-196

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Cvičení 5/4

Najděte ve slovnících a na internetu co nejvíce variant svého příjmení v cizích jazycích.

5.2.4 NĚKOLIK ZÁKLADNÍCH ZÁSAD

Několik základních zásad však badatel musí mít stále na paměti:

- nelze opomíjet vzdělání: historického a lingvistického směru
- podklady je potřeba posuzovat rozvážně, vědecky strážlivě a opatrně (především z hlediska jejich ověření)
- je třeba vyhýbat se *monoideismu*, *monomanie* (badatelova myšlenka správná, ale explorátor se do ní snaží zahrnout i jména, na která nelze danou teorii vztahovat)
- nelze usilovat o posun výkladu „do nejstarší možné doby“ za každou cenu
- nevhodná je také bezvýhradná „národní“ orientace badatele; cíl nelze zaměňovat za prostředek (a už vůbec mu nelze získané poznatky jakkoliv „přizpůsobovat“!)

K dějinám diletantismu a vědeckých omylů dále např. Šmilauer 1966:189-193; tamtéž k významu **toponomastiky** pro lingvistiku (zejména pro dialektologii, lingvistickou geografii či pro geolingvistiku), dále pro historiografii, geografii, popř. pro etnografii (etnologii, folkloristiku), archeologii, geobotaniku apod. (Podobné odkazy lze však přiřadit k výkladu celého oboru, tedy ke **komplexu** všech **onomastických věd.**)

5.2.5 RADY MLADÉMU TOPONOMASTIKOVI (PODLE V. ŠMILAUERA)

Vladimír Šmilauer také shrnul základní **rad**y mladému toponomastikovi, které zde můžeme uvést alespoň ve stručném přehledu:

- (1) je třeba vyhnout se **obtížím a nebezpečí příliš subjektivního přístupu**
- (2) také v tomto případě preferujeme **postup od jednoduššího ke složitějšímu**
- (3) je vhodné ujasnit si hned na začátku práce **studijní postup** (aby bylo možné vytvořit si ucelený pohled a ten pak rozšiřovat a prohlubovat):
 - (3.1) v první fázi doporučuje Šmilauer studium domácí literatury, která odrážela stav poznání v 60. letech minulého století. Starší literaturu je ale třeba porovnat se zdroji Šrámkova *Úvodu do onomastiky*.
 - (3.2) Doporučení sub 3.1 platí i pro studium literatury zahraniční.
- (4) důležité je sestavování kartotéky (lístkové i počítačové, tedy databáze; např. s využitím principů knihovnické katalogizace). Do databáze zahrneme:
 - (4.1) excerpci podkladů k jednotlivým otázkám onomastiky
 - (4.2) v případě toponomastiky historický i lingvistický materiál o jménech jednotlivých objektů
 - (4.3) pomocný materiál historický, geografický, národopisný, přírodovědecký apod.
- (5) není vhodné začínat s prací příliš pozdě. Nelze čekat na chvíli, „až budeme všechno znát“. V průběhu výzkumu narůstají jednak kompetence badatele, teoretické znalosti i praktické dovednosti; stupni svého poznání průběžně přizpůsobujeme využití metod i prostředků explorační!
- (6) hlavní ctnosti toponomastika jsou (podle V. Šmilauera):
 - důkladnost (shromáždění dostatečného množství materiálu), přesnost (neustálá revize dat), střízlivost a opatrnost (dobrá znalost materiálu – bez zapojení nepodložené fantazie!), poctivost (úcta k faktografii a žízeň po pravdě);
- (7) dobrý explorátor by neměl usilovat o to, aby „oslňoval pseudoučeností“, uváděl data bez předchozí kritiky nebo se uchýlil k „esoterickým“ praktikám tam, kde je nutné vyložit faktografii.
- (8) výklad nelze atomizovat (tj. vytrhávat jednotlivosti z celku); důležité však je respektovat mezioborové vztahy (překračovat hranice oboru; např. na pomezí

bohemistiky, slavistiky a germanistiky; v rámci lingvistické orientace v historii; v rámci specializace nelze poznání redukovat na pouhý jednostranný a omezený výklad shromážděných fakt).

- (9) komplexní přístup ovšem (naopak) předpokládá utváření strukturní (a solidní) soustavy vědomostí v oboru, na který se specializujeme; u ostatních oborů je třeba dbát přiměřené opatrnosti při každém výkladu mimojazykových souvislostí!

DALŠÍ ZDROJE

Šmilauer 1966:193-196

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Cvičení 5/5

Jaké entity řadí mezi zeměpisná jména „*Směrnice pro pozemkový katastr a topografické mapy*“, které byly vydány jednak v roce 1936, jednak v 1952? (Výčet položek nemusí být úplný; stačí doplnit stručný přehled.)

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Cvičení 5/6

Jak byste označili toponyma, pro která platí, že mají cizí základ, ale přípona či II. člen složeniny má tvar domácího jazyka? Uveďte příklady!

KORESPONDENČNÍ ÚKOL

Cvičení 5/7

Zopakujte si vybrané pojmy, které souvisejí také s výkladem klasifikace onym, ale seznámili jste se s nimi již v kursu lexikologie a lexikografie: homonymie, paronymie, polysémie, synonymie, homofonie, homografie, klasifikace pojmenování podle expresivních příznaků (o té již tu byla řeč; srov. klasifikace: sémantická – hodnotová, „na škále“ a extenzivní: inherence, adherence, kontext; formální), hypero-/hypo-/kohyponymie, substrát, superstrát, adstrát (apod.; množinu pojmenování můžete sami

rozšířit na základě vlastní úvahy; zejména tam, kde si nejste jisti definicí a musíte informace dohledávat v literatuře!)

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Cvičení 5/8

Najděte ve slovnících a na internetu co nejvíce variant svého příjmení v cizích jazycích.

SHRNUTÍ KAPITOLY

V této kapitole jsme (opět především na základě výkladu R. Šrámka) upozornili na problémy vymezení onomastické gramatiky; tedy na problém gramatického popisu vlastních jmen (definice, obsahu a metod zpracování onomastické gramatiky). V kontextu s apelativy (s gramatickými vlastnostmi, formami apelativ) jde o kontrastní a diferenční deskripci (téměř v každé normativní nebo popisné gramatice, která si vlastních jmen všímá). Studium proprií však nemá „okrajový“ charakter (a nelze obcházet pojem „propriální plán jazyka“).

Zjistili jsme, že se interně onomastické aspekty popisu onym různí; buď v rámci analýzy difference od apelativ, nebo na základě omezení studia na slovotvorný (názvotvorný) mechanismus (fundace v intencích obecných pojmenovacích zákonitostí daného jazyka i začleňování proprií do jazykových promluv).

Shrnuli jsme předpoklady definování onomastické gramatiky v rámci současné teoretické a obecné lingvistiky i jako reflexe obecných vlastností proprií (strukturace a funkcí).

S tím souvisí onomastičnost onomastické gramatiky, kterou nelze koncipovat (pouze) jako variantu apelativní gramatiky. Je třeba podat obraz jevů a kategorií, které funkčně nesou onymický příznak.

Dále jsme shrnuli kategorie takového přístupu; elementární (*jazykový plán proprií*, jejich morfematickou strukturu) a *propriální sémantiku*); *sekundárně pak sémantický popis propriálně pojmenovacího motivu*. Upozornili jsme také na *speciální funkce ve společenské komunikaci a na konkretizaci vztahu onymického systému k pojmu gramatika* (s problematickým popisem pravidel a zákonitostí, neboť onomastika postrádá kategorii predikativnosti; jde o rovinu jazykových forem, konečnou množinu elementů, fungující systém).

Na základě textu V. Šmilauera jsme potom upozornili na význam studia toponomastiky jako dílčího oboru onomastiky, ale také na nebezpečí tohoto studia a na zásady, jimiž by se měli badatelů řídit. Dosavadní klasifikaci toponym jsme současně porovnali s klasifikací pro pozemkový katastr a topografické mapy a zvláštní případy toponymie. Součástí výkladu jsou i rady začínajícímu toponomastikovi.

6 VNITŘNÍ ČLENĚNÍ ONOMASTIKY

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

V poslední kapitole předkládáme pokus o tematické vymezení náplně a vnitřní struktura onomastiky jako relativně samostatné vědní disciplíny, který vychází z teoretického základu. Jedná se o model, který vytvořil R. Šrámek tak, aby si výsledný systém zachoval především primárně lingvistický charakter. Jednotné hledisko klasifikace systému onomastiky je tu (na nejobecnější úrovni) dáno funkčním pojetím proprií; zejména pak úlohou (účelem, významem, posláním) propriální sféry jazyka, jejím vznikem, vnitřním uspořádáním, vztahem k fundujícímu jazyku a úlohou proprií ve společenské komunikaci.

CÍLE KAPITOLY

Dozvíte se

- návrhu klasifikačního systému onomastiky jejích subdisciplín a postavení v systému věd ostatních
- možnostech další klasifikace onomastických systémů

Budete schopni

- zařadit konkrétní oblast onomastického výzkumu do systému
- pracovat s jednotlivými pojmy předkládané klasifikace v souladu se záměry onomastického výzkumu

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

klasifikace, teorie, metodologie, terminologie, onomastika, prameny, třídy vlastních jmen, geonyma, choronyma, oikonyma, anoikonyma, hydronyma, oronyma, agronyma, hodonyma, kosmonyma, bionyma, antroponyma, theonyma, zoonyma, fytonyma, chrématonyma, subdisciplíny, vědní obory, lexikografie, literární onomastika, mytologická onomastika, socioonomastika, psychoonomastika, historie, archeologie, osídlení, etnogeneze, kulturní a sociální dějiny, etnografie, etnologie, národopis, antropologie, právo, geografie, geomorfologie, kartografie, politická onomastika, kartografie, areálová

onomastika, matematika, statistiky, počítačová onomastika, škola, výchova, popularizace, život onomastiky, dějiny onomastiky, organizace onomastické činnosti, bibliografie

PRŮVODCE TEXTEM

Navržené řešení R. Šrámka tvoří otevřený systém a nevyjmenovává všechny možné detaily. Podrobnosti je možné doplnit v průběhu práce se systémovým návrhem; detaily se dají včlenit do některé z uvedených kategorií (skupin, tříd), popř. lze podle potřeb vytvořit skupiny nové. V každém bodě navrženého řešení specifikuje R. Šrámek daný jev takovými příznaky, které mají propriálně systémovou relevanci.

Jedná se o příznaky: specificky propriální, propriálně systémový, funkční, propriálně strukturní, propriálně pojmenovací, motivační, komunikační, areálový, sociální, kvantitativní, „stylistický“. Vzhledem k blízkosti některých témat (popř. k problému, jak odlišit jednotlivá témata navzájem) se mohou obsahy některých skupin doplňovat nebo i překrývat. Autor systému předpokládal už v době jeho počáteční kategorizace, že bude nutné některé odkazy v budoucnu dále specifikovat. (Šrámek 1999)

Návrh klasifikační soustavy

(1) Obecná onomastika

(1.1) Obecná teorie a metodologie

(1.11) Onomastika jako vědecká disciplína, definice, vymezení od jiných disciplín ap.

(1.111) Vztah *apelatívum* - *proprium*

(1.12) Podstata vlastního jména (VJ), pojmy .onymum' (.proprium'), .onymie'

(1.13) Funkce VJ, pojem .propriální funkce'

(1.14) Propriální sémantika, obsah VJ, význam VJ, smysl VJ

(1.15) Propriálně pojmenované objekty (.propriální objekt'), odpovídající třídy VJ

(1.16) Propriálně pojmenovací motivy, jejich typologie a klasifikace

(1.17) Propriálně pojmenovací akt, propriálně pojmenovací model, jeho struktura

(1.18) Jazyková stavba *propria*, klasifikace *proprií* podle ní

(1.19) Systémovost *proprií*, propriální systém, propriální norma

(1.1.10) Propriální sféra (plán) jazyka, vznik, struktura, systémovost, vývoj, funkce

(1.1.11) Zakotvení VJ a propriální sféry v systému fundujícího jazyka, vztah k vývoji

(1.1.12) Variabilita v propriální sféře (v pojmenovacím procesu, v užívání VJ, v jazykovém kontaktu)

(1.1.13) VJ v komunikaci, textech, jejich pozice a funkce

(1.1.14) Propriální zásoba (.onymie') jazyka, regionu, její inventář a uspořádání, třídy VJ, časové nebo sociální vrstvy etc.

- (1.1.15) VJ jako odraz mimojazykového (jen obecně, konkrétně viz (1.2) – (1.3)...) (1.1.16) Onomastika a jiné vědní disciplíny (jen obecně, viz též (1.1), konkrétně (1.3)...) (1.1.17) Výzkumné a pracovní metody onomastiky a v onomastice (viz též (1.3)...) (1.2) Terminologie onomastiky a v onomastice

(1.21) Všeobecné problémy onomastické terminologie

(1.22) Definice základních pojmů (kategorií), např. *onomastika*, *vlastní jméno*, *.onymie'*, *.onymický systém'*, *Jazyková struktura VJ'*, *.třída VJ'*, *.propriální typ'*, *.propriální obsah'*, *.význam propria'*, *.propriální funkce'*, definování jednotlivých tříd a typů proprií, např. *toponym(um)*, *oikonym(um)*, *pomístní jméno*, *rodné jméno*, *dvoujmennost*, *dvoujmenná soustava*, *přezdívky*, *jméno obyvatel-ské*, *chrématonymum* atd.

(1.23) Jiné termíny a pojmy, které se vztahují na teorii a metodologii onomastiky, např. *proprializace*, *apelativizace*, *transonymizace*, *topolexém*, *propriální etymon*, *antropoformant*, *toposujvc*, *propriálně morfémová struktura*, *topoglosa*, *propriální areál*, *onomastická mapa*, *onomastický atlas*, *kontaktní jméno*, *propriální vrstva*, *propriální norma*, *onomastická gramatika*, *onomastická lexikografie* atd.

(1.24) Jiné lingvistické termíny přejaté do onomastiky (často s významovou specifikací), např. *model*, *pojmenovací motiv*, *obsah*, *struktura*, *suffix* atd.

(1.25) Vývoj onomastické terminologie (tematicky, podle jazyků, času, škol ap.)

(1.26) Rozdíly v onomastické terminologii (podle jazyků, škol ap.), např. *onomastikon*: 1. slovník VJ, 2. zásoba VJ, *onymie*.

(1.27) Bibliografie a organizace zpracování onomastické terminologie

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Cvičení 6/1

Doložte původ 6 přezdívek, které znáte, a uveďte, jak vznikly. Ohodnoťte jejich expresivní charakter sémanticky (na škále i podle sémantického členění) a formálně. Jak odlišíte *přezdívku* a *přízvisko*?

(2) Prameny onomastiky

(2.1) Obecná problematika onomastických pramenů

(2.2) Písemně fixované prameny (podle jazyků, dob, území, druhů pramenů podle třídění VJ apod.)

(2.3) Prameny písemně nefixované (např. nářeční podoby VJ, v lidovém podání ap.)

(2.4) Jiné, nejazykové prameny (např. archeologické nálezy, geomorfologické znaky krajiny, způsob dobývání půdy, meteorologické jevy, normy společenského života, patrocina atd.)

(3) Jednotlivé třídy vlastních jmen

(3.1) Geonyma

Geonyma jsou VJ pro ty druhy onymických objektů, které leží v krajině a jsou kartograficky fixovatelné v mapových dílech.

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999

Patří sem:

(3.11) **Choronyma**; tedy jména zemí, krajů, oblastí a regionů

(3.12) **Oikonyma**, tedy jména sídelních objektů (vsí, měst, místních částí, hradů, zámků apod. (**místní jména sídelní**))

(3.13) **Anoikonyma**, tedy jména nesídelních objektů (**pomístní jména**):

(3.131) **hydronyma**, tj. jména vod tekoucích i stojatých (včetně přehrad, jiných umělých nádrží apod.

(3.132) **oronyma**, tj. jména útvarů vertikální členitosti zemského povrchu (hor, vrchů, štítů, strání, skalních útvarů, pohoří (obd. též propastí, průsmyků, horských sedel, údolí apod.)

(3.133) **jména traťová či pozemková**: pojmenování pozemků, zejména zemědělských (**agronyma**): parcel, polí, chmelnic, vinic, pastvin, luk, lesů

(3.134) **hodonyma**, tedy: názvy (vlastní jména):

- komunikací (dopravních cest): stezek, silnic, cest, tunelů, dálnic, ulic, veřejného prostranství, železničních komunikací apod.)
- objektů na komunikacích: např. mostů, železničních stanic, zastávek hromadné dopravy apod.

DALŠÍ ZDROJE

Lutterer – Šrámek 1997:5-6, k uličnímu názvosloví také Harvalík 2004:29-34

Z hlediska užšího výkladu můžeme **klasifikaci geonym** dále upřesnit.

(3.11-3.13) **Toponyma**; zejména:

(3.12) **Oikonyma** = VJ pro osídlené objekty (včetně zpustlých):

VJ domů, skupin domů, sídlišť, vsí, městeček, měst (*urbonyma*) a jejich (místních) částí, hradů, zámků, mlýnů, továren...

(3.13) Anoikonyma = VJ pro neosídlené objekty, především:

(3.131) *hydronyma* = VJ pro mokřady, bažiny, prameny, zřídla, potoky, řeky, jezera, rybníky, vodní nádrže, moře, oceány, zálivy, kanály, mořské proudy, vodopády, soutoky a ústí vodních toků, příbřežní jména (užívají jich zejména rybáři)...

(3.132) *oronyma* = VJ pro vertikální členění zemského povrchu: vyvýšeniny, hůrky, kopce, hory, skály, výčnělky, vrcholy, skalní stěny, srázy, úbočí, sedla, průsmyky, horstva..., doliny, strže, sníženiny, jámy, jeskyně, roviny...

(3.133) *agronyma* = VJ pro ekonomicky (obvykle agrotechnicky) využívané plochy, např. VJ pro pole, skupinu polí, lány, louky, lesy, pastviny, vinice, chmelnice, konopná pole ap. Volně lze sem přiřadit VJ pro zemi ještě neobdělanou, pustou;

(3.133) *hodonyma* - VJ pro komunikační spoje jako např. stezky, polní cesty, cesty se speciálním účelem (např. *Draha* - vypouštěl se dobytek, *Umrlčí cesta* - chodil pohřební průvod), silnice, staré obchodní, vojenské, poutní cesty *Hedvábná cesta*, *Švédský chodník*, *Hostýnský chodník*); VJ pro zařízení spojená s cestami, cestováním, např. mosty, lávky, železnice (*Bergbahn* v Norsku), letiště (*J.-F.-Kennedy-Airport New York*), přístavů a mol atd.

Některá VJ nelze zařadit jednoznačně: *Suezský průplav* – jde tu o *hydronymum* („vodní objekt“) nebo o *hodonymum* („dopravní tepna“).

(3.11) *choronyma* = VJ pro části zemského povrchu, které nejsou pojmenovány anoikonymicky. Tyto části vznikly:

- přirozenou cestou; existují pak VJ pro pouště, regiony, světaříly (*Sahara*, *Uherská pusta*, *Evropa*)
- lidskou činností: VJ pro země, stáry, sdružení zemí, států, pro kraje, regiony, gubernie, okresy nebo jiné administrativní celky, národní parky ap.

(3.14) *kosmonyma* (*astronyma*) jsou VJ:

- A. galaxií, planet, hvězd, hvězdokup ap.
- B. geonymických objektů na planetách, hvězdách a jiných nebeských tělesech
- C. umělých kosmických těles (*Sputnik*, *Challenger*, *Mir*, *Buran*, *Explorer...*)

(3.01) Geonyma a jiné třídy VJ (např. reflexe vzájemného vztahu oikonym a antroponym)

(3.02) Standardizace geonym

(3.2) Bionyma

Bionyma jsou VJ pro živé (nebo jakoby živé) objekty; ty jsou fixovány v sociálních (společenských) vztazích.

(3.21) Obecná problematika

(3.211) Antroponyma

(3.2111) Struktura a obsah propriálního pojmenování osoby (jedno-, dvou-, vícejmennost, protiklad oficiálního a neoficiálního pojmenování atd.)

(3.2112) Rodné (křestní) jméno na oficiální úrovni (zásoba, prameny, vývoj, klasifikace..., volba, móda, dědictví atd.)

(3.2113) Rodné jméno na neoficiální úrovni (hypokoristika, deminutiva..., přechod ke jménům oficiálním, regionální diference, vztah k dialektům,...)

(3.2114) Příjímí, příjmení (vznik, funkce, stabilizace....)

(3.2115) Ostatní členy struktury úplného oficiálního pojmenování osoby (např. *Anton Pavlovič Čechov*)

(3.2116) Neoficiální, tzv. živé pojmenování osob, jeho struktura, obsahové a pojmenovací modely, noremny a jiné vlastnosti atd.

(3.2117) Přezdívková a posměšná vlastní jména osob

(3.2118) Pseudonyma, kryptonyma

(3.2119) Skupinová antroponyma

a) obyvatelská jména (*Pražan, Jihočeš, Švýcar*)

b) etnonyma (*Slovan, Čech, Němci, Finové*)

c) rodinná a rodová jména (*Novákovi, Dočkalovi, něm. Müllers; Přemyslovci, Piastovci, něm. Habsburger, Hohenzollner*)

(3.211.10) Standardizace antroponym, antroponyma a právo

SAMOSTATNÝ ÚKOL

Cvičení 6/2

Vysvětlete vznik následujících příjmení: *Matějček, Moravec, Sládek, Zábrodský, Hlaváč*

(Čechová – Oliva 1993)

ÚKOL K ZAMYŠLENÍ

Cvičení 6/3

V jedné obci žijí *Dvořákovi, Zemanovi, Šafářovi, Svobodovi, Štolbovi, Kočovi*. Pokuste se vysvětlit původ těchto příjmení (podle sociálního úvodu předků nositelů daných příjmení). (Čechová – Oliva 1993)

(3.2110) Nepravá antroponyma

Patří sem VJ postav mytologických, pohádkových, alegorických, hraček (např. panenek) apod.

(3.212) Theonyma (např. *Alláh, Diana, Perun*)

(3.213) Zoonyma

a) pravá = VJ pro existující zvíře (pes *Sultán*, kráva *Stračena*)

b) nepravá = VJ pro zvířata mytologická, z pohádek ap. (kůň *Šemík*, *Pegas*)

(3.214) Fytonyma (*Semtská lípa, dub Napoleon*)

(3.22) Chrématonyma

Chrématonyma jsou VJ pro propriální objekty, které jsou výsledkem lidské činnosti a které jsou zakotveny nikoli v přírodě, ale v ekonomických (výrobních, obchodních aj.), politických a kulturních vztazích. Hranice mezi jednotlivými skupinami (např. mezi 3.2212 a 3.2213) mohou být plynulé.

(3.221) Obecná problematika

(3.2211) Jména výrobků

a) jednotlivého výrobku (zvon *Václav*)

b) produkovaných v sérii/sériích (cigarety *Marlboro*, krém *Nivea*, auto *Škoda-Felicia*)

(3.2212) VJ společenských institucí, organizací, zařízení (*Masarykova univerzita, Vlastivědný spolek moravský, Národní divadlo v Praze, Wiener Symphoniker, Schalke 04 Gelsenkirchen,...*)

(3.2213) VJ společenského jevu (*Den matek, Velká francouzská revoluce, Tour de France*)

(3.2214) Jiné druhy chrématonym, např. jména vyznamenání, historických dokumentů ap.

(3.221401) Chrématonyma a právo, ochranné známky, reklama apod.

(3.221402) Chrématonyma a jiné druhy VJ (např. využití toponym ve jménech turistických agentur -*Rhodos, Las Vegas, Roma, Modrý Jadran*. Atd.)

(4) Subdisciplíny onomastiky, vztah onomastiky k jiným vědním oborům

(4.1) Obecná problematika podle disciplín

- (4.10) Vznik dílčích disciplín v onomastice, jejich teoretický a metodologický aparát ap.)
- (4.11) Onomastika a gramatika (v nejširším slova smyslu)
- (4.111) Vztah onomastika - gramatika, tzv. onomastická gramatika (obecná problematika, terminologie ap.)
- (4.12) Vznik a funkce propriální sféry jazyka
- (4.13) Onomastika a sémiotika, onomastika a sémantika, sémantika vlastních jmen
- (4.14) Onomastika a lexikologie, lexikologie propriální sféry jazyka
- (4.15) Propriálně pojmenovací akt, propriálně pojmenovací motiv, jazyková struktura proprií, onymická norma
- (4.151) Propria (onymická norma) a mluvnická norma jazyka
- (4.152) Postavení a funkce proprií v komunikaci (v jazykových promluvách, propria a text)
- (4.16) Onomastika a stylistika, stylistika vlastních jmen
- (4.17) Grafická stránka vlastních jmen, standardizace proprií
- (4.18) Onomastika a vývoj jazyka, onomastika a historický popis jazyků (příbuzných i nepřibuzných)
- (4.19) Onomastika a etymologie, tzv. etymologická onomastika
- (4.1.10) Onomastika a dialektologie, propria a systém dialektu, zvl. jejich vývoj, slovní zásoba a slovtvorba
- (4.1.11) Onomastika a jazykový kontakt, tzv. kontaktní onomastika

(4.2) Obecná problematika podle zaměření

- (4.20) Podle kontaktních jazyků
- (4.21) Podle chronologického aspektu
- (4.22) Podle areálového aspektu
- (4.23) Substituční procesy, jejich typologie a klasifikace, tzv. propriální páry
- (4.24) Onomastická rekonstrukce, onomastický rekurs
- (4.25) Jazykový kontakt jako odraz mimojazykového
- (4.26) Onomastika a lexikografie, tzv. onomastická lexikografie

(4.3) Obecná problematika onymie, odlišnost od „apelativní“ lexikografie

- (4.31) Lexikografie slovníku vlastních jmen
- (4.32) Slovníky podle tříd neb druhů proprií
- (4.33) Druhy hesel, jejich jazyková standardizace
- (4.34) Stavba heslového odstavce ve slovníku proprií
- (4.35) Abecední a tematicky (věcně) organizované slovníky
- (4.36) Katalogy proprií, katalogy lemmat, index proprií
- (4.37) Retrogradní slovník vlastních jmen
- (4.38) VJ v neonomastických slovnících, zejm. etymologických, historických a dialektových
- (4.39) VJ a úřední (statistické aj.) lexikony obcí, osob ap. Standardizace VJ a onomastická lexikografie
- (4.40) Počítače, databáze a onomastická lexikografie

(4.4) Literární onomastika

- (4.41) Obecná problematika, vztah onomastika – literární věda
- (4.42) Podle tříd proprií
- (4.43) Podle autorů
- (4.44) Podle literárních forem
- (4.45) Podle poměru k onymii daného jazyka
- (4.46) Podle stylistického aspektu a funkcí VJ v literárním textu
- (4.47) VJ jako předmět zkoumání literární vědy

(4.5) Mytologická onomastika

- (4.51) Obecná problematika
- (4.52) Podle tříd jmen
- (4.53) Podle chronologického a (nebo) areálového aspektu
- (4.54) Podle druhů mýtů (dle mytologických klasifikací)
- (4.55) Podle tradice v jednotlivých kulturách

(4.56) Socioonomastika

- (4.561) Obecná problematika
- (4.562) Podletřídjmen
- (4.563) Podle sociálních, sociologických kritérií
- (4.564) Vlastní jména v sociálních vědách, v sociologii

(4.57) Psychoonomastika

- (4.571) Obecná problematika
- (4.572) Podle tříd jmen
- (4.573) Podle psychologických kritérií
- (4.574) Vlastní jména v psychologické interpretaci

ŘEŠENÁ ÚLOHA

Cvičení 6/4

Některé onomastické subdisciplíny jsme v této opoře nezmínili v 1. – 5. kapitole (srov. výše), ale v přehledu systematické klasifikace oboru je nelze vynechat. Informace o jejich obsahu i rozsahu snadno dohledáte v doporučené literatuře. Které z následujících oborů jsme tedy v rámci jednotlivých kapitol vyložili? Je to:

- a) Literární a politická onomastika
- b) Mytologická onomastika
- c) Socioonomastika a psychoonomastika

(4.58) Onomastika a historie, archeologie

- (4.581) Obecná problematika
- (4.582) Onomastika jako pomocná věda historie, archeologie
- (4.583) Historiografie, archeologie jako pramen onomastické práce, typologie a hodnocení pramenů
- (4.584) Historická dokumentace (doklady, časové vrstvy) z hlediska onomastiky
- (4.585) Archeologie a onomastika, onomastika a archeologie

(4.59) Onomastika a osídlení

- (4.591) Obecná problematika
- (4.592) Odraz osídlovací činnosti v onymii (na úrovni propriálních lexémů/etymonů, struktur VJ, pojmenovacích motivů, propriálních areálů, regionálních systémů jmen, přenášení proprií ap.)
- (4.593) Typologie osídlovací činnosti a odraz v typologii jmen (např. u mytebních jmen řada *Ochoz, Újezd, Osek, Seč, Proseč, Rozseč, Polom, Porubá, Zhoř, Žďár*, v němčině *-schlag, -reuth, -grtin* aj.)
- (4.594) Vrstvy osídlení a vrstvy jmen, chronologická závislost, jádrová území, směry a intenzita rozšiřování, směry postupu, odraz v typologii jmen
- (4.595) Osídlovací procesy a třídy proprií
- (4.596) Osídlovací procesy a jazykový a onymický kontakt, etnogenetický aspekt

(4.5.10) Onomastika a etnogeneze

(4.5.11) Onomastika a kulturní a sociální dějiny

(4.5.12) Onomastika a etnografie, etnologie, národopis, antropologie

(4.5.13) Onomastika a právo - právní aspekty výběru, dávání a užívání vlastních jmen, standardizace jmen, jméno a ochranná známka ap., právní aspekty vztahu onymických systémů (a jim odpovídajících zákonů a předpisů) různých jazyků, např. při „překládání“ jmen, užívání exonym ap.

(4.5.14) Onomastika a geografie, geomorfologie, kartografie

- (4.5.141) Obecná problematika
- (4.5.142) Onomastika jako pomocná věda geografická, kartografická
- (4.5.143) Odraz geomorfologických faktů v onymii
- (4.5.144) VJ v mapových dílech

(4.5.15) Politická onomastika

(4.5.16) Kartografická demonstrace onymie, areálová onomastika

- (4.5.161) Obecná problematika, teoretická východiska a metodologické principy areálové (jazykové zeměpisné) onomastiky
- (4.5.162) Rozdíly ‚areálu onymického‘ od ‚areálu apelativního‘

- (4.5.163) Rozdíly onymický atlas, onymická mapa x apelativní atlas, apelativní mapy (jazykové, nářeční mapy a atlasy). Odlišnost příprav a interpretací
- (4.5.164) Onymický areál, onymický atlas, onymická mapa a vývoj jazyka, hranic dialektů, povahy a dimenzí jazykových kontaktů ap.
- (4.5.165) Onymické areály a dějiny osídlení a kulturních kontaktů

(4.5.17) Onomastika a metody matematiky a statistiky

- (4.5.171) Obecná problematika
- (4.5.172) Aspekt kvantity v onomastice, kvantitativnost jako manifestace systému, jeho stability i variability a vývojových procesů, využití statistických metod
- (4.5.173) Pojmy a kategorie frekvence, hustota, produktivita, průměr, onymická křivka ap.
- (4.5.174) Metody matematické lingvistiky v onomastice

(4.5.18) Počítačová onomastika

- (4.5.181) Obecná problematika
- (4.5.182) Problematika formalizování onymického materiálu pro počítačové zpracování
- (4.5.183) Příprava a vyhotovení databází a možnosti a způsoby využití v onomastice (např. formální typologie VJ, index a-tergo, statistické a kvantitativní údaje z databází velkého rozsahu ap.)

(4.5.19) Onomastika a škola, výchova

- (4.5.191) Onomastická problematika v učivu na základních a středních školách
- (4.5.192) Onomastika jako předmět vysokoškolského, doktorandského studia a diplomových a habilitačních prací
- (4.5.193) Onomastika a jazyková kultura

(4.5.20) Popularizace onomastiky

- (4.5.201) Formy, metody, témata
- (4.5.202) Problematika onomasticky popularizačních děl (slovníků, pojednání, map...)
- (4.5.203) Poskytování onomastických informací (rad, doporučení, výkladů ap.) veřejnosti
- (4.5.204) Onomastika a internet, CD-ROM, onomastické pořady v rozhlase a v televizi

(4.5.21) Život onomastiky jako vědecké disciplíny

(4.5.211) Dějiny onomastiky

- (4.5.2111) Obecná problematika
- (4.5.2112) Podle jazyků
- (4.5.2113) Podle zemí, států, regionů
- (4.5.2114) Podle postavení onomastiky v systému vědeckých disciplín

(4.5.212) Organizace onomastické činnosti

- (4.5.2121) Instituce, výzkumná centra
- (4.5.2122) Organizace, komise, rady (nikoli redakční), výbory ap.
- (4.5.2123) Kongresy, konference, semináře, kolokvia
- (4.5.2124) Výzkumné projekty (domácí, v mezinárodní spolupráci)

(4.5.22) Onomastická bibliografie (podle jazyků, podle území, podle center, podle osob...)

- (4.5.221) Bibliografie bibliografií
- (4.5.222) Časopisy, periodika
- (4.5.223) Sborníky a zprávy z kongresů, konferencí, seminářů ap,
 - a) Úvody, učebnice, příručky onomastiky
 - b) Sborníky věnované osobám
 - c) Knižní monografie, slovníky, atlasy, samostatné brožury
 - d) Studie, články, mapy, atlasy otištěné časopisecky nebo ve sborníku
 - e) Recenze, referáty o publikacích, o činnosti
 - f) Stati s biografickou tematikou (k výročím, vyznamenání osob, nekrology)
 - g) Ostatní
- (4.5.224) Onomastická biografie

KONTROLNÍ OTÁZKA

Cvičení 6/5

Jaké z následujících tvrzení není jednoznačně správné?

Dějiny onomastiky můžeme sledovat:

- a) podle reálných jazyků zemí, států či regionů, v nichž jsou pojmenování doložena (a podle jejich typů)
- b) Podle postavení onomastiky v systému vědeckých disciplín
- c) Podle užitých forem výzkumu, metod a prostředků a podle tematického členění oboru

(5) Jiné

DALŠÍ ZDROJE

Šrámek 1999

SHRNUTÍ KAPITOLY

Návrh klasifikační soustavy, který předkládáme v poslední kapitole, shrnuje pojetí:

- (1) obecné onomastiky (obecná teorie a metodologie, terminologie onomastiky a v onomastice)
- (2) klasifikace pramenů onomastiky
- (3) jednotlivých tříd vlastních jmen:
 - (3.1) geonym, tedy choronym, oikonym, anoikonym (hydronym, oronym, agronym a hodonym; kosmonym)
 - (3.2) bionym, tedy antroponym (pravých a nepravých), theonym, zoonym a fytonym
 - (3) chrématonyma (obecně, jmen výrobků, společenských institucí, organizací, zařízení, společenského jevu apod.
- (4) subdisciplín onomastiky, vztahu onomastiky k jiným vědním oborům:
 - (4.1) podle disciplín
 - (4.2) podle zaměření
 - (4.3) z hlediska onymie a odlišnosti od „apelativní“ lexikografie
 - (4.4) specificky u problematiky jednotlivých subdisciplín; sem patří:

- literární onomastika, mytologická onomastika, socioonomastika, psychoonomastika,
- vztah onomastiky a historie, archeologie
- vztah onomastiky a osídlení
- vztah onomastiky a etnogeneze
- vztah onomastiky a kulturních i sociálních dějin
- vztah onomastiky a etnografie, etnologie, národopisu, antropologie
- vztah onomastiky a práva
- vztah onomastiky a geografie, geomorfologie, kartografie
- politická onomastika
- kartografická demonstrace onymie, areálová onomastika
- vztah onomastiky a metod matematiky a statistiky
- počítačová onomastika
- vztah onomastiky a školy, výchovy
- popularizace onomastiky
- život onomastiky jako vědecké disciplíny
- dějiny onomastiky

Vnitřní členění onomastiky

- organizace onomastické činnosti
- onomastická bibliografie

(5) jiné

KLÍČ KE CVIČENÍM

Řešení 1/1:

- Jména označují osoby (příslušníky národů) pomocí typických přípon: *-ák, -ík, -(an)da, -ka, -(i)án, -(án)ec*; dále neupravená adaptace typu *Jenki*. Tyto typy mohou označovat osoby podle původu nebo místa bydliště.
- Jména jsou motivována původním pojmenováním národností.
- Expresivní: *Frantík, Rusanda, Čechanda, Prajzák, Talián, Jenki*; kolokvialismy: *Moravák, Moravačka, Rakušák*; neutrální: *Hispánec*

Řešení 1/3

Funkce sociálně klasifikující: *Mařka, Tonička, Janek od Zvonu, Achnaton*

Funkce charakterizační: *Lesana, Masorád, Hrdopyška*

Funkce asociační (evokační, popř. konotační): *Napoleon, Barunka, Metuzalém*

funkce mytizační: *Blaník, Bivoj*

Funkce estetická (poetická): *Rumcajs, Eulálie Čubíková*.

Řešení 1/4

- v toponomastice (tj. ve vědě o toponymech) a antroponomastice (tj. ve vědě o antroponymech)
- b
- a

Řešení 1/5

Divadlo Bolka Polívky, Gottwaldov, Halleyova kometa, Chemnitz – Karl-Marx-Stadt, Katowice – Stalinogród, koncern Baťa, a. s., náměstí E. Beneše, Německý Brod - Havlíčkův Brod, Oběti nacismu, Parkan/Parkany – Štúrovo, Sveta Anastasija – Bolševik, třída 17. listopadu, ulice Československých legií, vila Tugendhat, Zemanova cukrárna a kavárna Brno, a. s., Zlín – Gottwaldov

Řešení 1/6

... např. používání podob *Falklandy a Malvíny, Republika Makedonija – Poranešna Jugoslovenska Republika Makedonija* (tj. bývalá jugoslávská republika Makedonie), *Perský záliv – Arabský záliv, Podkarpatská Rus – Zakarpatská Ukrajina*.

Řešení 2/1

- c
- Reálné: např. *ves' Bohunice, muž' Pavel Novák, hotel' Kozák, sériový výrobek' zubní pasta Kaladont'*

Nereálné: např. pohádková postava *Honza*, .literární postava' *Josef Švejk*,
literární toponymum řeka *Orše*, mytologické zoonymum kůň *Pegas*

Jevy: např. významný den *Vánoce*, *Nový rok*, *Den učitelů*

Vztahy: např. *Postupimská dohoda*, *Kutnohorský dekret*

3. b

Řešení 2/2

Objekty jednodenotátové (singulativní): např. ‚konkrétní řeka‘ = *Odra*, ‚konkrétní osídlené místo‘ = *Brno*, *Ubušín*, *Stará Lhota*, ‚ta a ta hora‘ = *Praděd*, ‚ta a žádná jiná osoba‘ = *J. A. Komenský*, ‚konkrétní stavba, zařízení‘ = *J. F. Kennedy-Airport New York*, ‚ten a ten výrobek‘, např. loď *Queen Elisabeth*).

Objekty vícedenotátové (mnohodenotátové): příjmení *Novák*), *Praha* = ‚město, kopec, kino, hotel, loď, letadlo, oplatky, letní tábor, zmrzlinový pohár, rozhlasová stanice, časopis...

Řešení 2/3 ... možnost c

Řešení 2/4

- např. *Brňan*, *Čech*
- *heterogenní*:
 - rysy spojující: např. toponym *Brno*, *Česko*; vzniká kategorie jmen obyvatelských a etnonymických (popř. patronymických v rámci pojmenování lidí a čeledi)
 - rysy diferencující jsou vymezeny antroponymem konkrétního jedince; např. *Jan Novák*
- *homogenní*:
většinou vznikají sériovou výrobou a mohou být vlastně vytvořeny libovolnou řadou (posloupností) jednotlivin o týchž vnitřních i vnějších vlastnostech. Tento typ objektů je charakteristický pro tzv. *chrématonyma*

Řešení 2/5

1. *Exonymum* je „vnější“ označení, které se vztahuje k podobě vlastního jména (*propria*, například zeměpisného toponyma, osobního jména, antroponyma atd.), jímž lidé nějaké kulturní oblasti (jazyka, kraje, země apod.) označují objekty a osoby mimo tuto oblast (např. Řím místo *Roma*, Švýcarsko místo *die Schweiz*, Eskymáci místo *Inuit* atd.).
Endonymum je naopak „vnitřní“ jméno, kterého užívá místní skupina obyvatel. Tedy toponymum (vlastní jméno zeměpisné) geografického objektu v jednom z jazyků vyskytujících se v oblasti, kde objekt leží.
2. Hodnocení exonym:
(1) Podle původu:

- Národní: např. č. *Paříž* místo fr. *Paris*, č. *Mnichov* místo něm. *München*, něm. *Mailand* místo it. *Milano*
 - Mezinárodní: např. *Praha* v češtině i ve slovenštině
- (2) Podle frekvence výskytu:
- Živá: *Kodaň, Londýn, Řím, Záhřeb, Vídeň, Drážďany, Temže, Pád*
 - ustupující (zastarávající): např. *Zvěřín – Schwerin, Gotinky – Göttingen, Pětikostelí – Pécs, Solnohrad – Salzburg, Královec – Kaliningrad, Hořov – Gorzów Wielkopolski*
 - historická (zastaralá): např. *Cařihrad – Konstantinopolis – Istanbul, Kouba – Cham, Děvín – Magdeburg, Dobrosol n. Dobrohora – Halle*
- (3) Podle míry a způsobu adaptace cizích zeměpisných jmen: např. neadaptované *Poitiers* apod.
- (4) Podle stupně překladu (částečný překlad endonyma): *Salzkammergut* – č. *Solná komora*, šp. *Cordillera Ibérica* – č. *Iberské pohoří*, angl. *Cambrian Mountains* – č. *Kambrické pohoří*, něm. *Chiemsee* – č. *Chiemské jezero*, čín. *Huang He* – č. *Žlutá řeka*, it. *Alpi Bergamasche* – č. *Bergamské Alpy*, pol. *Śląsk Górny* – č. *Horní Slezsko*

Řešení 3/1:

Bukovsko ... samota ležela (leží) v blízkosti bukového lesa

Holina... holé, zpravidla neúrodné místo (popř. vykácené místo v lese)

Jíloviště ... pozemek byl nazván podle jílovité půdy

Máčeň... místo podmáčené, mokré, bažinaté

Na Vejměňci ... pole patřilo k výměnku (nespisovně: vejměnek); úroda z něho patřila výměnkáři

Potůčky ... obec leží na březích dvou nebo více potoků (na jejich soutoku, v jejich blízkosti apod.)

Šibeňák ... na kopci stála šibenice (bývalo tam popraviště)

Záblatí... samota za blaty (tj. za močály, nokrou půdou, podmáčenými loukami), popř. za blátem (tj. za rozbláceným pozemkem)

Zálesí ... obec je za lesem (jde o pojmenování z hlediska obyvatel sousední obce)

Řešení 3/2:

1. Jména jsou motivována pojmenováními příslušníků národů
2. Původní (první?) nositelé těchto příjmení žili v zemích, které uvedené národy obývali, popř. to byli původní příslušníci těchto národů. Do Čech (popř. na Moravu nebo do Slezska) se přistěhovali (např. v rámci některé z kolonizačních vln).

Řešení 3/3

1. Kvůli vzájemnému rozlišení jednotlivých rodin *Fejtků*

2. Podle zaměstnání, činnosti, kterou otec, popř. děd apod. vykonával nebo vykonává, podle křestního (rodného) jména otce, děda. Zdrobnělina Vašíček mohla vzniknout proto, že nositel jména (Václav) byl malé postavy.
3. Jména po chalupách

Řešení 3/4:

Javorná – kolem městečka (nebo přímo v něm) rostly (rostou) javory

Spravedlnost – na kopci bylo popraviště; vykonávala se tam spravedlnost

Na dlouhé hati – cesta vedla mokřým terénem; proto byla zpevněna hatí („chodníčkem“: kulatinou, chvojím, větvemi, později i prkny apod.)

Blata – mokrá, blátivě pozemky, podmáčené louky, bažina

Mezihoří – obec se nachází mezi dvěma (popř. mezi vícero) horami

Trojmezí – v lese se stýkaly hranice tří panství nebo obecních katastrů; užívalo se také pro místo na hranici 3 zemí (států; např. u hory Třístoličnicku na Šumavě) i jinde

Čihadla – čihadlo bylo (je) místo určené k chytání ptáků, které tam (hlavně dříve) lapali ptáčníci (nejde o myslivecký posed!)

Pod pražskou cestou – cesta vede směrem na Prahu

Pařeziny – louka se nachází na místě vykáceného lesa; byla/je plná pařezů

Řešení 3/5:

Nebeský rybník... rybník bez stálého přítoku; má jen vodu „z nebes“; tj. z deště (napršenou)

Podboučí... pole pod bukovým lesem nebo porostem

U rasovny... rasovna byla obydlím rasa, pohodného (stavení bylo na okraji zástavby)

Na provazcích ... provazec byla stará délková míra, asi 25 metrů (na různých panstvích ale byla tato délka různá). Touto mírou se (s pomocí provazu) vyměřovaly pozemky.

Pojižár ... místo, kde před léty došlo k požáru; svého času: vypálené místo (*požár – pojižár – pojižár*)

Janovka... zakladatel prvotní zástavby, majitel nebo první obyvatel se jmenoval Jan (tebto typ pojmenování se prosazoval obzvláště tehdy, šlo-li původně o samotu)

V jitře ... jitro je stará plošná míra (1600 sáhů čtverečních, tj. asi 55,5 aru)

Na obci ... pozemek (louka) patřila (popř. ještě patří) obci; jde o obecní pozemek

Dubovec... dubový les (buď tam byl, nebo ještě je)

Kaliště ... bahnitě místo, bažina; kalné – kde se bahnili (bahní), „kálí/kálejí“ divocí vepři nebo vysoká zvěř

Kopanina... pozemek se obdělával kopáním (nebylo jej možno orat; zpravidla jde o pole na vymýceném svahu)

Zelená cesta... cesta, na které rostla tráva

Olšák ... kolem rybníka nebo v jeho blízkosti rostou (rostly) olše

Klapálek – podle klapání vodního kola

Řešení 3/6

... *hornopočernický, nymburský, řecký, španělský, borský, curyšský, vladivostocký, brandýský, tuniský, pruský, newyorský*...

Dochází tu zejména ke zjednodušení souhláskových skupin u typů:

- Řec-ko – řec- + -ský = -změna k- > -c- + ský = cský > cký = řecký,
- Brandýs – Tunis/-ko – Prus/-ko + ský = -sský > ský = brandýský, tuniský, pruský;
- Curych + -ský = změna ch š + -ský = curyšský,
- Vladivostok + ský = -k- > -c- + ský = cský > cký = vladivostocký...

Přídavné jméno *borský* se ovšem může vztahovat nejen k oikonymu *Bory*, ale třeba i ke jménu *Bor, Bora, Borsko* apod.

Řešení 3/9:

Příjmení vznikla ze jmen křestních (rodných): zkrácením a pomocí přípony *-ch*

Ve cvičení uvedená jména jsou obměnami rodných jmen *Jan, Jiří, Havel, Václav, Stanislav*

Řešení 3/11

Bukovice – kopec, na němž stojí vesnice (popř. kopec nad vsí), byl původně porostlý samými buky nebo převážně buky

Đábelka – název lesa či kopce, kde podle pověsti strašil ďábel, čert (nebo kde se něco „ďábelského“ stalo)

Dehetník – kopec, kde se pálením dříví vyráběl dehet

Hůrka – les na malé (nízké) hoře (hůrce)

Chotýšanka – jméno potoka protékajícího Chotýšany

Popovice – vesnice patřící původně popům (kněžím)

Ševcova skála – les se skálou patřil ševcovi, nebo se tam ševcovi něco (zlého) přihodilo apod.

Tábor – podle biblické hory Thabor u Nazaretu v Palestině; patrně podobný původ jako název města Tábora podle hory (původně Hradiště hory Tábor); odvozeně i pro místa, kde se tábořilo

Vosejk – les, kde rostly osiky (*vosika* – *vosejk*)

Řešení 3/14:

b) „Citové“ hodnocení může být:

- především sémantické:
Jména hodnocená „na škále“ (podle obsahu): s kladnou, neutrální či zápornou hodnotou

Jména hodnocená (podle rozsahu zastoupení expresivity): adherentní, inherentní, popř. kontextová

- Především formální (hláskový či morfematický sklad pojmenování)
(Srov. výklad k expresivitě ve studijní opoře k lexikologii a lexikografii)
- c) Jména dlouhá, zvláště složená, se zkracují; většinou se užívá jen první nebo druhé části jména, často v obměněné podobě (*Jaroslav – Jarda, Slávek... apod.*).

Řešení 4/2

Je-li zánik jednoho druhu objektu spojen se vznikem objektu jiného druhu (ves > zánik vsi > na místě zaniklé vsi vznikne les), dojde nejen k druhotné změně objektu (z oikonymického se stane anoikonymický), nýbrž i k systémovému přehodnocení původního jména sídlištního na nesídlištní, což má zpravidla důsledky nejen v rovině derivační (ves *Kunovice* > *Kunůvky, Kunovsko*), ale i strukturní (*Bořetice* > *Staré Bořetice*). Popř. vzniká jiné pojmenování (*Na staré vsi* - pole na místě zaniklé vsi *X*). (*Citace ze studijní opory.*)

Řešení 4/3:

- a) Jména byla utvořena derivačním postupem, sufixací příponou:
- *ov ...* od mužských osobních jmen
 - *ín ...* od ženských osobních jmen
- b) jména byla utvořena ze substantivních proprií (osobních, rodných/křestních: *Jan, Ondřej, Rudolf, Anna, Libuše, Tereza*)

Řešení 4/4

- staré jádro má typy *Jaroměřice, Budějovice, Budišovice, Budkovic, Zeletice* aj.
- první rozšíření je charakterizované posesivy typu *Dalečín, Hodonín, Ubušín, Věstín*
- navazují posesiva na *-ov* (*Budkov, Divišov, Hodov, Sulíkov, Vojkov*).

Řešení 4/5

Onomastická rekonstrukce

Rozumí se jí pohled zpět, tj. snaha po stanovení nejstarší možné podoby jména. Cílem je *rekonstrukce původní* (nebo aspoň *předpokládané*) *formy i významu jména*.

Onomastický rekurz

Metoda *rekurzu* počítá s existencí propriální sféry jazyka, ba s opozicí vůči apelativní sféře pracuje jako s funkčním protikladem. Svou rekonstrukční práci tedy zaměřuje na stanovení předpokládané podoby vlastního jména v jeho možné modelové podobě, která vyplývá ze znalosti zákonitostí propriálně pojmenovacích procesů.

(*Citujeme z textu této studijní opory.*)

Řešení 5/2:

Jména byla vytvořena ze spojení *řezat hrdla, jíst kozy, žít* (obecně: „žnout“, požínat) *seno*. Jedná se o jména složená. První člen složeniny je jmenný (má povahu objektu), druhý člen slovesný (vyjadřuje děj).

Řešení 5/5

- (1) jména dílů světa, oblastí (větších přírodních nebo administrativních celků), států, zemí, krajin, krajů, okresů (správních jednotek); ta jsou označena jako *choronyma*.
- (2) Jména místní (*oikonyma*), tj. jména lidských sídlišť a jejich částí, obcí, osad, místních částí (samot, mlýnů, mysliven, hájoven, cihelen, hospodářských dvorů, loveckých zámků, turistických chat apod.), význačných staveb (hradů, kostelů, lékáren, hostinců), jednotlivých domů, ulic, náměstí, nábřeží, mostů (ve městech), sadů apod.; ta jsou tradičně označena jako *toponyma*. Souhrn toponym jistého území se nazývá jeho *toponymií* (např. toponymie Hané, Slezska apod.).
- (3) Jména pomístní (*anoikonyma*) obvykle zahrnují:
 - 3.7 jména vod (*hydronyma*, nauka o nich bývá označována jako *hydronomastika*, nověji *hydronymie*): jména moří, jezer, rybníků, bažin; studánek, pramenů, potoků, řek, průplavů; peřejí, vírů, popř. brodů (nejsou-li chápány v komunikačním smyslu; srov. níže *hodonyma*); vodních nádrží apod.;
 - 3.8 jména tvarů členitosti povrchu zemského: terénních tvarů (*oronomastika*, *oronymie*), nerovností, horstev, pohoří, horských skupin, vrcholových tvarů (vrchů, kopců, kup, hřbetů, sedel apod.), orografických celků, horských skupin, vrchovin, úbočních a údolních tvarů, rovin, nížin, ostrovů a poloostrovů,
 - 3.9 jména pozemková a traťová (*hodonyma – hodonymie*), k nimž patří jména parcel a shluků parcel, pozemkových tratí, zemědělských honů, pastvin, polesí (revírů), lesních oddělení a oborů
 - 3.10 jména drobných přírodních útvarů, tj. skal, jeskyň apod.
 - 3.11 jména památkových předmětů, jako stromů památkově cenných nebo důležitých pro orientaci, božích muk, kapliček, mohyl ...
 - 3.12 jména komunikací (*hodonyma – hodonymie*), komunikačních prostředků a možností, ulic, cest, železnic, letišť, přístavů, lanovek, mostů, brodů apod.

Řešení 5/6

Jedná se o jména hybridní; můžeme odlišit několik typů:

- a) spojení cizího jména a jeho překladu (*Březi* na Českokrumlovsku = něm. *Wuretzhöfen*, kdy *Wuretz* = Dvorec; *hof* = něm. základ slova „dvůr“)
- b) existují paralelní jména; tj. obsahově si odpovídají (stejný podnět pojmenování), ale v každém jazyce vytvořena samostatně (osada *Hunova* = maď. *Hunfalva*, něm. *Hunsdorf*, sloven. *Huncovce* = nejde tu o překlad „z jazyka do jazyka“!)
- c) dvoujmennost (*Meziříčí – Uhretschlag/ Kaplicko* na jihu Čech, *Velká Bíteš – Heinrichs/* na Moravě)

Řešení 6/1

Pojmenování přezdívk a přízvisko se obvykle v češtině neodlišují. Chápu se jako synonyma. (Slovenský termín *priezvisko* však má jiný význam než české slovo *přízvisko*; *priezvisko* označuje totéž co české pojmenování *příjmení*!) Někdy se ale termín *přízvisko* ztotožňuje s termínem *přídomek* (podle SSJČ: *přídomek* = dopňující pojmenování ke jménu a příjmení osoby; původně ke jménu šlechtickému; např. Jiří z *Poděbrad*; srov. ale např. Petr *Chelčický*, Karel Havlíček *Borovský* aj.).

Řešení 6/2:

Hlaváč – z přezdívk (podle tělesného znaku)

Matějček – zdobnělina od jména *Matěj*

Moravec – zmíněný člověk nebo jeho předkové) pochází z Moravy (též označení obyvatel nejjihnějšího úseku Polska sousedícího s Opavskem, kteří mluví varietou opavských nářečí; toto osídlení sousedí též s tzv. „Prajzskou“); jméno *Moravec* najdeme také u Komenského.

Sládek – podle jména povolání /zaměstnání, činnosti): původní nositel byl sládkem

Zábrodský – člověk, který bydlel za brodem

Řešení 6/3:

Dvořákovi – dvořák pracoval ve dvoře, tj. na feudálním panství

Zemanovi – podle nižšího šlechtice, majitele pozemku nepatřícího králi ani vysokým feudálům

Šafářovi – podle správce, dohlážitela na velkostatku

Svobodovi – podle člověka, který byl svobodný, tj. nebyl poddaný feudálovi (jen panovníkovi)

Štolbovi – podle podkoního, správce panské konírny

Kočovi – ten, kdo jezdil s kočárem, s „kočem“, byl také kočí

Řešení 6/4: platí varianta a

Řešení 6/5 ... nesprávné jsou údaje sub c)

LITERATURA

BENEŠ, Josef: *O českých příjmeních*, Praha: Nakl. ČSAV 1962

BLANÁR, Vincent: *Teória vlastného mená*. (Status, organizácia a fungovanie v spoločenskej komunikácii). Bratislava 1996.

BOHÁČ, Zdeněk: Patrocinia jako jeden z pramenů k dějinám osídlení. *Český časopis historický*, 21/1973, s. 369-388

BUZAN, Tony a Barry: *Myšlenkové mapy: probud'te svou kreativitu, zlepšete svou paměť, změňte svůj život*. Vyd. 1. Brno: Computer Press, 2011

CURÍN, František: *Kapitoly z dějin českých nářečí a místních i pomístních jmen*. Universita Karlova Praha. Sborník pedagogické fakulty. KU: Praha 1970

ČECHOVÁ, Marie – OLIVA, Karel: *Hrátky s češtinou*. Praha: SPN 1993

DAVID, Jaroslav (2017): *Honorifikační toponymum*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: https://www.czechency.org/slovník/HONORIFIKAČNÍ_TOPONYMUM

DAVID, Jaroslav – MÁCHA, Přemysl: *Názvy míst. Paměť, identita, kulturní dědictví*. Host – Ostravská univerzita. Brno 2014.

DAVID, Jaroslav (2017a): *Politická onomastika*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: https://www.czechency.org/slovník/POLITICKÁ_ONOMASTIKA

DOKULIL, Miloš: Status tzv. vlastních názvů. *Slovo a slovesnost*, 38/1977, s. 311-319.

FILIPEC, Josef – ČERMÁK, František: *Česká lexikologie*. Praha: Academia 1985

HARVALÍK, Milan (2017a): *Endonymum*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/ENDONYMUM>

HARVALÍK, Milan (2017b): *Exonymum*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/EXONYMUM>

HARVALÍK, Milan: *Synchronní a diachronní aspekty české onymie*. Academia: Praha 2004

Historický lexikon obcí České republiky. 1869–2005 (2015). Díl I., II. Jiřina Růžková,

Josef Škrabal a kol., eds. Český statistický úřad: Praha 2015; dále: <https://www.czso.cz/csu/czso/historicky-lexikon-obci-1869-az-2015> (HLO 2015)

HOLUB, Zbyněk: *Jazykové doklady prehistorické podunajské migrace slovanského etnika na český jih*. Opava : Dolní Životice : Slezská univerzita v Opavě, Optys, 2014

HOSÁK, Ladislav – ŠRÁMEK, Rudolf: *Místní jména na Moravě a ve Slezsku*. I. A-L, II, M-Ž. Praha : Academia, 1970, 1980

JUNG, Carl Gustav: *Výbor z díla I. - Základní otázky analytické psychologie a psychoterapie v praxi*. Šlapanice: Nadační fond Holar 2017

KNAPPOVÁ, Miloslava (2017a): *Funkční onomastika*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: <https://www.czechency.org/slovník/FUNKČNÍ ONOMASTIKA>

KNAPPOVÁ, Miloslava: *Jak se bude vaše dítě jmenovat*. VI. vydání. Praha: Academia 2017b

KNAPPOVÁ, Miloslava: K funkčnímu pojetí systému vlastních jmen. SaS, 53,1992, s. 211-214

KNAPPOVÁ, Miloslava (2017d): *Literární onomastika*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: <https://www.czechency.org/slovník/LITERÁRNÍ ONOMASTIKA>

KNAPPOVÁ, Miloslava: *Naše a cizí příjmení v současné češtině*. I. a II. vydání. Liberec: TAX Az Kort 2002, 2008

KNAPPOVÁ, Miloslava (2017c): *Onymická funkce*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: <https://www.czechency.org/slovník/ONYMICKÁ FUNKCE>

KOPEČNÝ, František: *Průvodce našimi jmény*. Academia: Praha 1991.

LUTTERER, Ivan – ŠRÁMEK, R.: *Zeměpisná jména v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*. Slovník vybraných zeměpisných jmen s výkladem jejich původu a historického vývoje. Havlíčkův Brod: Tobiáš 1997.

MAJTÁN, Milan: Toponymum a onymická situácia. *Jazykovedný časopis*, 30,1979, s. 40-42.

MOLDANOVÁ, Dobrava: *Naše příjmení*. Praha: Agentura Pankrác 2004

OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše (et al.): *Pomístní jména v Čechách*. Praha: Academia 1995.

OLIVOVÁ-NEZBEDOVÁ, Libuše – MATÚŠOVÁ, Jana: *Index lexikálních jednotek pomístních jmen v Čechách*. ÚJČ ČSAV Praha, 1991.

PLESKALOVÁ, Jana (2017a): *Modelová klasifikace vlastních jmen místních*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: https://www.czechency.org/slovník/MODELOVÁ_KLASIFIKACE_VLASTNÍCH_JMEN_MÍSTNÍCH

PLESKALOVÁ, Jana (2017b): *Modelová klasifikace pomístních jmen*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: https://www.czechency.org/slovník/MODELOVÁ_KLASIFIKACE_POMÍSTNÍCH_JMEN

PLESKALOVÁ, Jana (2017c): *Onomastika*. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovník/ONOMASTIKA>

PLESKALOVÁ, Jana: *Publikace o pomístních jménech v Čechách*. [Posudky a zprávy]. *Naše řeč*, ročník 80 (1997), číslo 1, s. 34-37; dostupné z <http://nase-rec.ujc.cas.cz/archiv.php?art=7351>

PLESKALOVA, Jana: *Tvoření pomístních jmen na Moravě a ve Slezsku*. Jinočany: H+H 1992

PROFOUS, Antonín: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*. 1. díl - A-H. 2. díl - Ch-L. 3. díl - M-Ř. Praha: Česká akademie věd a umění, 1947, 1949, 1951. Dostupné z <http://mjc.ujc.cas.cz/>

PROFOUS, Antonín – SVOBODA, Jan: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*. 4. díl - S-Ž. Praha: Česká akademie věd a umění, 1957. Dostupné z <http://mjc.ujc.cas.cz/>

PROFOUS, Antonín – SVOBODA, Jan – ŠMILAUER, Vladimír: *Místní jména v Čechách. Jejich vznik, původní význam a změny*. 5. díl - Dodatky. Praha: Nakl. Československé akademie věd, 1960. Dostupné z <http://mjc.ujc.cas.cz/>

RAMEŠ, Václav: *Po kom se jmenujeme?* Encyklopedie křestních jmen. Praha: Libri 2003

Retrospektivní lexikon obcí Československé socialistické republiky. 1850-1970. I. díl, sv. 2. Praha : Fed. stat. úřad : SEVT, 1978 (RLO 1978)

SVOBODA, Jan: *Staročeská osobní jména a naše příjmení*. Praha, Nakl. ČSAV 1964

ŠMILAUER, Vladimír: *Osídlení Čech ve světle místních jmen*. Praha 1960

ŠMILAUER, Vladimír: *Metoda „malých typů“ v toponomastice*. In: Sborník slavistických prací věnovaných IV. mezinárodnímu sjezdu slavistů v Moskvě. Universita Karlova Praha 1958, s. 44-51.

ŠMILAUER, Vladimír: *Příručka slovanské toponomastiky*. Handbuch der slawischen Toponomastik. Academia: Praha 1970

ŠMILAUER, Vladimír: *Úvod do toponomastiky* (nauky o vlastních jménech zeměpisných. 2. Vydání. SPN, Praha 1966

ŠRÁMEK, Rudolf (1981): *Areál onymický a areál dialektový*. In: E. Breza, Nazewaictwo obszarów językowo mieszaných. Wrocław-Kraków-Warszawa-Gdańsk 1981, s. 157-166.

ŠRÁMEK, Rudolf (1989): Hlavní metodologické principy onomastické práce. *Jazykovědné aktuality*, 26,1989, č. 1-2, s. 33-34.

ŠRÁMEK, Rudolf (1975): K metodologii slovanských toponomastikonů. *ZMK ČSAV*, 16,1975, Č. 12-3, s. 77-87.

ŠRÁMEK, Rudolf (1991): *Principy srovnávacího studia slovanské oikonymie*. *Slávia*, 60,1991, s. 112-121.

ŠRÁMEK, Rudolf (1977): Problematika studia přezdivek obcí. (Na materiálu z Moravy a Slezska.) *Národopisné aktuality*, 14,1977, č. 1, s. 29-54.

ŠRÁMEK, Rudolf (1969): Rekonstruované osobní jméno z moravské toponymie. *ZMK ČSAV*, X, č. 5, s. 761-764.

ŠRÁMEK, Rudolf (1965): *Soustava místních jmen na severovýchodní Moravě a ve Slezsku*. Slezský sborník, 63, s. 368-397 (s více mapkami).

ŠRÁMEK, Rudolf: Tematizace slovanské onomastické terminologie. In Biolik, M. (ed.), *Metodologia badań onomastycznych*, 2003, 31-42.

ŠRÁMEK, Rudolf (1990): Urbanonymie a urbonymie. *Onomastický zpravodaj ČSAV*, 31, s. 65-77.

ŠRÁMEK, Rudolf: *Úvod do obecné onomastiky*. Brno, Masarykova univerzita 1999

SHRNUTÍ STUDIJNÍ OPORY

Studijní opora představila onomastiku jako vědní obor; genezi disciplíny jako pomocné vědy historické, později historické a filologické v systému společenských věd. Předmět výzkumu vlastních jmen spojuje s výkladem jazykových i mimojazykových kategorií, teoretických východisek i metodologie. Odlišuje hlavní oddíly onomastiky, onym (bionym, abionym, chrématonym apod.), tematizaci onymie (lexikálních/materiálových bází apelativních a propriálních). Nechybí popis onomastických oborů (subdisciplin) a jejich funkce (pojmenovací a identifikační, sociálně klasifikující, charakterizační, asociační, evokační, popř. konotační, estetické, poetické). Popis onymické roviny objektů, jevů a vztahů byl podán jako věcný (objektový) základ propriálně pojmenovací činnosti. Odlišili jsme objekty onymické a apelativní, onymický obsah i funkce, onymické heslo. Opora upozornila na speciální slovníky vlastních jmen, lemmatizaci materiálu a návod k sestavování slovníků.

Teoreticko-metodologická východiska studia oboru vycházejí z klasifikace onymických objektů (podle zastoupení denotátu) a onymického areálu. V rámci interpretace proprií jsme popsali množiny hromadných objektů různorodých a stejnorodých i zaměnitelnost objektů, exonyma a endonyma, vývoj jednojmennosti a dvoujmennosti českých příjmení, tzv. jmen „po chalupě“ apod., propria přímá a nepřímá, primární a sekundární, topografická a kulturní, relační názvy a relační objekty, slovotvorný vývoj základů jmen apod. V kontextu jsme klasifikovali funkce proprií a odlišili jsme propriální příznak a paradigma onomastiky, propria jako znakový systém apod. Propriálně pojmenovací motiv jsme doložili na vztahových modelech (na modelu vztahovém a slovotvorném), na reflexi vztahu pojmenovatele k pojmenovanému objektu i na možnostech třídění objektů samotných (životných a neživotných) a na fázích propriálně pojmenovacího aktu (prenominační, nominační a postnominační) i komunikace. Představili jsme komponenty onomastické práce a prameny onymie, obecná teoreticko-metodologická východiska, pracovní metody a vlastní organizaci onomastické práce). Přihlédli jsme též k výzkumu nářečnímu a etnografickému, historickému a kulturněhistorickému. Předložený text naznačuje možnosti vědecké klasifikace onymických jevů. Budování obecné onomastické teorie a vymezení charakteru onomastiky jako vědecké disciplíny jsme doložili také na typu (bezpříznakové) fixace u různých druhů onymických objektů. Vyvodili jsme závěry pro kartografickou praxi a popsali jsme síť onymických objektů a areály proprií. Klasifikovali jsme proces fixace a lokalizace. Seznámili jsme se s koncepcí makrotypů a tzv. malých typů (mikrotypů), se systémiotvornou kategorií *propriálního jádro* (s ohledem na *centrum*, *periferii* i přechodový pruh. Představili jsme otázky rekonstrukce a onymického rekurzu. Upozornili jsme rovněž na problémy vymezení onomastické gramatiky - v kontextu s apelativy (s jejich gramatickými vlastnostmi); včetně diferenční deskripce. Odlišnosti interně onomastických aspektů popisu onym jsme shrnuli jako předpoklady definování onomastické gramatiky v rámci současné teoretické a obecné lingvistiky i jako reflexe obecných vlastností proprií. Popis *jazykového plánu proprií*, jejich morfematické struktury, *propriální sémantiky* a sémantického popisu propriálně pojmenovacího motivu jsme spojili

s výkladem *speciální funkce ve společenské komunikaci a konkretizace* vztahu onymického systému k pojmu gramatika. Upozornili jsme na význam studia toponomastiky, na jeho nebezpečí i na zásady, jimiž by se měli badatelů řídit (včetně rad začínajícím toponomastikům; podle V. Šmilauera). Diferencovali jsme různé klasifikace toponym. V závěrečném přehledu jsme shrnuli návrh klasifikační soustavy (podle R. Šrámka).

Úkolem této studijní opory není nahradit učebnici nebo skriptum; nemůže být ani komplexním poučením o problematice onomastiky jako oboru. Naopak. Tento text vlastně slouží jako metatext. Má nabídnout možnosti výběru a odkázat na zdroje, ze kterých můžete čerpat. A současně jde o to, aby opora přiblížila modely (způsoby) myšlení současné onomastické vědecké obce. Bez pochopení způsobu myšlení není možné porozumět jakémukoliv oboru lidské činnosti. S tím souvisí i pochopení pojmosloví a systému sledované vědy; v opačném případě bychom jenom nosili (tzv.) dříví do lesa. Vytvářeli bychom další text tam, kde už existují texty mnohem přehlednější a soubornější. Neboť dovednost práce s prameny a s literaturou patří bezesporu k nutnému odbornému vybavení každého, kdo chce do onomastiky proniknout.

PŘEHLED DOSTUPNÝCH IKON

	Čas potřebný ke studiu		Cíle kapitoly
	Klíčová slova		Nezapomeňte na odpočinek
	Průvodce studiem		Průvodce textem
	Rychlý náhled		Shrnutí
	Tutoriály		Definice
	K zapamatování		Případová studie
	Řešená úloha		Věta
	Kontrolní otázka		Korespondenční úkol
	Odpovědi		Otázky
	Samostatný úkol		Další zdroje
	Pro zájemce		Úkol k zamyšlení

Název: **Onomastika**

Autor: **doc. PhDr. et PaedDr. Zbyněk Holub, Ph.D.**

Vydavatel: Slezská univerzita v Opavě
Filozoficko-přírodovědecká fakulta v Opavě

Určeno: studentům SU FPF Opava

Počet stran: 138

Tato publikace neprošla jazykovou úpravou.